Rx - 1413
1872
263
263
S

ZEMEPÍS
KRAJINY UHORSKEJ A CELÉHO SVETA

PRE

NÁRODNIE ŠKOLY.

SPÍSAL

JOZEF RÉPÁSZKY,
farár hanisčanský.

Cena **50 kr.** r. č.

(Právo preloženia do iných rečí zadržané).

V Kossicach,
V kommissiji A. Maurera Knihkupca.

ZEMEP

KRAJINY UHORSKEJ A CE

PRE

NÁRODNIE Š

SPÍSAL

JOZEF RÉPÁSZKY

farar haniščanský.

(Právo preloženia do iných reči

V Kossicach,

TLAČOM KARLA WERFERA KR. AKAD.

1872.

Š.
263

ZEMEPÍS

KRAJINY UHORSKEJ A CELÉHO SVETA

PRE

NÁRODNIE ŠKOLY.

SPÍSAL

JOZEF RÉPÁSZKY,

farar hanisčanský.

(Právo preloženia do iných rečí zadržané).

V Kossicach,
TLAČOM KARLA WERFERA KR. AKAD. KNICHTLAČÁRE.
1872.

Rz 52
914.39 : 913(100)
Maďarský (slovenský)
zemepis - svet
učebnica
Al. Kš.

KRAJSKÁ KNIŽNICA - KOŠICE
Prír. č. 5379/965
Cena Kčs 60.—
Sign. Rz - 1413
Odb. zn. 914.39
K

Rev. 1986
Rev. 77

Predmlu

Žádajúc z jednej stránky pr
naším školám — vedla slabej m
napomáhať; z druhej stránky al
tak užitočnému, jako je stav učit
uzavrel som vypracovať a vydať
ktoré 11ty §. zákona školského,
predpísuje. Této knižečky rád by
jestli-že by ctihodný sbor učitels
dovoliť ráčil, polovicu čistého doc
som na pensionalnú základinu u
poručil.

Predovšem vydám: „Zemepi
sveta.“ jak on sa v národních šk
planu, učiť má. Tento zemepís je
nujúcim spôsobom vypracovaný a s
poznámkami spojený.

Čo sa spôsoba upotrebovan
nenie potrebno, aby detí celé stra
by zemepís takto učil, volel by h
mappe dá sa práve učiť. Dobrá m
mosti a školník len vtedy má z nej
jiny, lebo sveta, v svej celkosti, ž
K tomu potrebno je zemepís spojiť s
tak též potrebno je kresliť (rajzovať
len tolko, žeby obraz (mappu) svojej

-KOŠICE
K
Rev. 77

Predmluva.

Žádajúc z jednej stránky prácu učitelskú podporovat a naším školám — vedla slabej mej možnosti — k pokroku napomáhat; z druhej stránky ale moju uctu stavu, krajine tak užitočnému, jako je stav učitelský, skutočne preukázat: uzavrel som vypracovat a vydat knižečky tých známosti, ktoré 11ty §. zákona školského, v národních školách, učit predpísuje. Této knižečky rád bych vydal ešte toho roku a jestli-že by ctihodný sbor učitelský biskupstva Košického dovolit ráčil, polovicu čistého dochodku týchto knižečiek by som na pensionalnú základinu učitelov dioecesy Košickej poručil.

Predovšem vydám: „Zemepis krajiny uhorskej a celého sveta.“ jak on sa v národních školách, dla ministerialného planu, učit má. Tento zemepís je synthetícky, to jest: vyvinujúcim spôsobom vypracovaný a s pamätnejšími dejepísnymi poznámkami spojený.

Čo sa spôsoba upotrebovania tejto knižečky dotýče, nenie potrebno, aby detí celé strany na zpamät znaly. Kto by zemepís takto učil, volel by ho neučit. Zemepís len na mappe dá sa práve učit. Dobrá mappa je základ tejto známosti a školník len vtedy má z nej prospech, ked obraz krajiny, lebo sveta, v svej celkosti, živý mu stojí pred očima. K tomu potrebno je zemepís spojit s dejepísom a s plodovedou; tak též potrebno je kreslit (rajzovat) vedet, ked nie viac, hoc len tolko, žeby obraz (mappu) svojej domoviny školnik vypra-

coval. A to nenie ťažko. Ž tejto príčiny som spisal spôsob takého kreslenia a pripojil nekeľa obrazky.

Neviem či-li som všetko cielu prímerane spravil: o tom ma budúcnosť presvedčí. Ja vďačne prijmem každo upozornenie a radu múdrych a zkúsených učiteľov, lebo jedine to hledám, jak bych mohol našim školám zostať najužitečnejším.

Jestli-že tehda znalci veci a zkúsení učitelia priazne budu súdiť o tejto prítomnej knižečke, čím skorej vypracujem a vydám aj dejepís a prírodopis pre naše školy.

Písal som v Haniske d. 1-ho Januara 1872.

Jozef Répászky,
farár haniscanský.

Zkrátenie nektorých slôv.

p. m.	poľné mesto.
sl. kr. m. . . .	slebodné kráľovské mesto.
d.	dedina
□ m.	štvrhanné(kvadratné) mile.
Rozs.	Rozsiahlost.
Obyv. . . : .	Obyvatelstvo.
Zn. m.	Známenité miesťa.

Prvši Beh.

Domovina.

I. ŠKOLA, A CO OKOLO NEJ JEST.

Vo škole když sa sedneme, abo stojíme, pod nohama (na spodku) máme zem; nad nami (na vrchu) je povalina. Keď sa do okola poohľádame, vidíme stolice, stolik, za stolikom pána učiteľa, z jednoho boku tablu, z druhého pec. Vidíme štyry steny. Jednu pred nami, druhú za nami, tretiu na pravo, štvrtú na ľavo. Na stene vidíme obrazky, tabličky; v stene oblaky (okna). Keď sme vo škole sme dnuka; keď zo školy vykročíme, sme vonka. Pri škole jest dvôr a zahrada. Dvôr je miesto ohradené, prázne; prez dvôr chodíme do školy. Zahrada je též ohradená, v ktorej stromy, kračky, kvietky a. t. d rostniu. Stromy sú vysoké, kračky sú nízké, zahrada je dluhá a široká. Ja som menší, pán učiteľ je väčší.

Škola je též dluhá a široká (totižto spodok). Steny školské sú dluhé, vysoké a hrubé.

Úlohy. Pomerajte na koľko krokov je dluhá jedna stena? a druhá? Či-li môžete pomerať na kroky, jak je vysoká stena?

Keď dajakú dlužku, širku aneb vyškú chceme pomerať, vezmeme šáhu do rúk. (Tu je šáha). Šáha má 6 šúchy. (Šúch má hned toľko, jak moja ruka od lokta po dláň). Šúch má 12 collov. Ešte i coll má 12 linie. (Tu je mertuch, collštok-zollštock-po nemecky; collštok má obyčajne 3 šúchy, aneb pol šáhy). pomerám tablu s collštokom. Ona je dluhá ma 5 šúchy, a široká ma 3 šúchy.

Co na 1 šúch je dluhé, a na 1 široké, to jest: co zo štyroch bokov je na 1 šúch dluhé, to voláme: 1 šúch □ štvrhranný, aneb **kvadratný**. Co na 1 šáhu je dluhé a na 1 šáhu široké, to má jednu šáhu kvadratnú. Co 2 šáhy, abo šúchy je dluhé; dva šáchy, abo šúchy široké, to má 2×2=4□ kvadratné šáhy, abo šúchy. — Tabla je 4 šúchy dluhá, a 3 šúchy široká, ona má 5×3= 15 šúchy kvadratné. Abo:

	1	2	3	4	5	
1	1	2	3	4	5	1
2	6	7	8	9	10	2
3	10	12	13	14	15	3
	1	2	3	4	5	

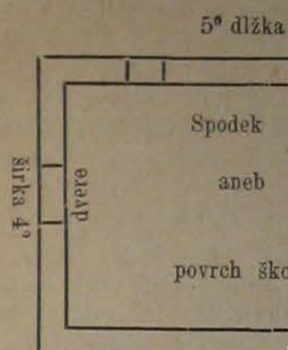
Tabla má tehda: 15□! — Tak sa merá povrch každej veci, na dlužku a šírku. Spodok školy má K. pr. 5 šáhy dlušky a 4 šáhy širky: 5×4=20 šáhy kvadratné, abo 20□°.

Úloha pomerajte povrch dvora, záchrady, a vyrachujte (vypočtujte) na kvadraty.

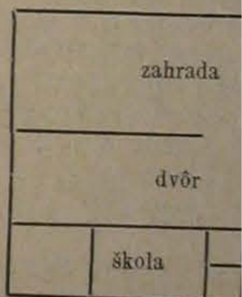
Spodok (povrch) školy nie len vymerať, ale aj vyrajzovať (kresliť) môžeme. — Keby sme spodok (povrch) školy tak veliký chceli vyrajzovať, jaký on je skutečne: museli by sme taký veliký papier mať, jaký je ten ten spodok. Ta tu 5×4=20□° šáhový. Takého papiera niet. Čo srobíme? Spravíme sebe menší mertušek. Potáhneme jednu liniu a rozdelíme ju na 10 částky, tak:

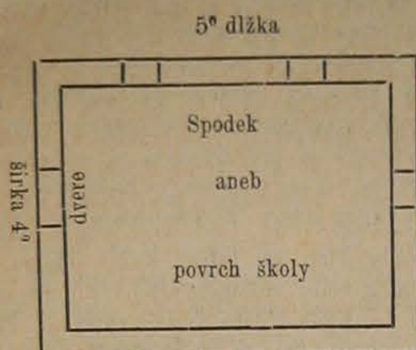
a napíseme, žeby každá částka 1
částek sebe i na šúchy rozdelíme.
zmenšený mertušek. Vedla
(spodok) našej školy tak:

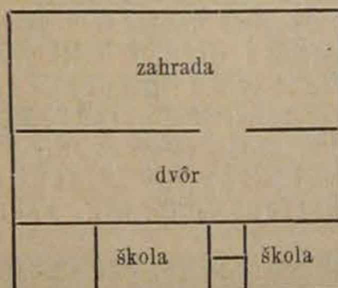
To je obrazek, plan, našej školy. M
mu prirajzovať dvôr a zahradu. M
oblaky, dvere; kde stojí tabla, pe
škola, dvôr a zahrada.

a napíseme, žeby každá částka 1 šáha bola. Jednu z tých částek sebe i na šúchy rozdelíme. Taký mertuch voláme; **z m e n š e n ý   m e r t u š e k**. Vedla tebo vyrajzujeme povrch (spodok) našej školy tak:

To je obrazek, plan, našej školy. Môžeme pomerať a ku nemu prirajzovať dvôr a zahradu. Možeme poznáčiť kde sú oblaký, dvere; kde stojí tabla, pec. a t. d. — K. pr. naša škola, dvôr a zahrada.

II. OBZOR A JEHO ŠTYRY HLAVNÉ STRÁNKY.

1. Vo škole len od steny do steny vidíme. Vonka vidíme i dalej. Ked vonká na slebodnom polí stojíme pod nohama máme z e m a nad nami o b l o h u. Ona sa nám ukázuje jako dajaká veličazná okruhlá povalina abo prevelikć okruhlé klenutie (sklepenie). Nad hlavami nám vidí sa najvyššiou byť, a kol do kola znižovať sa, dokial až k samej zemi dosahne. Čím vyššej stojíme, tym väčšie je toto o k o l i e aneb o k r e s, ktoré vidíme. Toto okolie volá sa o b z o r o m.

2. Každo ráno na jednej strane obzora vychodí slunko, potom pomaly vyššej a vyššej vystupuje na oblohe. Jeden čas je tam, kde obloha je nam najvyššia. Potom zas nížej a nížej stupuje, konečne večer zapadá práve na tamtej strane, ktorá je oproti tej, kde vychodilo. Kde vychodí, tam je v ý c h o d, kde zapadá, tam je z á p a d.

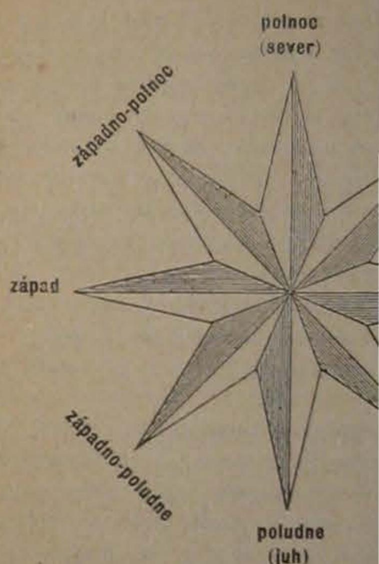
Slunko prez celý rok sice na jednej strane vychodí a na druhej zapadá, len že nie vše na jednom mieste. Ono na jednej istej čiastke obzoru, za čas, na predok pokráča, a o čas nazad sa vrátia. Této dva miesta, abo punkty, na ktorých slunko prvší jarný (20ym Marci) a prvší jesenný deň (.v 23. Septembru) vychodí a zapadá, je spravedlivý v ý c h o d a z á p a d slunka. Ked východ máme na levej a západ na pravej ruke, vtedy pred nami máme p o l u d n e a zamí p o l n o c. Východ, poludne, západ a polnoc sú štyry hlavné stránky obzoru, obyčajne volajú ích štyry s t r á n k y sveta. — Nektoré slováci p o l u d n e volajú: j u h; a p o l n o c volajú: s e v e r.

3. Okrem týchto h l a v n ý c h rozeznávame ešte aj jiné n e h l a v n é stránky. Stránka totižto, ktorá medzi východom a poludňom práve na stredku leží, volá sa: v y c h o-

d n o- p o l u d n i o u; medzi západom
n o- p o l u d n i o u; medzi západom a
z á p a d n o u; medzi polnocou a východ
c h o d n o u. Medzi tými môžu sa ešt
pr: v ý c h o d n o- v ý c h o d n o p o l u

Obraz obzoru, to jest: krúh (ko
sveta vypísané sú, volá sa: v e t e r
obyčajne 32 stránky sú naznáčené.

Ona tak vyzerá:

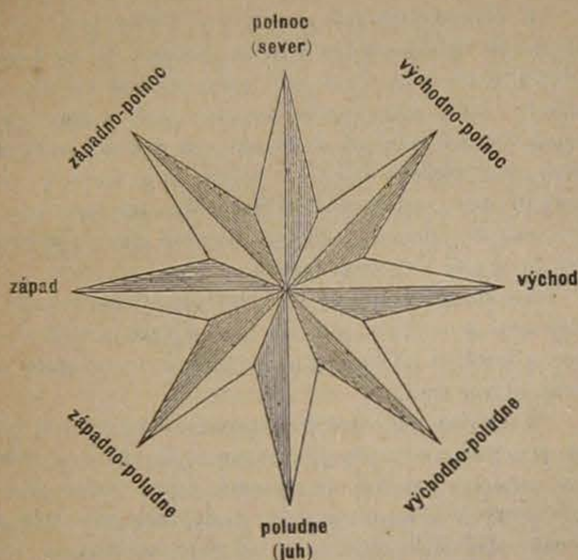

Ked do stredku tej veternej ru
ihlu, vtenkrát ju volajú: k o m p a s o m
s jedným koncom polnoc ukázuje. Na
sa na vyšní kraj napíse.

dno-poludniou; medzi západom a poludňom: západno-poludniou; medzi západom a polnoci: polnočno-západnou; medzi polnocou a východom: polnočno-vychodnou, Medzi tými môžu sa ešte zas jiné zaznáčiť, k. pr: východno-východnopoludnia a t. d.

Obraz obzoru, to jest: krúh (kolo) na ktorom stránky sveta vypísané sú, volá sa: veternou ružou. Na nej obyčajne 32 stránký sú naznáčené.

Ona tak vyzerá:

Ked do stredku tej veternej ruže položia magnetovú ihlu, vtenkrát ju vofajú: kompasom. Magnetová ihla vždy s jedným koncom polnoc ukázuje. Na veternej ruže polnoc sa na vyšní kraj napíse.

Úlohy. Jaké stránky sveta máš na pravo, keď si s tvarou ku východu obratený? Jaké na levo? Jaké za tebou? Ku ktorým stránkam sveta stojá steny tejto školy? Jak leží kostol ku škole? Jak váš dôm od školy, od kostola? povedz; ku jakým stránkom sa obratiaš keď z domu do školy, do kostela ídeš? Vyrajzuj doma veternú ružu a napiš na ňou 8 stránky sveta. a. t. d.

III. KDE BÝVAME.

1. Kde bývame, tam je našo bývanie, aneb bydlisko. My každý v dome, v chyží, bývame; ale nie každý v jednej chyži. Kde viac domov jeden pri drúhom stoja, to voláme: riad, šor domov. Kde dva riady domov jeden naprotí druhého stojá tak, že medzi nima dosť široké miesto zostane ku prechodu ľudom a vozom, to je: ulica. Nie každý bývame v jednej ulici. Sú dakde dva, try, štyry a t. d. ulice; v každej ulici ľude bývajú. Kde tak ľude v jedno bývajú, to sa volá: obcou (obec).

Nie každý bývame v jednej obci. My bývame v ....; druhí byvajú v ....; jiní zas inde. Všecke té sú obce. — Obce sú menšie i väčšie. Dediny, mestečká, mestá, kráľovské mestá, hlavné mestá.

2. Dedina, (abo valal) je nevelká. Tu len nekeľa ulíc jest. Domy sú nížké, obyčajne slamou prikryté. Za domami stojá mastalne a stodoly. Domy majú svojích gazdov, pánov. Dôm, ktory je jedneho, druhého gazdy, aneb pána, volá sa: dômom, aneb budínkom osobným (súkromným). Jest ale i takých domov, ktoré neprislúchajú jednotnému človeku, ale celej obce, jakožto: pastyreň, hostínec (krčma) škola, kostol a t. d. Takéto sú domy, budinky obecné (verejné).

3. Mesto je už väčšie. Tu jest mnoho domov a ulíc. Domy sú väčšie, vyššie. Jest i také vysoké, co dva tri chyže

Úlohy. Jaké stránky sveta máš na pravo, kod si s tvarou ku východu obratený? Jaké na levo? Jaké za tebou? Ku ktorým stránkam sveta stojá steny tejto školy? Jak leží kostol ku škole? Jak vaš dôm od školy, od kostola? povedz; ku jakým stránkom sa obratiaš ked z domu do školy, do kostela ideš? Vyrajzuj doma veternú ružu a napiš na ňou 8 stránky sveta. a. t. d.

III. KDE BÝVAME.

1. Kde bývame, tam je našo bývanie, aneb bydlisko. My každý v dome, v chyží, bývame; ale nie každý v jednej chyži. Kde viac domov jeden prí drúhom stoja, to voláme: riad, šor domov. Kde dva riady domov jeden naproti druhého stojá tak, že medzi nima dosť šíroké miesťo zostane ku prechodu ľudom a vozom, to je: ulica. Nie každý bývame v jednej ulici. Sú dakde dva, try, štyry a t. d. ulice; v každej ulici ľude bývajú. Kde tak ľude v jedno bývajú, to sa volá: obcou (obec).

Nie každý bývame v jednej obci. My bývame v ....; druhí byvajú v ....; jiní zas inde. Všecke té sú obce. — Obce sú menšie i väčšie. Dediny, mestečká, mestá, kráľovské mestá, hlavné mestá.

2. Dedina, (abo valal) je nevelká. Tu len nekeľa ulíc jest. Domy sú nízké, obyčajne slamou prikryté. Za domami stojá mastalne a stodoly. Domy majú svojích gazdov, pánov. Dôm, ktory je jedneho, druhého gazdy, aneb pána, volá sa: dômom, aneb budínkom osobným (súkromným). Jest ale i takých domov, ktoré neprislúchajú jednotnému človeku, ale celej obce, jakožto: pastyreň, hostínec (krčma) škola, kostol a t. d. Takéto sú domy, budinky obecné (verejné).

3. Mesto je už väčšie. Tu jest mnoho domov a ulíc. Domy sú väčšie, vyššie. Jest i také vysoké, co dva tri chyže

5. Ked z dediny, aneb z mesta von vyjdeme, vidíme zeme role, lúky, vínice, les a t. d. ktoré sú okolo toho bydlíska; a ked této zeme lúky a t. d. sú tých, ktoré ta bývajú, vtedy hovoríme, že to je tej dediny, aneb toho mesta chotár. — Chotár sa též na kvadraty dá pomerať.

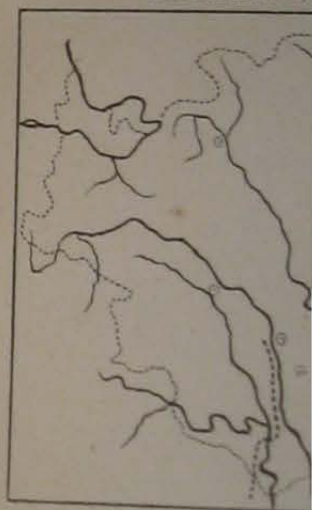
Úlohy. Jako sa volajú ulice, placi našeho mesta? Čili my v dedine bývame? Ktoré je najbližšie mesto? Čili ono je omurované? Ked omurované, kolko ma brán? Vedla ktorých strán sveta stojá? Jaké ulice, cesty provádia ku kostolu, škole, placu? Ktoré ulice šú k východu a t. d. Plac na kolko krokov je široký, dlhý? Vyrajzuj obraz, plan, place a poznáč všade, kde ulice do neho vedíu? Kolkoráz mame jarmarky a kedy? Čo sa na jarmarku predáva? Vyrajzuj všecke ulice, place mesta našeho, jako sú vjedno spojené. Jak daleko tähne chotár k východu, západu a t. d.? Jaké dediny, mestá sú blísko k našemu chotáru!.... ku ktorej stránke sveta ležia?.... Jak daleko sú od nás?.... Ku ktorej stránke sveta se vyhaňaju našo lúky jaké sú široké? a t. d.

6. Ĺude, co na valali bývajú a v chotári zeme obrabiajú, volajú sa: sedláci, rolníci, gazdové, želarí. nadenníci, robotníci. V meste bývajú meštani, remeslníci, kúpcové, lekárí, právotníci (fiškali) a t. d. Ale i dedinské i mesťanské obyvatele sú občaní.

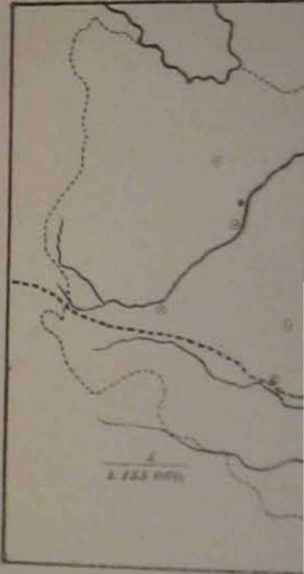
Úlohy. V nášej dedine-(meste) kolko je obyvatelov? Čo robia obyvatele? Jak sa živia z najvätšej stránky? Jaké sú tu remeslá? Ktoré remeslnici robia veci k odievu? Ktoré zas veci k živobytiu, z pokrmu potrebné? Opiš remeslo, ktoré najlepšie poznáš? Menujte nástroje (sersámy) remeslnické. — Teraz vykreslíme| našu dedinu (mesto). P. učitel ukáže, jako sa zvykne kreslit obec.

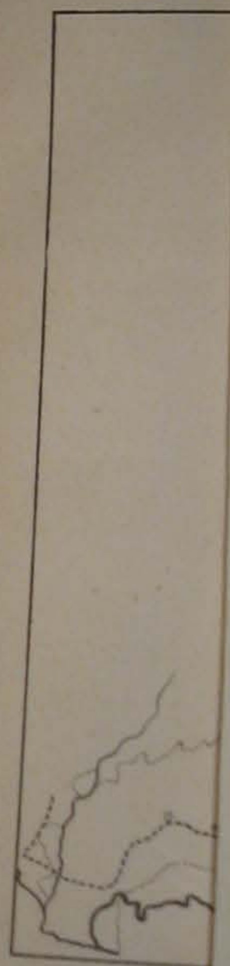
7. Dôm rídi otec, a kde by otca už nebolo, matka. Školu rídi pán učitel. Dedinu a mesto též musí dakto rídit, žeby porádek bol a každý človek bezpečne žil. Dedina a mesto, to jest, obec rídi vrchnosť. Vrchnosť je potrebná každému človeku, preto každý človek musí vrchnosti poslušným byť. Dedinská vrchnosť je: rychtár s prisažnými. Mestická vrchnosť je: magistrat.

Šárišská S

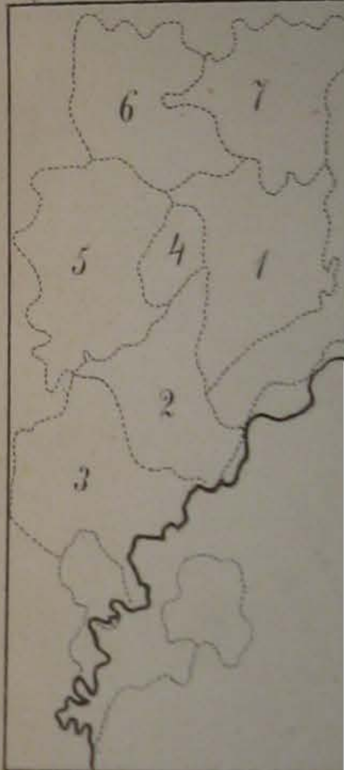

Spišská St

Predtisská

VIII. PREDTISSKEJ OKOLICI P
DZENÉ VLASTNO

Táto okolica je z väčšej čiastky
celej rozprestierajú sa vrchy a poh
najvyššie v spišskej stolici a tu volaj
vyššie jejích končiare sú: vrch ger
lomnica (8328'), vysoká (834
Té preveliké horiská vypínajú sa až
rodné hole a skaliská. Menšie ale je
mi lesmi ozdobené a v lone svim s
meď, zelezo a jiné potrebné rudy. Na
rách rodí sa dobré vino, aj toto chýr
rovnie sú dosť úrodné. Rodí sa tu ro
konopä, lan, dobrá ovoc a iné.

Tisa je hlavný potok predtissk
z poludnej stránky teče. Tisa vytek
dvoch prámenov. Pri Veľkom Söllöš
začina pomaly tect, mútnou byť a t
tov, dokiaľ sa pri Titeli do Dunaj
jar veľaraz vystúpi po nad brehy a v
Okolo Tisy je veľa mlák a močiarov.
há. Od Vášároš-Námeňa parné
na nej. Predtým chovala mnoho rý
po nej chodia, a jej brehy opraviaj
Tisy vlievajú sa predtisské potoky
Latorec, Ung, Zaďva (Zagyva) a iné.
teče von z krajiny.

Teraz vykreslime obraz predtissk
kreslili abaujskú stolicu. — Každú stolicu
abaujskú s 1m. — Teraz povedzte od ab
stolice. Ukazte i s rukou. Kde leží spišska

Konec vzornej lek

———

7. Historičná P a m i a t k a. (dejepís). — Pred vela, vela sto rokami, dávno to bolo, nebolo ešte dediny ani mesta; ľude nebudovali domy: ale dajaké diery sebe spravili v zemi a tam prebývali. abo v horách, medzi skálami, v dajakých jeskyňách. Ani remeslá neboly: ľude nemali šaty, jak teraz, ani chleba nepekli, nevarili obed a večeru, ale s korenkami, a ovocou sa živili. Potom dalej ryby a zverinu začali užívať, preto naučili sa statek (lichvu) chovať. Z počátku doraz nebudovali sebe všetci stalé príbytky, ale pod šátrami prebývali a svoj statek pasúc z miesta na miesto vandrovali. Ešte aj teraz je takých národov, co so statkom z miesta na miesto prechodia, také národy volajú sa: n o m a d i. Po čase okusili zrna, naučili sa zrno medzi kameňami zomleť, z muky jedlá prichystať, zrná posievať a zem obrabiať, od toho času usadili sa na stalých miestach a budovali domy, dediny, mestá. Pomaly vymysleli remeslá a jiné pilnosti..... (Abel, Kain, Seth, Tubalkain, Noe.... potopa sveta... babilonská tureň a t. d.). Rolníctvo priučilo pokolenie ľudské ku stalému príbytku a k životu obecnému.

Ú l o h y. Nepočúvali ste kedy povstálo 'našo mesto (dedina)? Jak dávne sú naše hlavné budinky obecné? Čo znáte o minulosti týchto budinkov? Čili u nás sú nejaké pamätne slochy (štatue)? Na čiju a jakú pamiatku sú vystávené? Čili u nás sa nenarodili, abo nebývali dajakí známenití, svetochyrní mužové, ktorých pamiatka v uctivosti pozustáva? Čo znáte o ních? Jakých vecí pamiatka je s našom mestom (dedinou) spojená? Či tu na blízko niečo známenitého sa nestalo? Čo sa povodilo-od kedy sa pamätáte-s vami, aneb s našimi poznátymi?.... To, čo ste rozpráviali je h i s t o r i a, d e j e p i s aneb p i s u d a l o s t i.

IV. PEVNÁ ZEM.

1. My po zemi chodíme. Naša dedina, mesto, tehda leží na p e v n e j zemi. Tej zeme len p o v r c h vidíme a ked sa poohládame tu do okola tej obce kde bývame: vidíme z e m a v o d u. Zem je pevná a stalá, ona sa z miesta nepohnie, neruší; voda nenie tak pevná, jako zem, ona teče a lahko sa pohnia, aj najmenší vetrik ju ruší. Voda obyčajne

trožku nížej stojí, abo teče, jako je povrch zeme.

2. Povrch zeme též nie všade je tak rovný a hladký, jako k. pr. ten stôl, abo táto podlaha v chyží, po ktorej chodíme. Zem je tu rovná, tam brehovitá a jamnystá. Povvch zeme tehda z tohoto ohľädu zevniternej svej podoby može byť trojaky, a sice:

a.) roveň, rovnina kde zem je hladká tak, že všetke jej částky skoro jednak vysoko ležia.

b.) vyšina, kde istá část zeme je nad roveň vyzdvihnutá;

c.) nížina, kde jedna část zeme hlbšie leží, jak druká okolo nej.

3. Rovnie sú zas dvojaké. Vysoko-rovnia, ktorá na vrchu jednej vyšíny sa rozšíruje. Nížko-rovnia, aneb dolno-rovnia, ktorá hlboko leží. Kde dva, tri rovnie jedna po nad druhú tak ležia jako schody, takú zem voláme: stupeňnytý kraj. — Zem sa merá na šúchy, šahy a mile. V jednej mili sú 4000 šahy. Koľko šúchov?

4. Na každej vyšine tri částky rozoznávame: Spodnia částka je: päta. Vrchnia částka je vrch, temeno, končiar. Skloníté (kosmé) boky sú: úbočé.

5. Vyšiny též majú rozličné mená, vedľa jejích vysokosti. Vysokosť sa merá na šúchy, a šahy. Vyšina, co nemá 50 šúchov je len kopec, hrônek, pahôrka. Vyšina, co má víac jak 50, ale menej jak 500 šúchov, je vršek, hôrka. Vyšina, co má více jak 500 šúchov, je vrch, hôra.

6. Ja raz videl vodu pri mlyne jak z kolesa ztokala, ona tam kde zpadla netekla rovno a hladko, jako inde, ale hned tu, hned tam do hory sa zdvíhala a zas upadovala, a když som sa tomu čudoval, mlynár my povedal, že voda vlny (valy) rúca, ona je vlnitá...... Teraz už rozumím aj to, co my pán učiteľ pripovedal, že ked na jednej rovní sem a tam

kopci, hronky ležia, taká rovnina vypatrá skôro jako tá voda, co valy rucá, preto ona sa volá: vlnatou rovninou. Ked této vyšiny sú vrchy, aneb hôry, rovnina z ktorej ony sa vyzdvihujú, volá sa: vrchovinou, abo horňatým krajom.

Vysoké vrchy málo kedy ležia sámo jedine, pravidlne ích je viac vedľa sebä, alebo proti sebä po hromade, takéto sú. súhory. Ked ale v dlhých riadoch sú spojené jako nejaky láncuch (reťaz) a na dluho bežia, vtedy sú: pohory. Ked jedna hora na široko sa rozťáhuje, abo ked dva tri hory pri samých vrchoch sú vjedno spôjené, takýto široký vrch hôry volá sa: chrbät; ked je ale úzky, vtedy je: hrebeň hôr. Medzi dvoma vrchami je nekedy polokruhlá úžlabina, takúto voláme: sedlo.

7. Pri nížinách též tri rozoznávame částky, totižto: spodek. abo dno; steny, abo úžlabiny, a brehy. aneb kraje tam, kde sa povrch zeme do hlbočiny preríva.

8. Medzí dvoma blízkyma vrchami bývajú prírodzené úžlabiny, to sú tak nezvané doliny. Doliny sú zas hlavné a bočné. Úzučičká dolina medzi vysokými hôry volá sa: presmyk, prelaz. Kde v samej hôre jest úžina, my ju voláme kotlinou.

Úlohy. Jakej podoby je zem okolo našho mesta, dediny? Je-li to roveň, abo vlnatá roveň? Nízko-roveň? vysoko-roveň? stupeňnýtá zem? Čili dolina, a jaká? hlavná-li, či bočná? Okolo nás na blízko jakej podoby je zem? Čili sú tu vyšiny, pahôrky, vrchy, hôry, šúhôry, pohôry? Vedla ktorých strán sveta sú hôry a t. d.? Je-li tu dakde presmyk, kotlina? Jak sú široké, dluhé, hlboké? Jaké sú jejích steny, z čoho? a t. d.

9. Na chotári našho mesta, (dediny) vidíme role a lúky, to jest: pole. Na lúkach tráva sa rodí; na roliach žito, pšenica, jarec (jačmeň) oves, grule (bandurky, krumple) a všeličo jiné. Žeby ale na roli nečo sa rodílo, ona sa musí orať.

Ja som už videl orať. Len povrch zeme sa ore, lebo len ten povrch je sem úrodná, a táto volá sa ornicou, aneb pôdou. — Nie každá ornica je jednaká. Na jednej roli zem je hlinovitá, požltavo vypatrá; ked je mokrá veľmi sa lepí, ked vyschne veľmí je tvrdá, na nej sa ťažko ore, ona je ťažká. Druhá je pieskovitá, ona je sypká a lehká. ona pozustáva z drobného a tak lehkého piesku, že ho nekedy veter odnáśa, taky piesek volajú: sypký homok. Jiná zas je kameňnistá, túto preto tak volájú, bo na nej veľa priokruhlých kamenčiek jest. Máme v chotárí ešte vápennísté role, co šivo-bielo vypatrajú. Naposledy dolu pri lúkach máme zeme čierné, této sú dobre úrodné, také čierné role volajú sá: prsťnaté.

Úlohy. Jáké sú role v chotári? Kde hlinovité; kameňnisté a. t. d.? Ktoré sú úrodnejšie? Kedy orú, sejú, kedy je žnivo? a t. d.

V. VODA.

1. Ked sa nám piť chce, napijeme sa vody. Vodu aj k umývaniu potrebujeme. Na dvore máme studňu, z ktorej čerstvú, zimnú, frišnú vodu ťáhame.

Úlohy. Kde sú ešte studne a jaké sú? Jak berú studne? Na kelko šahy je hlboká naša studňa?

2. Aj na povrchu zeme vidíme vodu. Ona abo na jednom mieste stojí a vtedy je stojáca, abo teče, a vtedy je tekúca voda.... Jaká voda jest okolo nás?

3. Voda sa nachádza abo na zemi, abo v zemi. Jedna čásť vody z povetria pribýva, jako dážd, šneh, rosa; druhá čásť zo zeme vyviera, jako prámeň, žriedlo. Žriedlá sú počátky tekúcich vôd. Tekúce vody vjedno sa stekajú. Toťo miesťo kde vody vjedno tekajú vola sa: tok, vytok, hrdlo. Nižina v ktorej vodá teče, je jarek.

Každý jarek má dva brehy, pravý a lavý breh. Ked dolu jarkom patríme, vtedy na pravú ruku nám padne pravý, a na lavú ruku lavý breh. Povrch vody volá sa: hladina vody, aneb zrcadlo (žveredlo) vody. Vysokosť tejto hladiny od spodku jarku je hlboč vody. Čím nížej sa spuštá, to jest: čím nížej dolu padá jarek, tym frišnejšie teče v ňom voda. To je pád vody, rozdíl totižto vysokostí medzi dvoma punktami jarku; když na príklad jarek u nás o 10 šúchy vyššej leží, jak o jednu milu dalej, vtedy voda má na tej mile zeme 10 šúchový pád.

Úlohy. Čo to znamená: Torisa padá medzi Prešovom a Žadáňom na 32 šúchy? Čo to znamená: Hernád má medzi Krompacha- a Košicami, to jest: na 8 mil zeme 75 šúchov pád?

Kde jarek z vysoka sa dolu spúští, tam povstane vodopád; taký vodopád je, kde voda prez hať leje sa, abo pri mlyne, kde voda zo žlaba na koleso z vysoka teče.

4. Tekúca voda jedneho, aneb víacej prámeňov tvorí žilu, jarček, potoček, dokäľ sú ešte nie hlboké. Jareček, potoček vlieva sa do potoka. Potok je tehda už vätší, jak potoček, bo v potoku sú už nekeľa jarečky spojené. Hernád, Torisa, Topľa, Ondava, Poprad a. t. d. sú potoky. Po nektorých potokoch už aj šify (lode) plávajú. Potoky vlíevajú sa do rieky (veľky, široky, hlboky jarek). Rieky sú bars veliké vody a ony sa vlievajú do mora. Dunaj je rieka.

Úlohy. Jaká tekúca voda jest u nás? Abo na blízko? Kde má prameň, (žriedlo)? Kde ma výtok? Či do tej vody vlievajú sa druhé? Opiš jarek tej vody (jej tok) na kolko tebe je znamo, a vyrajsuj ho na papier.

5. Potok, aneb rieka, co sa do mora vlíeva a ačprave daleko od mora sa zacína, ale predca od svého žriedla až po výtok do mora svojo meno zadrží, a viac potokov do sebä vežnie, volá sa: hlavná rieka. Potoky ale, co do nej sa vlievajú, volajú sa: bočné potoky. Jedna hlavná rieka, so všetkymi svími potokami, jarečkami a žriedlami tvorí jedno jarečie. Hôry a vyšiny, ktoré vodu medzi dvoma jarečiami tak delia, že všetke vody z jednej strany do jednej hlavnej rieky, a z druhej strany do druhej rieky tečú, volajú sa: vodo-deliači, vodo-prehrady, vodo-luče.

6. Sú aj také vody, ktoré netečú. Té sú stojáce vody. Ony majú též svoje mená. Jezero je obšírnejšia z každej strany s pevnou zemou obklíčená stojáca voda. Mláky sú menšie, jak jezero. V rybníkoch chovajú ryby; rybniky majú obyčajne dotok a odtok, žeby v ních čistá voda bývala. Močiáre majú mútnu, zakazenú vodú; z močiarov prí veľkej sparote zostávajú jaruchy, morasty. Najvätšia stojáca voda je more; ono je na veľa sto a tisic mile dluhé a široké, tak že z jedneho breha na druhy videť nemôžeme.

Úlohy. Jaké stojáce vody sú okolo nás? Ku ktorej stránke sveta ležia? Kam sa rozprestierajú najvíce? Vyrajsuj ich obraz (plan, mappu). Za jaký čas ích obejdeme? Čili do ních teče nejaký jareček, potok? Čili majú odtok? Co za zvieratá žijú v ních?

VI. ZEMEPLODY.

1. Človek na zemi žíje, ale nie len on sám žíje tu. Videl som ptáčky, koňa, kravu, ovcu, rybu, hada, žabu, motýľa, chrobáka a t. d. aj této žijú na zemi. — Videl som strom, kráček, kvetek a t. d. aj této sú na zemí. — Videl som kameň, soľ, kamenné uhlie. Aj této sú na zemi, abo v zemi. Všetko, co na zemi, abo v zemi je, voláme: zemeplody. — Této zemeplody delia sa na tri kopy, aneb ríše. Do jednej riše počítujú sa žívočichy; do druhej rostliny: do tretej nerosty.

2. Okrem človeka žijú tu všelijaké stvory, co sa hybajú, užitečné a škodlivé, té sú živočichy.

Úlohy. Menuj 5, 10, 15 živočichov. Menuj domašné zviera. Menuj také, co štyry nohy majú. Také, co cicajú. Co dva nohy majú. Co vo vode žijú. Co vo vode i na zemi žijú. Co žádnych nôh nemajú. Co niesú ptáci a predca na krýdlach letajú. Jaké zvierata bývajú na poli, na horách? Jaké sú nám najpotrebnejšie? a t. d.

3. Okrem stromu, kračka, kveta tu vidíme zo zeme rostnuť všelijaké byliny trávy a huby, té sú rostliny:

Úlohy Menuj stromy, ktoré poznáš. Menuj stromy zahradné. Jakú ovoc rad jieš? Menuj stromy ovocné. Z jakého dreva je tá lavka, stôl? Z kade nosíme dreva na oheň? Menuj lesné stromy. Čili daktoré lesné stromy nosia ovoc? Jaká je tá ovoc? Čili zahradné stromy sú též divé? prečo nie? Jako štepia stromy? Na čom sa rodia vinničky, maliny, leskové orešky? Čo jo habžina, orgonina,

chminka? Jaké zrná sejú u nás? Čo sadia? Čo okopujú? Menuj bulovité rostliny. Z čoho robia olej? Čo prádin? Čím krmia statek? Čo sejú na potravu? Nepoznal by si nejaké byliny na liek? Jaké kvety sa ti pačia? Nepoznal by si nejaké jedovité rostliny? a t. d.

4. Okrem soli a kamenného uhlia, vylamujú zo zeme kamene na budovanie, mlynské kamene, krejdu, zeleznú, medenú rudu, rudu na striebro, zlato, a t. d. této sú n e r o s t y.

Ú l o h y. Z kade je sol? Jak ju berú? Čo je krušná? zrnkovitá sol? Jak varia zo slanej vody sol? Kde? Jaké budovné kamene sú okolo nás? Jaké rudy? Z jakého kameňá je tablička, a jak ju pripravujú? Čili nejsú okolo nás dajaké nerosty na oheň? Nasbieraj všelijaké kamene a napiš ích mená, kde si ích našol, a k čomu sa potrebujú? a t. d.

VII. PLAN, MAPPA DOMOVINY.

1. Už ste vyrajzovali plan, mappu školy a školského dvora; naznačili ste, kde padňú oblaky, dvere, tabla, lavky, stol, pec. Ten rajz co ste srobili je m a p p a š k o l y, aneb š k o l o v i d. Jak tehda pozor dáte, lahko vám bude srobiť mappu dediny (mesta) kde bývame. Poznáčite na tejto mappe, jako ležia ulice, cesty, kde je kostel, škola, dôm otcovský, kde a jak ide potok, kde je most na ňom, abo lavka. To bude m e s t o v i d. — Môžeme mappu aj celého chotára spraviť. Napred ale ja vám poviem, jak ja robím takú mappu, nie len našeho chotára, ale na jednu milu zeme do okola.

2. Vezmem jeden hárek papieru, srobím na ňom s cirklom (s kružidlom) jeden na 8 colly široký kruh (to jest 8 collovej prémery). Ked nemám cirkel, zapchnem gombošku do stredku hárka papieru, uvadím na ňu 4 collovú nítku, potom ju naťáhnem a do okola do pri jej končíku vyrajzujem ten kruh....... Tak! patrte!....

S tým papierom ídem na hôrku z kade do okola chotáre da na jednu milu zeme dajú sa prepatret. Tam potom napísem na ten papier štyry stránky sveta, na v r c h polnoc, na s p o d e k poludne, na p r a v o východ a na l a v o západ. Potom ťáham jednu liniu, prez stredek kruhu od polnoci ku poludňu; druhú od západu na východ; potom ešte po medzi této jednu od východno-polnoci ku západno- poludňu, a dru-

hú od západno- polnoci ku východno poludňu. Jak už to mám, rozdelím této linie na colly, polcolly a štvrť colly a papier tak vlástne obratím ku stránkom sveta, žeby polnoc s polnocou, východ s východom a t. d. celkom srovnával sa. Myslím sebe, že ja som na samom stredku toho kruha, práve tam, kde sa všetke linie na štredku prerezujú. — Od stredku až po kruh, to je jedna miľa na každej strane. Jeden coll je tehda štvrť mile zeme, abo pol hodiny cesty; pol colla je pol štvrti mile, abo štvrť hodiny cesty.

Potom dobre patrím, že až na miľu zeme môžem obáčiť:

a.) všecke vyšiny a nížiny;
a.) všecke stojáce a tekúce vody;
c.) všecke lesy, vínice stromosady;
d.) všecke dediny, mestá, mlyny, majeri;
e.) všecke sypané cesty.

Na ktorej strane a jak daleko této predmety obačím, na tu stranu a vedľa collov tak daleko ích naznačím. Naznačim jak sa krutia potoky, cesty, nížiny a vyšiny; napísem, kde ležia dedíny, mestá a t. d. potom domou ídem a túto robotu s tintou, abo s farbami, porádnejšie vyrobím. Mestá a dediny s koluškom poznačím; kde lesy, stromosady sú, tam malé stromky namaľujem, potoky a stojácu vodu na belavo (modro), nížiny na zeleňasto, ubočé na počierňasto pomaľujem, vrchy zostáňú biele, a cesty čierné smúchy.

Tak sa robia všecke mappy. Tak sebe srobte aj vy: ale dajte pozor, aby táto roboťa čistá bola — Nezapomníte, že polnočná stránka sveta vše je na vrchu mappy.

VIII. OKOLICA, STOLICA, KRAJINA.

1. Ked mappu našej domoviny robíme, vidíme kol do kola na jednu miľu zeme: zem, vodu, sady, lesy, hôry, dediny, mestá. Keď ale na miľu zeme zas ďalej pôjdeme, zas uvidíme jiné polia, lesy, hôry, dediny, mestá a t. d. Z dajakej prevysokej hôry ale by sme na dve, try, štyry, abo i viac míle zeme videli kol do kola polia, ľesy, hôry, a jiné. To, co tak kol do kola vidíme je o k o l i e, aneb o k o l i c a (okres). Na takej okolici okrem zeme, hôr, lesov vidíme de-

diny a mestá, v ktorých ľude bývajú, ktorých tehda, aby medzi ními poriadok bol, rídiť je potrebno. Každa okolica má svú vyššiu vrchnosť, ktorá okolicu rídi. U nás taká okolica volá sa: slúžny pochod, slúžny okres (járás, Bezirk), a okresná vrchnosť je slúžny (szolgabiró, orsácký).

Úlohy. V jakom okrese býváme my? Čili sa v tej okolici dačo pamätného nestalo? Menuj dediny, mestá tejto okolici. Jaké sú tu potoky, hôry? Čim se živia ľude? Co pracujú? Jakej sú reči? Čili tu neni dajakých znamenitých veci? a t. d.

2. Kto by zas dalej íšol, ten by zas druhú, tretiu, štvrtú, a t. d. okolice videl. U nás nekeľa takých okresov v jedno spojených volajú stolicou. Každá stolica má svú vrchnosť, ktorá všetke stoličné okresy, to jest: celú stolicu rídi.

Úlohy. V jakej stolici bývame? Jaká je ona veliká? Kolko obbvatelov má? Jakej reči. Ktoré sú mestá? Ktoré je hlavnie? Kolko okresov (jarašov) jest? Jaké vody? Hôry? rovníe? Čo sa rodí? Kde mame železnice, fabriky? Menovite, kto je vrchnosť stoličňa? — Historičná pamiatka: Čo sá stálo znamenítého za vašu pamäť? Neznali by ste, čo predtým? Jaká obzvlaštna pamiatka je spojená s jednom, druhom mestom, dedinou? Nejsú tu starodávne zámky (hrady); a co sa zná o nich? a t. d.

3. Aj takých stolíc vätších a menších, jedna pri druhej bok o bok ležiacích a v jedno spojených jest víacej. Takéto stolice vjedno spojené tvoria jednu krajinu. Krajina má též svojú hlavnú, najvyššiu vrchnosť, ktorá všetke stolíce jednej krajiny, to jest celú krajinú rídi. Taká krajina je naša uhorská krajina. Našu krajinu rídi ministerium, a najhlavnejšia vrchnosť uhorskej krajiny je kráľ apoštolský, korunou svatého Štefana korunovaný.

4. Zvlástne od tých hôr, co ích Karpaty voláme, a co sa okolo nás od západnej ku polnočnej a východuej stránke sveta až po dolní Dunaj jako jeden preveliký a dlhý láncuch ťahajú, a od Dunaja a Sávy, na západnej stránke, až po jeďnu šíravú vodu, more totižto adriatické (more jaderské) jest takých stolíc, aneb vätších okolíc sedemdesátosem. Toté s nekeľa okolícami, co sa vojenské hranice menovaly tvoria uhorskú krajinu. Najhlavnejšia vrchnosť je — jak už známe — apoštolský kraľ uhorský s korunou sv. Štefana korunovaný. Ku tejto svatej korune prislúchajú

ešte aj slavonská a chorvátska, krajinky s pobrežím morskom.

5. Uhorská ale krajina nie lem samá je na svete; takých krajín je též víacej, ktoré bok o bok jedna pri druhej ležia až po jiné veľké hôry a po jiné veľké mora. Takých krajín jest 15 jedna blížko kolo druhej. Tétó krajiny sú v jednej stránke zeme. Táto stránka zeme volá sa: Europou.

6. Takých stránek zeme též jest viacej, totižto pät: Europa, Asia, Afrika, Amerika, Australia. — My sa ale predovšem o uhorskej krajíne budeme učiť. Patrte deti: tu je mappa uhorskej krajiny.

7. Do teraz sme len zem patreli, a to, čo na nej jest, potrebno nám je ešte opatreť, čo okolo zeme jest.

IX. KRUH POVETRIA (vzduchu, luftu) A JEHO VÝJAVY.

1. To, co do sebä vdýchame je vzduch. Celá zem je objatá tým vzduchom, a to sice dosť vysoko, skoro na 9 míle. To sa volá: kruh dušný, kruh povetrný, aneb atmosfera. Tá nížná, k zemi obratená část vzducha je všelijakými parami, ktoré zo zeme a z vody vystúpujú, naplnená, preto sa volá aj kruh výparov.

2. Vzduch nie všade, tak též nie voždy je jednaký. On je raz teplý, raz zimný, raz suchý, raz mokrý, raz tichý, raz pohybovaný. Všetke té premeny vzducha, aneb povetria, ktoré aj my veľmi cítime, volajú sa: klima, aneb podnebie.

3. Už samí cítime, a lepšie ešte s jedným nástrojom, tak nazvaným thermometrom, po slovenský teplomerom presvedčíme sa: že vzduch v rozličných hodinách dne mení svojo teplo. Najmenej tepla je pol hodiny pred východ slunka; najvíce tepla je medzi 2-3 hodinou po poludňu. Stredňú teplotu dne lahko si tak vyrahujeme, ked polovicu tých gradov, ktoré teplomer ráno o devatej, a po poludňu o tretej hodine ukazuje, do vjedna spočtujeme.

4. Skúseno je, že teplo každý den štyriraz sa premení. Takto sa ono štyriraz premení aj v roku. Najmenej tepla, to jest: najtvrdšiu zimu máme v Januari; najvícej tepla to

jest: najhorúcejšie leto býva okolo konca Julia. Strednie pribývajíce teplo padne nám na konec Aprila; strednie ubývajíce teplo na konec Oktobra. Zima je studená (zimná) a leto je teplá částka roku. Medzi zimou a letom jako strednia částka padne jar; medzi letom a zimou zas jeseň. Kde v roku sú té štyry částky: jar, leto, jeseň, zima, tam je klima, aneb podnebie strednie., čili mierne.

5. Na nížinách a v dolinách je teplejšie, jako na hôrách. Teplo tehda zo spodku ku vrchu ubýva, zmenšuje sa. Velmi vysoké hôry na svích vrchoch majú večnú zimu, a sú na veky šnehom prikryté. Takéto hôry volajú sa: šnežné hôry, šnežníký, aneb alpy.

6. Pohybovanie vzduchu, to jest: vieter povstáva z rozličnosti teploty tohoto vzducha. O tom lahko sa sa presvedčíme, ked v zime, v zatopenej chyži dvere otvoríme a horícu sviečku, raz hore, raz dolu, ku dverom položíme. Teplý vzduch chyžný pri vrchu dver von uteká a plameň sviečky za sobou von ťahá; zimný vzduch z vonku dnu sa váli pri spodku dver a plameň sviečky do chyže tiská. Zimný vzduch je tehda težší, hústejší, nežli teplý, preto zimný vzduch vytiská z chyže teplý, v chyži sa tehda vtedy vzduch krúti, to jest: pohybuje. Tak sa to stáva i na celej zemi. Ked dva kraje rozličné teplá majú, zimný vzduch po pri zemi do teplého kraja sa váli a teplý po nad ňom uteká. Tak sa ztrhňú vetre. Naše stromy zriedka stojá celkom prosto (kolmo) do hôry; ony sa skloňujú na jednu stranu, protivnú tej, z ktorej u nás tuché vetré dujú.

7. V čas horúčosti zem a voda mnoho nevidomých výparov vodných vypušťajú zo sebä do povetria. Vodná tá para, když do vrchních zimnejších vrstiev dojde, zostáva hustejšia a našim očám zjaví sa jako chmára. Poneváč v jesení a z jary aj totá pri povrchu zeme plávajúca vrstva povetria je dosť zimná, z tejto príčiny vodné výpary už hned pri zemi zostávajú hustými, vtedy sa nám ukažú mesto chmár, mlhy. Čim teplejšie je, tým vyššé plávajú chmáry, tým riedšie zjaví sa nám mlha.

8. Množstvo tých vodných výparov zanaleží vše od vätšej a menšej horúčosti, tak, že čím vätšia je horúcosť, tým viacej vody vyparí sa zo zeme, potokov a mora. Preto

po velkej horúčosti náramné dážde chodia. U nás, na hornej uhorskej krajine prez rok tolko dáždovej a šnehovej vody napadá, že keby ona sa do zeme nevpila, abo neodtekla, zem by na 26 colly vysoko prikrýla. U nás dáždu najvícej vtedy padá, ked západno- poludnejšie vetre za dlužši čas dujú.

9. Šneh je zamrznutý dažd. U nás padá šneh od pol Novembra, do pol Aprila.

10. Búrky navstávajú skrze hromovinu (mluno, elektrina), ktorá po celom povetrí je rozšírená. U nás od Maja až do konca Augusta da zo 20 raz povstáva búrka.

11. Krupobitie, (ladovec, kamenec, chrad) vtedy povstáva, ked velmi vysoko plívajúce a z ladových ihliek bývajúce, tak nazvané barankové chmáry sa až ku vodnoparným chmáram spuštia a para na ních sedajúca zamrzne.

12. Nekedy pridá sa, že pri tichom dáždi nám aj slunko svietí. Ked slunko prave naproti dáždovej chmáre stojí a svoje svetlé pablesky do nej opiera, vtedy vidíme na oblohe prekrásnu sedembarvenú dúhu. On sa aj vo dvojne ukáže. Sedem barvy dúhy sú: červená, tmavožoltá, jasnožoltá zelená, jasnobelavá (modrá) a dolu fijalková. Ked na biely papier položíme pohár vody tak, že naňho slunko svietí, též uvidíme této krásne dúhové farby.

Úlohy. Kto dýcha? Či vzduch je k životu potrebný? Či vzduch je všade v chyžách, v jeskyňach, v dierách? Očima vidišli vzducha? Či on má farbu. — Ked ráno o 9tej. teplomer ukázuje 11 gradov a popoludni o 3ej. hodine 17 gradov kolko gradov má strednia teplota tohoto dňa? Pod jakým podnebom leží naša dedina (mesto)? Kedy sa začína jar, leto, jeseň, zima? Čo cítiš ked s rukou proti tvari pohybuješ? Čo je to, co cítiš? S čím zahasíš sviečku, ked na ňu fúkaš? Čomu podúva koval na oheň s duchadlom? — Čo vychadza z hrnka, ked v ňom voda vrie? Prečo vyschňú v lete blato a mlaky. Ked je von chladno, a my v chyži pri oblakn stojime a naňho dýchame, čo sa srobí na skle? Ked von je zimno, čo sa srobi dnu na oblaku? Na ktorej strane oblohy vidíme dúhu pred poludňom? Na ktorej po poludni?

DRUHÝ BEH.

Uhorská Krajina. Uhorské Kráľovstvo.

(krajiny koruny sv. Štefanskej)

Vzorná lekcia.

I. OBEC. OBECNOSPRÁVNY, ANEB SLÚŽNY POCHOD (okres). SZOLGABIRÓI JÁRÁS.

a.) Vieme, že ľude bývajú na dedinách a po mestách. Všetky ľude v jednej dedine, alebo v jednom meste bývajúce spojené sú do jednej obce.

V obci žijeme spojení, aby sme sebe vzájomne spomáhali a v pevnosti života a majetku bývali. Z tejto príčiny máme vrchnosť, ktorá sa o obecné dobro stará. Vrchnosti máme poslušnými byť. Vrchnosťou v dedine a menších mestach sú: rychtár, prisažní zápisník (notár). Vo väčších mestách: meštanosta (konzul) magistrat a jiní.

Obyvatelia každej obce (občaní, meštaní) prislúchajú k jednomu alebo k viacej náboženstvám. Občaní jednoho náboženstva tvoria ešte aj obec nábožensků, majú svojho duchovného pastiera a pravidlne svoj dôm boží.

V obcách sú aj školy. Keď škola je vlastná jednomu náboženstvu volá sa: škola náboženská; když je ale vlastná celej obce rozličných náboženštvi, volá sa; škola obecná.

b.) Kde my bývame.

Bývame-li v dedine, čili v meste? Jako sa volá? Koľko má obyvatelov? Jaké sú tu náboženstva? Kto je vrchnosťou obecnou? Jaké školy? Kde leží naša dedina (mesto)? Pri nejakej vode? Pri nejakých horach? Opiste chotár. Ktoré sú blizke obce od východu a t. d.? Čím sa živia naší občaní?

Sú-li tu nejaké obecné (verejné) budinky? Štatue čili sochy, a na jakú pamiatku? Rozprávajte nečo z minulosti našej obce, a t. d.

(Pravidlne zemepis musí sa z tej obce počať v ktorej bývame, musí sa dotknúť všetko, čokoľvek obcu tú dotýka; potom prejde sa na súsedné obce, na obecno správny pochod (okres) v ktorom bývame, zo stoličných pochodov na stolicu, zo stolici na súsedné stolice potom na krajinskú okolicu a t. d. — My k. pr. vykročíme z našej, obce a abaujskej stolice nasledujícim spôsobom):

My bývame v Haniske (Enyicke). H. je poľné m. Leží na vysoko-rovni pri peštianskej ceste, blízko tisskej ze-

leznice, $1^1/_3$ mil zeme nížej Košíc. Má 875 obyv. kat. a 24 židov. Reč slovenská a maďarská. Tu sú do roka 4 jarmarky. Verejné budoviská sú katol. kostol, 2 školy, fara. Tu má Z. J. rodzená P. grofka krásny kaštiel a zahradu. Potoka u nás není. Občaní sú rolníci, ktorí aj so statkom rožným živé kupectvo sprevádzajú. Chotár je rovný, kamenčovitý, strednie úrodný. Rodí sa tu pšenici, žita, jarcu (jačmen) ovsa, konopi, zemiakov, málo sena; ovocné stromy, práve pre kamenie spodnej pôdy len ťažko dajú sa tu dochovať.

Dejepísna pamiatka. Už kolo 1130ho r. stála tu dedina, menom Doboská. Možno je, že už za starodávnych časiech rimsko- pohánskych tu nejaká menšia obec bývala, lebo v zemi nalezajú sa ostatky ľudských kosti spálených na starodávny spôsob pohánsky v hlinených hrnkoch pochované. Pevnô je, že v 1211m r. už tu obec menom Enicka stála, ponevač v nadrečenom roku II. Ondrej král vyslal farára tejto obce, jako královského poverenika, aby v mene jeho jakesi pravo bol súdil. Tu predtým samí maďarí bývali, ale 1672 roku národ morom vyhynul, potom sa tu slováci usadili. Kaštel a terajší kostel okolo 1660ho r. vybudoval František Vešselényi palatin, ktorý s manželkou svou Mariou Szécsy tu býváł.

Úlohy. Jako sa menujú dediny a mestá okolo nás na každej strane ležiace?

c.) Haniska prislúcha ku košickému obecno-správnemu pochodu (okresu, kassai járás).

Obecnosprávny pochod (okres, közigazgatási lebo szolgabirói járás) je väčšia okolica v ktorej istého čísla obce, so svimi chotármi, pod správu jednoho služného (orsacký, szolgabiró) sú spojené.

II. KOŠICKY POCHOD. (kassai járás).

V tomto pochode sú 50 obce. Medzi tými sú znamenítejšie: Nagyida p. m. pri potoku Ida s kaštéľom gróf Dešševffyho, tu sa držia znamenité jarmarky. Tu bol predtým pevný zámek (hrad) z ktorého František Perényi, Zápolyov vôdca 1557ho r. s ciganmi mestečko chránil. V Nagyide držali 1650ho r. zo všetkych strán sveta shromáždení židí veľkú radu (snem), ale darebne, o tom: majú-li ešte Messiaša očakávať, aneb nie? Aranyidka a Reka v

úzkej doline prí potoku Ida, tu sú bane na zlato a striebro. Bukóc, so zeleznými hámrami. Béla s medenými baňami.

III. STOLICA.

Nekeľa okresy v jedno spojené tvoria stolicu. Stolica má svú vrchnosť. Hlava stolice je főišpán (hlavný župan). Uradnici stoliční sú: vicišpán, stoliční notárí, právotári (fiškali), pokladnik, (kassa-perceptor), meráč (inďinier), lekár (doktor), slúžny (orsácky, solgabiró) a jiní.

Toto mesto v ktorom je stoličný dôm, kde hlavní úrädníci stoliční úrad svoj končia je: hlavné stoličné mesto, aneb stoličné sídlo.

Jednu stolicu od druhej lučia kopcí, vrchy, aneb potoky. Této sú stoličné hranice. Na mappe čierne, potrhané linie značia stoličné hranice. Náš košický okres je v

abaujskej

stolici, a tejže sídlo je v Košicách. Súsedne pri abaujskej sú: od polnoci šárišská; od západu spíšská a tornanská; od poludňa boršodská; od východu zemplinská stolice. Rozsiahlosť: 50☐ míle. Obyvatelstvo: 167000. Dľa náboženstva sú: katolíci (latinské a grécke), kalviní, lutheraní a židí. Dľa reči: maďarí, slováci a nemci. Oní bývajú v jednom kráľovskom, v 13 poľných mestách, v 236 dedinách a v 48 vätších majeroch.

Podoba tejto stolice je utešene krásna; hôry s dolinami líbežne sa menia. Polnočná a východná stránky sú horňaté. Jedno pohorie ťáhne na východe od Ránkovec až po Sántov; druhé na západe od Belej až po Mezjev. Na poludnej stránke sú len nevelké hôrky. Na stredku leží krásna a požehnaná hernádska dolina.

Potoky sú: Hernád, Torisa. Olšava, Bodva, Ida.

Zemeplody. Všeliké zrná (obilie), ovoc, drevo, víno, ľan, konopä, krumple, cvikla, dohan chýrečná kapusta; v horách striebrná, zlatá, zelezná, medená ruda, kamenné uhlie, vápno, marmor, kvasná (kýsla) voda. — Zo živočichov: kone, rohatý statek, ovce, svine, ryby, divé zveratá.

Pochodov (járás) je v abaujskej 5; košický, fűzérský, ginčanský, siksovský, čerehatský. Okrem týchto je tu ešte jedno slobodné královské mesto: Košice.

IV. POCHODY (okresy) ABAUSKEJ STOLICE.

a. Košický (vidz. na strane 26).

(vidz. na strane 26)

b. Fűzérský pochod. (okres)

V tomto pochode sú znamenité: Aba-Ujvár, d. na brechu pri Hernade, ťu bol dakedy zámek (hrad), ktorý Aba Samuel král vybudoval; od neho vzala stolica své meno. Tento zámek bol v 1461. r. rozvalaný. Salánc p. m. s gróf Forgáchovým Kaštelom a na príkrom vrchu so stárým zámkom z ktorého na 5 stolico vidno. Rozhanovce (Rozgony), d. pri Torise, tu bojoval v 1312 r. trenčinský Matuš Csák proti královi Robert Károlovi, ale prenožen bol. Rankovce (Ránk) d. má kvasnovodnú kúpel.

c. Ginčanský pochod. (okres)

V ňom sú znamenité: Ginc, p. m. má vinice, dobrú ovoc, obzvlástne čerešne a breskyne; na súsednej hôre rozvalina zámku palatina Amadé. V Ginci žil Štefan Károlyi, co písmo svaté na uhorské preložil, ktoré potom krajinský hlavný rychtár vo Vizoli dal vytlačiť. Nedaleko Ginca, na vysokej hôre vypína sa chýrečný starý zámek Regeč. Hejce, d. má dobré vína, tu je aj kaštél biskupa košického. Foň d. má dobré vína, tu je aj baňa a fabrika na fajné mlynské kamene. Bodókő-váralj a, p. m. má dobré vína; tu je kaštel gróf Péchyho a na vysokej skale rozvalina zámka Bodó. Sántó, p. m. s chýrečnými vínicami. Telki-Baňa, p. m. tu boly bane na zlato, striebro, včúl sú ešte na zelezo, jest aj fabrika na porcellan.

d. Siksóvsky pochod. (okres).

Tu sú známenité, Forró, Siksó, p. mestečká, majú velké a úrodné polia, také aj vínice. Blizko Siksova bola 1849. r. bitka.

e. Čerchátsky pochod. (okres).

V ňom sú znamenité: Mezjev, (Mezzenzőt) banské mesto so železnými baňami a hámrami. Obyvatele sú nemci

a madarí velmí pracovliví; kujú rozličné zelezné nástroje, jakožto: vidly, motyki a t. d. Oni sú chýrečni cesty-a studnepravcí. Jasov, pm. v krásnej doline s pekným kostelom a bývaním prepositury premonštratských. Tu je aj vieryhodná listáreň (archív). Pri Jasove sú bane zelezné, zelezo-topáreň a bane na marmor. Moldava, (Sepsi) p. m. v ňom bývajú rolníci a veľa remeselníkov; tu pravia obzvlastné guby. V horách rozličný marmor. Fáj, d. z nej pochádza starodávna familia Fáy.

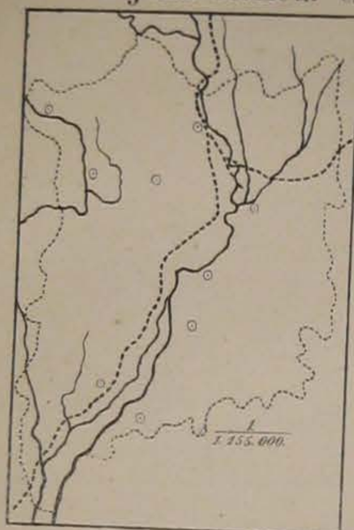
Tejto familie predkové menovali sa Rugacsami. Když tatari pri Šajove premohli uhrov a IVho Belu krala prenasledovali, jeden Rugács dal svojho koňa kralovi a sám prenasledujícim nepratelom do oču sa postavil. Toho Rugácsa tatári poráneného ležeť nehali, a když potom ktosi k nemu sa priblížil, on rany své ukázujúc volal po uherský: faj, faj; tojest: bolí, bolí: To když sa kraľ doznal, daroval jeho deťom zeme a premenil jich meno na: Fáy.

V. SLOBODNÉ KRÁĽOVSKÉ MESTO.

V abaujskej stolici je eštė aj jedno slebodné, kráľovské mesto: Košice. Takéto mesto neprislúcha pod právomocnosť stoličnú. Ono sa samo rídi, a má svú vlastnú vrchnosť. Hlavní sú v slobodných kráľovských mestách: mestický főišpán, mešťanosta (konzul, polgármester), úrad senatorský (magistrat) a mestické poverenictvo.

Košice sú slobodné kráľovské mesto. Ležia pri Hernade. Tu je 22000 obyvateľov, rozličného náboženstva. Oni sú maďiarí, slováci a nemcí. Tu býva kat. biskup, jest seminaria, vysoké školy, totížto: právna akademia, gymnasium, reálka, prípravovňa (preparandia). Tu je všelijaká stoličná, pokladná, a vojenská vrchnosť: Prekrásne kostely, medzi ktorými výbôrný je starodávný kostel sv. Alžbety v gotickom style, okolo 1320ho r. budovaný. Sú v ňom patrné prekrásne oblakové obrazy, utešený hlavný oltár s chýrečnými obrazmi. Jiné náboženstva též majú tu pekné modlitebné domy. Tu sú fabriky na krochmaľ, cigari, cúker, postav (súkno), olej, spiritus, na mašiny, na plyn (gás, co v lampách horí). Je tu dívadlo (theater). Ulice sú pekné, domy krásne, veľké jarmarký a handel, zeleznica; pri Košicách začínajú sa vínice.

Abaujská Stolica. Č. I.

...tka. Když na krajinu tatári uderili ...boly, ale ponevač košičaní utrápené- ...dobrej pomoci boli, on jim dal právo ...V. Štefan (1270. r). vyzdvihnul ...mesta. Mathias král znamenitými prá- ...ým dozvolil jim právo peniazy biť. ...l. císarsko-kráľovská familia v Koši- ...Košicach boly dva bitky, v ktorých ..., (Vidz na tabličke pod č. I.)

...LICA. (kerület, distrikt).

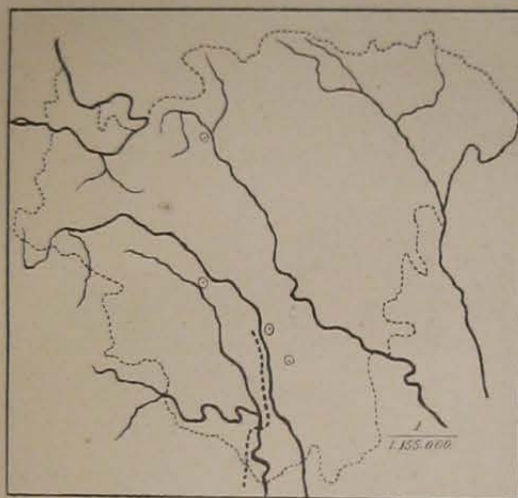
...ej ležiace, stolice tvoria jednu ...ašej krajine Tisa a Dunaj delia ...štyry, totižto: predtisskú, ...kú, zádunajskú. Okrem ...cha ešte aj Sedmohradsko

...sv. padne od nás Tisa? Dunaj? — ...ak padnú?

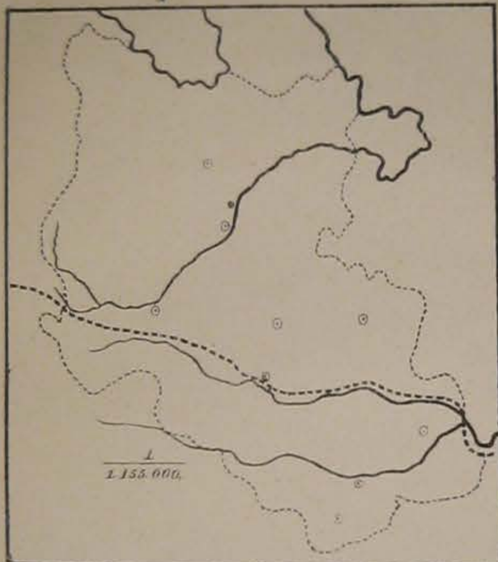
...SKÁ OKOLICA.

...sú:
...sídlo Košice (Kassa)
. . Miškovec (Miskolc)
. . Jager (Eger)
. . Rimavská-Sobota (Rimaszombat)
. . Torna, (Torna)
. . Levoča (Löcse)
. . Prešov (Eperies)
. . Ujheľ (Sátor-alja-Ujhely)
. . Ungvár (Ungvár)
. . Beregsás (Beregszász)
...lva výsadné menšie okresy, to-

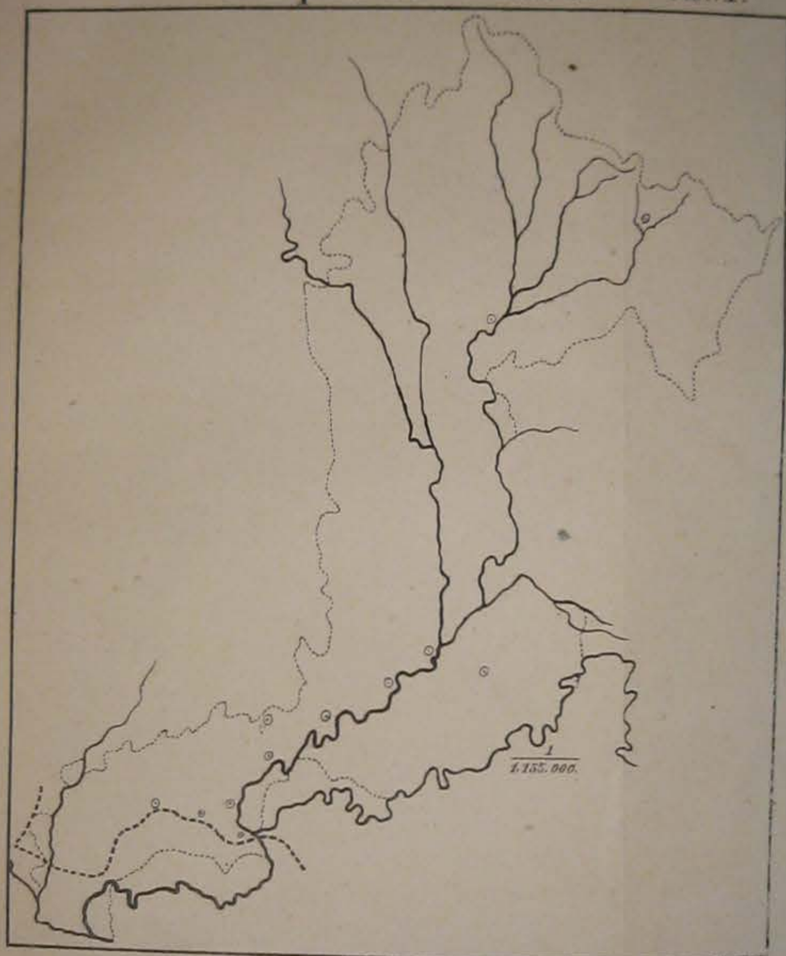
Šárišská Stolica C. I.

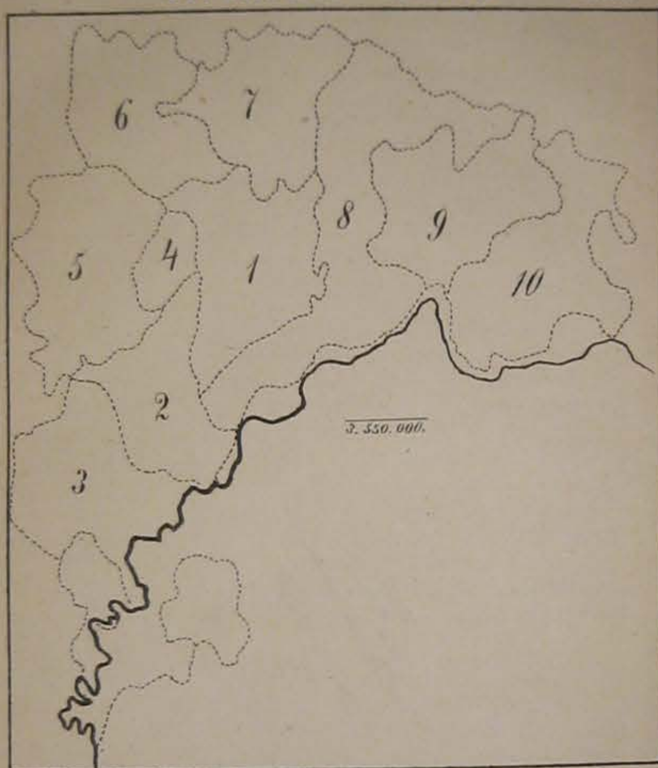
Spišská Stolica. Č. I.

Zemplinská Stolica. *Čísl. I.*

Predtisská Okolica. Č. II.

Lith. bei Karl Werfer in Kaschau.

Dejepisná pamiatka. Když na krajinu tatári uderili Košice len dva nevelké dedinky boly, ale ponevač košičani utrápenému králi IV. Belovi na dobrej pomoci boli, on jím dal právo mestické v 1241. roku. Jeho syn V. Štefan (1270. r). vyzdvihnul Košice na hodnosť královského mesta. Mathias král znamenitými právami ozdobil Košice, medzi jiným dozvolil jím právo peniazy biť. Když I. Napoleon Vieden vydobil, čisársko-královská familia v Košicách bývala. V $184^{8}/_{9}$m r. pri Košicách boly dva bitky, v ktorých čisárske zvitážili.

Tu vykreslíme našu stolicu, (Vidz na tabličke pod č. I.)

VI. KRAJINSKÁ OKOLICA. (kerület, distrikt).

Nekela, jedna pri druhej ležiace, stolice tvoria jednu **krajinskú okolicu.** V našej krajine Tisa a Dunaj delia okolice. Máme takých okolíc štyry, totižto: **predtisskú, zátisskú, preddunajskú, zádunajskú.** Okrem týchto ku našej krajine prislúcha ešte aj **Sedmohradsko** jako piatá okolica.

Úlohy. Na ktorú stránku sv. padne od nás Tisa? Dunaj? — Ktoré sú nám súsedné stolice, a jak padnú?

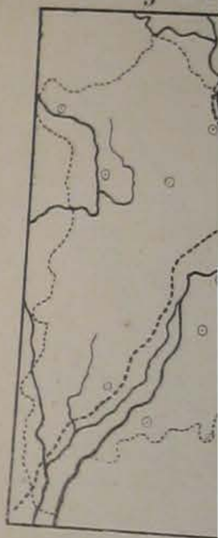
VII. PREDTISSKÁ OKOLICA.

obsahuje v sebe 10 stolice. Té sú:

1.	abaujská (abauj).... a jej sídlo	Košice (Kassa)
2.	boršodská (borsod) . . .	Miškovec (Miskolc)
3.	hevešská (heves)	Jager (Eger)
4.	gemerská (gömör) . . .	Rimavská-Sobota (Rimaszombat)
5.	tornanská (torna)	Torna, (Torna)
6.	spišská (Szepes)	Levoča (Löcse)
7.	šárišská (sáros)	Prešov (Eperies)
8.	zemplinská (zemplén) . .	Ujheľ (Sátor-alja-Ujhely)
9.	ungská (ung)	Ungvár (Ungvár)
10.	beregská (bereg)	Beregsás (Beregszász)

V tejto okolici sú ešte dva výsadné menšie okresy, totižto.

a) Veľká Kumania
b) „ Jazygia.

VIII. PREDTISSKEJ OKOLICI PODOBA A PRÍRODZENÉ VLASTNOSTI.

Táto okolica je z väčšej částky horňatá, skoro na nej celej rozprestierajú sa vrchy a pohorie karpatské. Ony sú najvyššie v spišskej stolici a tu volajú sa Tatrami. Najvyššie jejích končiare sú: vrch gerlachovský (8375'), lomnica (8328'), vysoká (8340'), krivaň (7884'). Té preveliké horiská vypínajú sa až ku chmáram a sú neúrodné hole a skaliská. Menšie ale jejích pohorie sú krásnymi lesmi ozdobené a v lone svim skrývajú striebro, zlato, med, zelezo a jiné potrebné rudy. Na poludnejších jejích horách rodí sa dobré vino, aj toto chýrečné tokajské. Doliny a rovnie sú dosť úrodné. Rodí sa tu rozličné zrnivo, krumple konopä, ľan, dobrá ovoc a iné.

Tisa je hlavný potok predtisskej okolici po pri ktorej z poludnej stránky teče. Tisa vyteká z Karpatov a sice z dvoch prámenov. Pri Veľkom Söllöši vyjde z hôrneho kraja, začina pomaly tecť, mútnou byť a teče v tišic a tisic zákrutov, dokiaľ sa pri Titeli do Dunaja nevleje. V zime a na jar veľaraz vystúpi po nad brehy a veľkú povodeň spôsobuje. Okolo Tisy je veľa mlák a močiarov. Ona je zo 190 míl dlhá. Od Vášároš-Námeňa parné šiťy (parolode) plávajú na nej. Predtým chovala mnoho rýb, od kedy ale paralode po nej chodia, a jej brehy opraviajú, ryby sa umenšily. Do Tisy vlievajú sa predtisské potoky: Bodrog, Šajó, Hernád, Latorec, Ung, Zaďva (Zagyva) a iné. Tu len jediny Poprad teče von z krajiny.

Teraz vykreslíme obraz predtisskéj okolice, tak jako sme vykreslili abaujskú stolicu. — Každú stolicu poznacime osobným čislom, abaujskú s 1m. — Teraz povedzte od abaujskej jako ležia všetke té stolice. Ukazte i s rukou. Kde leži spišska, šárišska a t. d.

Konec vzornej lekcije.

A. PREDTISSKEJ OKOLICI 10 STOLICE.

1. Abaujská (vidz na strane 27)

2. Boršodská stolica od poludňa súsedná je s abaujskou, ona je požehnaná všelijakými dary božskými. Tu sú hôry, Bikk nazvané, bohatými lesy a vínicami ozdobené. V lône týchto hôr sú bane na zelezo, kamenné uhlie, a jiné potrebné nerosty. Doliny a rovnie sú velmi úrodné. Potoky: Bodva, Šajó. Rozs: 61□ m. Obyv: 195000. Madarí. slováci.

Zn. m. Miškovec (Miskolcz) korunské mesto pri Šajove a zeleznici. Má kat a kalv. gymnasium, peknú kalvariu, stoličný dôm divadlo, vínice, velký handel. V 1241m. r. bolo ono skrz tatarov znivočené. Dióš-djer)Diósgyör) pm. Krásne leží, má chýrečné hamre, zelezo-topareň, sklenenú hutu, papirovú fabriku, v horach zelezo, kamenné unlie. Ónod, p. m. so starým zámkom v ktorom 1707m. r. bola ta neštastlivá dieta, na ktorej turčanski poslanci Melcher Rakovsky a Krištof Okoličányi, preto, že sa žádali s Im Jozefom, kralom sjednať, zmordovaní boli. Blizko Onoda je púsť Mohy pri Šajove, tu bola v 1241m r. tá neštastlivá bitka s tatármi, v ktorej uhri poražení boli a následkom toho celá krajina spústosená. Mezökövešd, p. m. ma velké rolníctvo a velké trhy a jarmarky. Tarkaň, má marmorové bane. Edeléň, pri Bodve, s velkou cukrofabrikou a pekným Kaštélom Coburgovým. Sendrö, p. m. má rozvalinu st. zámku. Tu pobil Bašta turkov a Becskayho.

3. Hevešská stolica spojená je s vnútro-solnockou. Tejto stolice polnocnou stránku pohorie Mátra prikrýva. Na vyšinách sú krásne lesy a na teplejsích úbočiách dobré vínice. V horách všelijaké rudy a kamenné uhlie. Poludnejšia částka je rovná a požehnaná, rodia sa tu vselíké zrnivá a chutné dyne. Potoký: Tisa, Zadva, (Zagyva), Rozs; 114□m. Obyv. 333000. Najviac madari.

Zn. m. Jager (Eger) sídlo kat. arcibiskupa s prekrásnym kostelom, seminariou, učitelskou pripravovňou. Tu je aj jedno skvostné budovisko školské (Lyceum) a hvezdareň; starodávny zámek, a na ňom kalvaria. Tento zámek a mesto slávne, chránil Štefan Dobó 1552m roku, so 2523 uhrami proti 180.00 turkov nad ktorými zvitäžil; jagerské ženy též pomáhaly bojovať proti neprátelom. Pri Jagri rostnie svetochýrne červené víno. Verpelét s dobrým dohanom. Višonta s dobrým vínom. Solnok, pri Tise a Zadve, má gymnasium a solný úrad. Tu bol predtým aj pevný zámek, v tureckých vojnach tenže zámek Achmet a Ali bašove odebrali od Vavrinca Nya-

ryho; ktorého vojstvo zanechalo a uteklo. Mező-Túr s gymnaziumom. Haťvan s veľkým palácom a kostelom prépostským, tu a na celej okolici chutné dyne rodia sa. Dinďeš (Gyöngös) má gymnasium, dobré vína, veľký handel. Parád, pri Mátre, ma znamenitú kúpeľ, fabriky na sklo a krámskú soľ. (Alaun)

4. Gemerská stolica s malým Hontom spojená, má na západe vysoké hôry, na východe a poludni ale krásne, úrodné doliny. Najvyššia hora je tu královská hoľa. Okolo tejto hôry majú žriedlá potoky: Hron (Garam), Hernad a Sajó. V horách bohaté bane. Mnoho je v tej stolici obilia, ovoci a mädu. Národ veľké kupectva provadi. Rozs: 72□m. Obyv: 173000. Maďarí, slovácí, nemci.

Zn. m. Ružnava (Rozsnyó), biskupské mesto, pekne leži pri vysokej hôre, sídlo kat. biskupa, má gymnasium, papíreň, fabriky na porcellan a vyrabianie skör. Chýrečný je mäď a vosk ružnavský. Dobšina, banské mesto, ma bohaté bane na všelijakú rudu, obzvlástne na meď, živé striebro a asbest (kamenný ľan). Podmuráni, (Murányalja) so starodávnym zámkom, v ňom sa zachovávala jeden čas svatá koruna uherská. Tu sú aj známenité hámre, topareň, sklenená huta a t. d. Rimavská-sobota (Rimaszombat). so stoličným domom. Tisovec (Tiszolc) má mnoho ovoci, kupectva, papíreň, tu sa nachodí aj magnetový zelezný kameň.

5. Tornanská stolica je najmenšia zo všetkých stolic uhorských, leží ku západu od abaujskej. Ona je z vätšej částky horňatá a jej západné a poludnejšie hôry pozustávajú najvíce z holých vápenných skalísk, ktoré v lône svím veľké jaskyne skrývajú. Doliny sú úrodné. Rozs: 11 m. Obyv; 23.000. Maďarí, slováci.

Zn. m. Torna, p. m. s pekným stoličným domom a kaštélom gróf Keglevicha, pri ňom velký rybník, v ktorom voda nikdy nezmrzne. Má znamenité jarmarky. Nad mestom pekná rozvalina starého zámku, ktorá na daleko je viditelná. Silice, d. v jej chotári jaskyňa (brloch) Lednice, v ktorej v zime je teplo a v leťe voda zamrne. Dernö, d. s velkými hámrami. Jóšafö, d. tu je nedaleko svetochýrná jaskyňa Aggtelek, aneb Baradla, co pod hôrama na míle sa roztáhujé a v nej z kvapkového kameňa rozličné podoby vidítelné sú.

6. Spišská stolica je velmi horňatá. Ona je azdá najneúrodnejšia čásť predtisskej okolice. Tu vystrćujú stredníe Karpaty, Tatry nazvané svoje najvyššie, až ku chmáram sáhajíce končiare; medzi tými najvyššie sú gerlachovský, lomnický, a Kriváň. U prostred tých divých vrchov otvára sa tu jedna jedinka rovnina. Celá tá stolica vysoko leží, preto jej podnebie je chladné. Vysoké

Tatry sû holé skaliská medzi ktorými aj na 6000' vysoko
nájdu sa nesmierne hlboké jezerá (morské oka). Tatranské
nížšie hôry sú dívno krásnymi lesy ozdobené (najvíce jedly,
smreky, jávore a t. d.), hôry v lône svím krýju striebro,
zlato, meď, zelezo a jiné kovné rudy. Najdú sa aj drahé ka-
mene: topasy a smaragdy. Nedostatek úrody nahradzuje tu
Boh jinými darmi. Nedostatek žita vynahradzuje výborný
hrach, ktorý po celej krajine rádi kupia; Rodí sa též tatárka,
krumple, lan, konopä, dobrá ovoc, oves, jarec a trožku pše-
nici. Lúky a paše sú tu bujné, na níchž sa paše dobre cho-
vaný statek. Lúd je schopný, pilný, preto zriedka kedy trpí
nedostatek. Potoky: Poprad, Hernad, Dunajec.
Rozs: 63 m. Obyv: 175.000. Slováci, nemci, maďarí.

Zn. m. Levoča (Löcse) sl. kr. m. sídlo stolice, má staro-
dávny kat. kostel a v ňom chýrečný velký organ. Levoča mala sa-
má prvšia hodinu na turni (väze). Tu je ešte gymnasium a luthe-
ranská strednia škola. Hrabušice, s velkými lesmi a hámrami.
Blízko Hrabušic je tá velká skala (lapis refugii), na ktorej sa spišské
saši pred tatarmi skryli. Kešmarek, sl. kr. m. má pekné čisté
ulice, Tökölyiho starý zámok, starý drevený lutheranský kostel, gym-
nasium velkú fabriku na pradenie a tkanie. Teplice so zname-
nitou kúpelou. Šmeks, pod Tatrami krásne ležiaca kúpel. Sulin,
má dobrú kvasnú (kyslú) vodu. Smolník, b. m. s bohatými ba-
ňami a cementovú vodu (maltu) co zelezo zožre a miesto neho meď
nasadí. Tu sú aj vysoké banské úrady. Na Smolníku predtým penia-
ze bili. Gelnica, b. m. s bohatými baňami medenými. Krom-
páchy, b. m. tu sú medené a zelezné hamre, zelezo-topárne a fa-
briky na všelijaké nástroje. Nedaleko Krompách Slovinky d. s mede-
nými baňami a topárňou; Kluknava pri Hernade, tu v topárne
striebro a zlato lučia. Švedlér a Vagendrissel s mede-
nými baňami.

V tejto stolici sú aj 16 spišské mestá, ktoré svú vlastnú
správu majúc, pod právomocnosť stoličnú neprislúchajú. Z
ních trináct Zigmund kráľ v 1412m r. za 155.400 dukaty
zastavil poliakom, ale 1722ho roku navrátily sa ku korune
uhorskej.

Té mestá sú: Nováveš, (Jglő) s pekným kostelom a ba-
ňami na živé striebro, zelezo, meď, antimonium. Nováveš je sídlo
tých 16 miest. Podhrad (Szepes-Varalja) leží medzi dvoma ho-
rama; na jednej je rozvalina spišského zámku, na druhej murom
upevnená kapitula a sídlo biskupské s pekným kostelom, ktorý III.
Béla kráľ v 1195m r. vybudoval. V Podhrade je aj špital (nemocnica)
milosrdných mnichov. Nedaleko je hóra Braňisko, znamenitá pre ví-
ťázstvo uhrov v 1849m roku.

K tým 16 mestom počitujú sa: V l a c h y (Sz-Olaszi) S p i š-
k á-S o b o t a, S t r a ž e, R u s k y n o v c e, L u b i c a, (Leibitz).
M e ň h á r d. M a t e o v c e, P o p r a d, F e l k a, B é l a, D u-
r a n d, L u b l a v a, (Lubló) G n e z d a, P o d o l i n.

7. Š a r i š s k a stolica je súsedná s Haličom (s Gali-
ciou) a horňatá. Má ona krásne doliny : toplanskú a torisskú.
Táto posledaia je dobre úrodná. Polnočná stránka stolice je
lesmy obvenčená, tu tehda drevo je znamenitý poklad; pod-
nebie je trožku chladné a polia sú kamennisté ; z tejto prí-
činy národ len pri najvätšej usilovnosti može vyžit, dobrej
ovoci predca zbytečne sa rodí. Šarišský národ s drevom, s
deskami a šindlom znamenité kupectvo sprevádza. Bohatá je
šarišská stolica na sol a kvasné (kyslé) vody. Potoky : H e r-
n a d, P o p r a d, T o r i s a, T o p l a, O n d a v a. Rozs: 66
m. Obyv : 176.000. Slováci, nemci, maďári.

Zn. m. P r e š o v, (Eperjes) sl. kr. m. sídle biskupa gr. kat.
a stolice ; tu je gymnasium, evangelický lyceum, frančíškauský klá-
štor, divadlo, sirotný dôm, sporitelňa (šparkassa). V Prešove sa pré-
vádza velké kupectvo so žitom, dreveným tovarom, plátnom a skó-
rami. Studničná voda je tu nedobrá, preto lud pije kvasnú (kyslú).
Prešov leží v krásno otvorenej doline pri Torise a má výhlad na
dva rozvalené zámky, na šarišský a kapušanský. Š o o v á r, starodáv-
ne mesto, výchyrné od velikých solivárov. Tu v 1572m r. otvorili
solnú baňu a vykopávali krušnú sol, potom voda uderila do nej a
sol sa roztopila, preto teraz slanú vodu, v skôrených vedrách vyťa-
hujú a z nej vyparujú varenú sol. V šoovárskych hôrách najdú sa
poldrahé kamene ; olivin, pol-opál, opál-jaspis, amethist, tak též ze-
lezný kameň. Č e r v e n i c a (Vörösvágás) d. tu v horách sú bane na
drahé opály. Opály sú drahé kamene bieložoltej farby, velmi krásne
ligotavé a prezračné ; v tej celej stránke sveta len okolo Červenici sa
nachádzajú. V e l k ý-Š a r i š (Nagy-Sáros), tu je ten rozvalený zámek.
v ktorom II. František Rákoczy býval, tu ho v 1701m r. ulapili a
do väzenia odvedli. L i p o v c e, na velmi peknom horňom kraji, má
znamenitú kúpel so 14 žriedlami kvasnej vody. Tu blízko je ta krá-
sna dolina, co ju uhorským Švajcom volajú. S o b i n o v (kis-Szeben)
sl. kr. m. má gymnasium, papiereň, pekný kostel ; obyvateli sú chy-
rební tkáči. Sobinov bol pod Zigmundom v 14·6m r. murom upe-
vnený. V 1681m r. Sobiesky, když Viedňu na pomoc pospíchal po
pri Sobinove z vojstvom prešol. L i p j a n i (Héthars) p. m. má zna-
menité píly a jarmarky. P l a v e c (Palocsa) p. m. pri Poprade s pekným
starým zámkom. B a r d i j o v (Bártfa) sl kr. m. pri Topli, velmi staro-
dávne mesto, azdá ešte z rímských časov. Má znamenitý gothický kostel,
a mestický dôm (ratuš) a v listárni pamätihodné starodávne písma a
jiné pamätné veci. Blízko mesta je svetochýrna bardijovská kúpel. Bar-
dijov, od tatárov zvnivočený, bol na rozkaz I. Károla v 1320m r. znovu
vybudovaný. C i g e l k a, d. má výbornú liečňú vodu. Z b o r o, pm. tu

sú dva veľké kaštele a pri jednom z nich stoja 100 lipy. Tu na hôre bol predtým pevný zámek. V Zborove často býval Georg Rákoczy a listy svoje tak podpísaval: „Dano pod sto lipami“ (Datum sub centum tiliis).

Dejepisná pamiatka. Prešov má pamätihodné deje. On je pevne ešte pred príchodom maďarov vybudovaný a v 1250m r. už znamenité kupectvo sa tu provadilo. I. Ludvik v 1574m r. múrom ho upevnil. V Tökölyiho búrkach Prešov v 1681m r. mnoho trpel. Tökölyi tu bol pobitý. V 1689m r. úkrutný Karaffa trápil meštanov, (prešovská jatka). V 1702m r. Rákoczy bojoval pri Prešove.

8. Zemplinská stolica ťáhne od Galície až po boršodskú. Polnočná zemplinská je vrchovitá a lesnatá, poludnejšia ale prekrásna a požechnaná roveň, obzvlástne v Medzi-Bodroči (Bodrogköz), len že tu často vody povylevajú. V zemplinskej sú tê 6 mile dluhé hôry: Heďalja (Hegyalja) na ktorých sa to, na celom svete najlepšie sladké víno tokajské rodí. Medzi-Bodroč je 6 mile dluhý polostrov, medzi Bodrogom a Tisou. Všetko co len kolvek v uhorskej krajine sa urodí, urodí sa aj v zemplinskej stolici. Potoky: Tisa, potom Topla, Ondava, Laborec, Latorec, Ung, a kde sa vjedno vlejú: Bodrog, Rozs: 108□ m. Obyv. 293000 Madari, slováci, nemci.

Zn. m. Ujhel (Sátor-alja-Ujhely) p. m. sídlo stolice, má gymnasium, mnoho vína a znamenité obilné kupectvo. Tokaj. p. m. pri Tise a pod tým vrchom na ktorom ša to výborné víno rodí a ktorý je tu posledným vrchom tatranských hôr. Mád, Talja, Tolčva, Tarcal, p. mestečká, všetke v dobrým vínom. Pri Tarcale v 1849m r. uhri pod Klapkom zvíťázili. Serenč, má rozvalinu zámku na tej horke, na ktorej — jak sa rozpráva — Árpád so svím národom, když tu prišel, odpočíval. Šaroš-potok (S. patak), má výchyrné kalvínske školy, velkú knihareň a pekný kaštel, co dakedy Rákoczymu prislúchal. Pri mestečku Zempline bol predtým zámek, co stolici meno dal. Leles, tu je prepostvo prémonštratské a znamenitá vieryhodná listareň. Humenné (Homonna), na horňom kroji pekne leží, tu sú solné sklady a velké trhy. Blízko je rozvalina Barkó. Stropko, pri Ondave s franciskanským kláštorom, a s jedným päťhranným (päťuhlatým) zámkom. Vranov, (Varannó), pri Topli, má veliký kostel, co predtým Paulinov bol. Na súsednej hôre leží ten rozvalený čičvajský zámek, kde dakedy cigánstvom (lhŕstvom) plnú knihu ukázovali; preto aj dneš, keď nekto nepravdu mluví, povedajú: „No! to je tiež do čičvajskej knihy súce.“ Sinna, d. so zeleznými hámrami.

9. Ungská stolica (Uzhorod) na východe od zemplinskej. Polnočná stránka je horňatá a lesňatá, poludnej-

šia je roveň a velmi požehnaná. Má v hôrach striebra, zeleza; má vína, obilia a dobrej ovoci. Potoký sú: Ung a Latorec. Rozs: 53□m. Obyv: 130.000. Madárí a slováci (rusnáci).

Zn. m. Unghvár, p. m. sídlo stolice a gr. kat. biskupa munkáčskeho; má gymnasium; seminariu, zeleznú fabriku, velké jarmarky a kúpectvo. Seredňe, má dobré vína. Velky-Kapoš (Nagy-Kapos) má úrodné polia a lúky, na níchž sa nachadzajú obšírné močiare a mláky. Sobraңc, má výchyrnú švablovú kúpel. Vinna, pod starodávnym zámkom. Od Vinnej na 1 milu zeme leži tak nazvaný „Sninský kameň", na vysokej hôre, a na vrchu tohože morské oko, v ktorom pstruchy žijú. Z tohoto morského oka taký silný potok vyteká, čo mlyny a pily ženie.

10. Beregská stolica je na polnočno-východnej stránke horňatá a lesnatá, ináč neúrodná; má v hôrach zelezný kameň. Nížnia stránka je požehnaná. Potoky: Latorec, Tisa. Rozs: 67□m. Obyv : 160.000. Maďari, slováci (rusnaci), nemci.

Zn. m. Munkačov (Munkács) pri Latorci pekne leží, nad mestom je jeden russký kláštor; v Munkáči sú velké fabriky na kramskú sol. Tu na vysokej skale je ten znamenitý zámek, ktorý Helena Zrinyi, proti čisárskym, za tri roky bránila. dokial ho naposledy Caprara v 1688m roku neodobral. Dneš doň zavierajú sa odsúdení zločinci. Beregsás, pm. sídlo stolice, má dobré vína a bane na mlynské kamene. Beregsás v predišlých časoch vela trpel 1616ho roku II. Georg Rákoczy s vojstvom pomáhal Gustav Károlovi králi švedskému proti poliakom. ale neštastlivo bojoval. Poliaci potom uderili pod vôdcom Lubomirskym na beregskú stolicu, spálili mestá, dediny, a oblehli Beregsás. Národ mestický uchylil sa v kostele a kolo kostela, medzi múrami a tu bol všetek zmordovaný. Solva a Polena, dediny, majú obzvlastné kvasné vody. Podhorani (Podhering) s chýrečnými fabrikami kranskej soli.

11. Okres Jazygov (Jászság), leží medzi hevešskou a peštianskou stolicami. je celkom úrodná rovnina. Rozs: 19 m. Obyv: 64.000. Maďarí.

Zn. m. Jásberéň (Jászberény) pri Zadve, hlavné mesto jazygov spolu a kúnov; tu je jejích sidelný dóm a listareň, v ktorej ukázujú tak nazvanú Lehelovú rožnú trúbu. Jásapati, Árokšálláš, Jásladáň, p. mestá s požehnanými chotármi.

Dejepisná pamiatka. Vôdca Lehel a neštatlivá bitka pri Augsburgu.

B. ZÁTISSKÁ OKOLICA.

obsahuje v sebe 16 stolice. Té sú:

1. marmarušská(marmaros) a jej sídlo Marmarus-Siget. (Marm. Sziget).
2. ugočanská (ugocsa) . . . . . Velký-Söllös (Nagy-Szölles).
3. satmárska (szatmár) . . . . Velký-Károl (Nagy-Károly).
4. sabolčska (szabolcs) . . . . . Velký-Kálló (Nagy-Kálló).
5. biharská (bihar) . . . . . . Velký-Várad (Nagy-Várad).
6. békéšská (békés) . . . . . . Ďula (Gyula).
7. čongrádska (csongrád) . . . . Segvár (Szegvár).
8. aradská (arad) . . . . . . Arad (Arad).
9. čanádska (csanád) . . . . . . Makó (Makó).
10. zarándska (zaránd) . . . . . Köröšbaňa (Körösbánya).
11. krasnánska (kraszna) . . . . Silád- Šomló (Szilágy-Somlyó).
12. strednia-solnocká (közép-szolnok) Ziláh. (Ziláh).
13. kövárskу kraj (kővár-vidéke) . . Berkes (Berkesz).
14. krašovská (krasó) . . . . . Lugoš (Lugoš).
15. temešská (temes) . . . . . . Temešvár. (Temesvár).
16. torontálska (torontál) . . . . Velký-Bečkerek (Nagy-Becskerek).

V zátisskej okolici sú ešte 6 hajúcke mestá a Velká-Kumania (Nagy Kúnság).

I. ZÁTISSKEJ OKOLICE PODOBA A PRIRODZENÉ VLASTNOSTI.

Tejto okolice hlavný potok je Tisa, a jej pobočné potoky sú: Samoš, trojný Köröš a Maroša. Posledníe té tri vody dotékajú zo Sedmohradska. Bega, od Temešváru kanálom Bega provadí sa do Tisy. Potoky Temeš, Benzava, Karaš vlievájú sa do Dunaja. — Hôry tejto okolice sú: Karpaty a Kráľová Výšina (Királyhágó), táto posledníą lúči zátisskú okolicu od sedmohradskej. Na strednej zátisskej rozširuje sa veliká roveň uherská, aňeb uhorská dolnia. Ona je veľmi úrodná, ale málo lesov má; preto obyvatelia pália slamu, kukuričanku, hnoj a kamenné uhlie. Tento ale nedostatok vynahradí sa ím rozličným zrnivom, krásnymi koňmi a rožným dobytkom. Je v tej okolici tiež striebra, zlata, medi, soli a jiných nerosty. Té dolnie kraje sú často navštivené s povoďou a nekedy suchotou.

II. ZÁTISSKEJ OKOLICE 16 STOLICE.

1. Marmarušská stoľica je veľmi horňatá a krásnymi lesmi ozdobená, len na západe kolo Tisy má väčšiu rovninu. V prevelikých jej lesách žijú divé svine, medvedi, vlci, jelení, srni a rozličné jiné zvieratá. V hôrách sú bohaté bane na všelijaké nerosty, obzvlástne na krušnú soľ. Najdú sa aj horné kristály a poldrahé kamene, jakožto: uhorský diamant, topás, amethist a jiné. Tu má Tisa své žriedlá. Ľud veľké kupectvo provadí s drevom a na pltach plaví soľ až do Banátu. Rozs: 180 m. Obyv: 220.000. Maďarí, valasi, nemci,

Zn. m. Marmaruš-Siget (M-Sziget) korunské mesto a sídlo stolice s velkým soli-skladom, má gymnasium. Polana, d. má bohaté medené a zelezné baňe. topárne a výbornú kvasnú vodu. Rónasék, m. tu sú té najbohatšie solné bane, s ktorých sa do roka kolo 500.000 centov soli vykopáva. Hust, tu sa mnoho konopa rodí, je tu aj rozvalina zámku. Sófalva, má solné bane. Volova (Ökörmezö), d. tu sa sbierajú marmarušské diamanty. Akna-Sugatg,

d. s velkými solnými baňami. Borsa, d. má kvasnú vodu a medené bane. Na jej chotári v 1717m roku marmarušiani pobili tatárov. Viso, d. má výchyrnú kvasnú vodu, ktorú „šuligali“ volajú.

2. Ugočanská stolica na západe a poludni je rovná, na východe a polnoci horňatá. Polia sú úrodné, nížiny ale mnohoraz pod vodou. Má krásňe lesy, vína a rozličného obilia. Rozs: 20½ m. Obyv: 67.000. Maďari, slováci (rusnaci), valasí.

Zn. m. Velký-Söllöš (Nagy-Szöllős), b. m. sídlo stolice, na úrodnom chotári, má františkanský kláštor a na blizkej čarnej hore rozvalinu zámku Kánkovára. Tisa-Ujlak, pm. pri Tise, má solný sklad a velký handel a plavectvo. Verböc, d. tu sa narodil ten chýrečný palatin Verböcy, co knihu práva uhorského spisal.

3. Satmárska stolica; ju lúčia od Marmaruši vysoké hôry; na menších a teplejších jejích vyšinách rodia sa vína a kastany. Najvätšia částka satmàrskej je požehnaná roveň, ktorú ale mnohoraz vody zalejú. V tejto stolicí sú aj veľké mociáre (ečedské mláky). V hôrách bohaté bane na striebro a zlato. Rozs: 101 m. Obyv: 280.000. Najvíce maďarí.

Zn. m. Satmár (Szathmár-Németi) pri Samoši sl. kr. m. sídlo kat. biskupa, má Seminarium, milosrdné mnišky, gymnasium, velké kupectvo. Satmár je starodávne mesto, možno je, že už pred Árpadom stálo. V. Štefan kráľ tu rád býval. V 1545ho do 1559ho roku v búrkach Báthory- a Zápolových vela trpel. V 1162m r tatári ho spústošili. V búrkach Rákoczyho 1704. r. ľud tu tak velmi utrápený bol, že mesto zanechal a vo vinicách sa utáhnul. Tu bol aj v roku 1711m pokoj uzavretý medzi uhrami a I. Jozefom králom. Velká-Baňa (Nagy-Bánya) sl. kr m. má bane na zlato, striebro, má též toparne. Hornia-Baňa (Felső-Bánya), sl, banské m. má bohaté bane na striebro, zlato, olovo, med a zelezo. Velký-Károl (Nagy-Károly), p. m. sídlo stolice má gymnasium, a krásny velký kaštél gróf Károlyho. Ečed (Eesed) medzi mlákami ečedskými, tu bol predtým výchyrný pevný zámek.

4. Sabolčská stoľica je celkom rovná, a poneváč v nej mnoho sypkého homoku je, co ho vieter hned tu hned tam roznáša a do neveľkých okruhlých kopcov posdúva, preto sabolčská stolica je vlnatá roveň. Medzi tým ale ona je úrodná. Hlavné jej plody sú: žito, kukurica dohan, olejový repček, dyne, krásne statky. Rozs: 104 m. Obyv: 266.000. Maďarí, slováci.

Zn. m. Velký-Kálló (Nagy-Kálló), pm. sídlo stolice, leží na močiaristej rovni, má fabriky na salitru; tu sa aj výchyrný do-

han rodí. Níreďház (Nyiregyháza) pm. tu na pieskovitej zemi slováci sa usadilí; usilovný ten národ sprievadza rolnictvo a veľké kupectvo so žitom a statkom. Nirbátor (Nyirbátor) pm. tu je minoritský kláštor a mnoho dohanu. Maria-Póč, s basilitským kláštorom a chýrečnými odpustami.

5. Biharská stolica. Tejto stolice východná strana je horňatá, inde všade rovnina všetkými dary božskými požehnaná. Na hôrách lesý, v hôrách bane, na rovnine bohaté úrody a statky, na výšinách Érmelléku výchyrné vína Bakator. Biharská je najvätšia stolica v celej krajine. Potoky. Berettő a Kőrőš. Rozs: 196 m. Obyv: 555.000 Maďari, valaší.

Zn. m. Debrecin, sl. kr. m. na pieskovitej zeme, ono je počtom obyvatelov tretie mesto v krajine, počitujúc 64.000 obyvatelov, a rozprestiera sa na 1 milu zeme. Má 5 kostely rozličného naboženstva, vysokú kalvinskú školu (kollegium) a v nej kniháreň so 20000 sviazkami kníh, ma aj kat. gymnasium, sirotný dôm, divadlo, vrtané studne, uličné chodníky sú drevom a kameňom vykladané. Tu sú svetochyrné kupectvo a jarmaky. Chýrecné zú; debrecinský chleb, slánina a mýdlo. Debrecin 1250ho r, už mestom bol, a dluho prislúchal sedmohradským pánovnikom. Od tatárov a turkov vela trpel. V 1849 m. r. tu bola shromaždená tá dieta, ktorá v uhorskej krajiny respubliku (državu bez krála) chcela zrobit. V tomto roku pri Debrecine Moskali (pobili uhrov.—Velký-Várad (Nagy-Várad) starodavné mesto pri Kőrösi, sídlo dvoch kat. biskupov, latinského a valašského, má gymnasium, právnickú školu, mnichov a mnišiek, prírodzenú teplú kúpel, starodávny pévný zamek, velké kupectvo. — Velký-Várad sv. Štefan, abo sv. Ladislav vybudoval. Tu sa uhorské králové rádi predržávali; tu sú pochovani: sv. Ladislav, II. Štefan, II. Andrej, IV. Ladislav, Maria kralovná, Zigmund králové a nektori královské synovia. V 1241m r. tatári a potom kúni zvnivočili Várad. (Pekná legenda: Čerhalom, a jak sv. Ladislav zachránil dcéru biskupa váradského). 1538m r tu sa uzavrel pokoj medzi Ferdinandom a Zapolom. V 1660m r. Ali baša so 60.000 turkami oblehnul a vydobil mesto, bronzové štatue sv. Ladislava a jiných králov uhorských na kúsy potrepal. V 1692m r. od turka sa nazpät vzalo, potom zas za 3 roky bolo obsednuté v búrkach Rákóczyho a velmi trapené, tak že general Bekker naposledy z medených hrnkov dával peniazy bit s napisom: „V potrebe Váradskej.“ — Svatý-Job (Szent-Jobb), pm. tu sv. Ladislav založil v 1083m r. opátstvo benediktinské, tu sa zachovála pravica sv. Štefana. Beléňeš, pm. medzi hôrami v krásnej doline; má mnoho ovoci, gymnasium a znamenité jarmaky. Rézbaňa, pm. tu sú bohaté olovené, medené a zelezné bane. Kaluďer (Kalugyér), d. medzi nepristupnými hôrami, tu je jedno žriedlo, co každú pol hodinu tečé, vtedy mnoho vody na ráz z neho vybuhne, potom za pol hodiny netečе, a zase za pol hodiny teče.

6. Békéšska stolica je celkom rovná a požehnaná. Potoky: Körőš, Tisa. Tyto velaraz povylevajú a močiare zanechajú. Rozs: 59 m. Obyv: 210.000. Maďari, slováci, nemci, valaši.

Zn. m. Ďula (Gyula) starodávne p. m. ešte z časov rimských, leží pri Köröši, sídlo stolice, neďaleko neho starý zámek, v ktorého jednej širokej turni (väži) je teraz trestnica. Dula má dosť pekných budovysk, obyvatelia sú rolníci a remeselníci. Békéš, pm. má velký chotar na ktorom v sallášach gazdujú. Füzeš-Darmat (F-Gyarmat), pm. pri „blatných lúkach" (Sarrét), na močiaristom mieste; tu v mlákach nepočítedlné mnozstvo vodných ptákov, rákov a korýtňačiek žije. Sarvaš pm. má starý zámek, gymnasium, velký lutkeranský kostel, obyvatelia na sállášach gazdujú. Čaba (Csaba) pm. nedávno ešte najvätšiou dedinou bolo v krajine, má 30000 obyvatelov, dneš je už mestom.

7. Čongrádsku stolicu Tisa na dve částky delí. Ona je celkom rovná a úrodná, mesťami močiaristá. Tisa ju velaraz zaleje. Na jej poliach okrem kukurice a pšenice, sila dohanu sa rodí. Rozs: 58 m. Obyv: 207.000. Maďarí slováci.

Zn. m. Segedin (Szeged), sl. kr. m. na počet obyvatelov (70.000) je ono druhé mesto v krajine; leží pri Tise, má znamenitý starý zámek, v ktorom dnes väžne sú. Má krásne kostely, gymnasium a jiné vyššie školy, divadlo, fabriky; na Tise most, parné šify (parolode) velké kupectvo. Výchyrné je segedinské mydlo. — Segedin pod II. Andrejom už znamenitým mestom bolo. V 1474m r, tu uzavrel I. Vladislav pokoj s turkom, potom ho zrušil, a následkom toho vypukla nová vojna s neštastlivou bitku a úpadkom uhrov pri Varne, kde aj ten král spadnul. Pod II. Vladislavom pri Segedine zkaziľ Kinizsi z čechov pozustalé, tak nazvané čierné vojstvo, co krajinu pustosilo.— Po úpadku pri Moháči Zápólya tu sa stavil so 40.000 chlapmi, a počúvajúc, že II. Ludvik král spadnul, tu sebe chystal královstvo. — Čongrád, pm. tu bol predtým znamenitý pevný zámek. Blízko toho mesta je táto pústa (Pustaser), na ktorej Maďari s Árpádom pršiu dietu držali, na ktorej ústavy (konštitucie) krajinskej fundament založili. — Senteš, pm. má 5 rozličné náboženské kostely, kalv. gymnasium a na 6 mile rozsiahlý chotár.— Hód-mezö-vášárhel, veliké pm. preto sa tak nazýva, poneváč na jeho chotári vo vode dakedy bibery (po uhorsky: hód) sa chovaly

(Biber, hód, castor je zviera, co sebe v brehu potokov dívné príbytky buduje a v mechurku svojom jakúsi liečnu, prévelmi drahú tekúcu štiavu (zaft) schováva).

Naposledy Segvár (Szegvár) s peknným stoličným domom, raz tu, raz v Segedine shromažďuje sa stolica.

8. Aradská stolica od východu je horňatá a dobré vína rodí; inde je všade rovná a veľmi požehnaná. Potoky: Körös, Maruš. Rozs: 104 m. Obyv: 305.000. Maďari, nemci, valaši.

Zn. m. Starý Arad (Ó-Arad) sl. kr. m. na pravom brehu Marusi, pekné mesto, sídlo stolice a východno-gr. biskupa; má gymnasium, valašskú pripravovňu, fabriky, chyrečné mlyny, veľké kupectvo. (To mesto mnoho strachu snásalo v 1848m r. když naproti ležiaci pevný zámek Nový-Arad, skrz uhrov bol dobývaný). Radna, pm. na peknom mieste, tu na hore majú františkani kláštor a kostel s výchyrnými odpústami. Glogovác, d. stojí na mieste starodávneho Orodvára, kde v 1135m r. sa táto krvavá dieta shromáždila, na ktorej Helena královna, II.ho Bély temného krála žena, povzbudila svích verných, žeby zmordovali tých 68 mužov, co príčinou boli otemnenia tohoze krála. Világoš, pm. má rozvalinu tohoto zámku, v ktorom dakedy Mathias kral svojko ujčeka Michála Szilágyiho vo väžení držal. Vilagoš v búrkach Hora a Klosky mnoho trpel. Tu v 1849m r. Görgey, so svím uhorským táborom, pred Rüdigerom, rusským generalom, zložil zbroj. — Méneš a Boroš-Jenő, majú dobré vína. Moňasa, medzi ohromnými vrchami, má zelezné bane a fabriky.

9. Čanádska stolica je celkom rovná a veľmi úrodná, ale povodeň ju často navstívuje. Rozs: 29□m. Obyv: 96.000. Maďari, valaši, nemci, slováci.

Zn. m. Makó, pm. sídlo stolice tu je kat. kostel o try turne (väže), čanádskeho kat. biskupa kaštel, kalv. gymnasium, solný sklad. Nový-Čanád (Uj-Csanád) teraz d. predtým mesto. Tu už sv. Štefan založil bol biskupstvo kat. čanádské; dneš je sídlo valašského biskupa. Prvšiho čanádského biskupa sv. Gerharda pohaní maďári z budinskej hory-co sa teraz horou sv. Gerharda (Gellérthegy) volá-dolu rúcili. V 1046m r. v Čanáde shromáždeni uhri zložili Petra z kralovstva, a za krála vyvolili I. Andreja. Tu pod II.m Vladislavom Juro Dóža zpálil mesto a Mikolaja Csákyho, biskupa čanádskeho dal na rožeň vtiahnúť. — Naďlak (Nagylak) pm. má veliký úrodný chotár a znamenité jarmaky na statek. Mezőhedeš (Mezőhegyes); tu je chýrečný kralovský méneš (žriebareň).

10. Zarándska stolica je veľmi vrchovatá, leň málo žita rodí, tým viacej má ale pekných lesov, zveriny, a bohatých bán. Rozs: 23□m. Obyv: 63.000. Maďari, valaši.

Zn. m. Köröš-Baňa. pm. sídlo stolice, má františkanský kláštor, banský úrad, bohaté bane na zlato; tu v jednej doline z piesku potokového vymývajú zlato. Bukurešď, d. medzi divými horami; Facebaňa, Gajnel, Halmaď, dediny, všetke majú bohaté zlaté bane. Váca, d. má bane a prírodzené teple kúpele.

11. Krasnánska stolica je velmi horňatá, žita málo čo sa tu zrodí, ale na ovoc, dobré chovaný stajek a včely je bohatá. Rozs: 20 m. Obyv: 63.000. Maďari, valaši.

Zn. m. Siláď-Šomlo (Szilágy-Somlyó), pm. sídlo stolice, tu sú dva kláštore, solný sklad a teplé kúpele. Krásna, pm. pri potoku Krásna, obyvatele provadia remeslá. Čehy (Csehi) d. má dva znamenité, prehrozne hlboké jezerá, jejichž voda je na vrchu teplá a v hlbokosti zimná (studená).

12. Strednia-Solnocká stolica je utešene krásna, v nej vrchy, hôry a doliny libežne sa menia. Ona je úrodná. Rozs: 38 m. Obyv: 114.000. Maďari, valaši.

Zn. m. Ziláh, sl. kr. m. pod vrchom Meszeš, sídlo stolice má gymnasium a mnoho vína. Tašnád, má rozvalinu zámku a mnoho vína. Šibó, pm. pri Samoši; tu je Vesselényho kaštel a gazdovské ústavy s ménešom. Tu na chotári nalezajú sa v kameň obratené morské tvory.

13. Kővársky kraj je velmi horňatý, neúrodný, má ale na ubočiach dobrú ovoc. Rozs: 17 m. Obyv: 52.000. Maďari, valaši.

Zn. m. Kapnik-Baňa, ludnaté banské m. má zlato-striebrné bane, tu je aj úrad banský. Berkes, sídlo kraja pm. medzi peknými vrchami, tu mnoho hrnčiarov býva.

14. Krašovská stolica je sice horňatá, ale úrodná a požehnaná. Prez túto stolicu ťahňú bánatské rudnaté hory a tvoria úrodné a mnoho ovoci donásajúce doliny. Potoky: Karas, Berzava, Temeš. Rozs: 91□m. Obyv: 259000. Madarí, nemci, srbi, valasi.

Zn. m. Lugoš, pm. pri Temeši. sídlo stolice a biskupa gr. kat má gymnasium. dobré vína a hodbabnictvo. Fačet, pm. pri kanáli Bega. Nemecká-Gladna, pm. má medené a zelezné bane. Nemecké-Bogšani (Német-Bogsán) pri Berzave, sídlo úradu banského, má zelezné bane, toparne, hámre. Dognáčka, Sáska. Oravica, všetke s bohatými baňami na zlato, striebro, med, cinu, olovo, zink, zelezo, marmor, a kamenné uhlie. Pri tom obzvlastne v Oravici sú velké topárne a hámre; tu robia též liatý ocel a zeleznické šiny.

15. Temešská stolica. Na jej východnej stránke rozprestierajú sa poslednie vršky krášovských hôr; západná stránka je rovná a prevelice požehnaná. Ona je uhorský kanaan. Predtým bola močiaristá, od kedy ale kanal (prieplav) Bega je hotový, močiare ubývajú. Podnebie je tu príjemné a teplé, zem, mimo pšenici a rozličného zrniva rodí aj rýžkašu a bavlnu. V tejto stolici sú starodávne rimské šance. Potoky:

Bega, Temeš, Berzava. Rozs; 103 m. Obyv: 356.000. Maďari, nemci, srbi, valaši, slováci, bulhari, francúzi.

Zn. m. T e m e š v á r, sl. kr. m, pri Bege, múrom ohradzené ešte dneš znamenité pevné miesto, sídlo stolice a dvoch biskupov katolického a východno-greckého. Tu 'sú též rozličné vysoké vrchnosti, pravnická škola gymnasium, piaristov a milosrdních kláštore, zbrojný sklad, divadlo, veliké kupectvo, a t. d. — (Temešvársky pevný zámek 1413m r. Ján Hunyady vybudoval. Tu bývala Hunyadyho rodina, tak též Pavel Kinizsi, jako temešský bán. V 1514m r. tu tu Štefan Báthory a Ján Zápolya premohli a zahubili Juru Doža a ho na železnom trune spálili. V 1550m r. Štefan Lošonczy len so 2200 uhrami bránil Temešvár proti Turkom a po vlastenecky zmužile tu zomrol. Temešvár aj v $184^{8}/_{9}$m r. mnoho trpel.) — B a z i a š, d. má teplé zriedlá. L i p p a, m. dakedy pevný zámek, leží pri Maruši, provadí velké kupectvo s drevom, vínom statkom a jiným. V e r š e c, pm, sídlo východno-gr. biskupa, v chotári pri alibunarských močiaroch rodí sa rýžkaša, (kolo 40.000 centov) tu je aj mnoho hodbabu. N o v ý-A r a d (Uj-Arad) proti Starému-Aradu, tu jo ten pevný zámek, čo v $180^{8}/_{9}$m r. skrz vojny chýrečným zostal. Tu boli zmarnení po revolutie v 1839 m r. 13 uherski generáli.

16. T o r o n t á l s k a stolica je celkom rovná a úrodná prez ňu je prípravený kanál Bega, na ktorom šify (lode) plávajú. Následkom toho kanála Tisa je s Temešvárom spojená. Rozs: 119 m. Obyv: 413.000, Maďari, srbi, nemci, bulhari, francúzi, slováci, a t. d.

Zn. m. V e l k ý-B e č k e r e k (Nagy-Becskerek) veliké pm. sídlo stolice, má gymnasium, hodbabnictvo; velké kupectvo. N o v á-B e č a (Uj-Becse) tu sa provadí najvätšie kupectvo so zrnivom v celej krajine. V e l k á-K i k i n d a (Nagy-Kikinda). veliké pm. má velký úrodný chotár a mnoho statku. I v á n d a, so žriedlom horkej vody.

17. V e ľ k á K u m á n i a (Nagy-kunság) a H a j d ú c k a o k o l i c a (Hajdúkerület) Do tejto zátisskej okolice prislúchajú ešte: Velká-Kumánia a 6 hajducké mestá. Tyto sú olsobodené od stoličnej vrchnosti, a svú vlastnú samosprávu majú. Veľká-Kumánia leži medzi stolicami heveš,-sabolč bihar, a békésskou, je celkom rovná a úrodná. Rozs: 21□ m. Obyv: 56.000. Maďari. —

Do Velkej-Kumanie IV. Béla král prijal a posadil kolo 1233ho r; 40.000 familie Kúnov, pod jejich vôdcom a kralom Kuthenom. Neodluha potom ukázali sa od polskej hranice tatári. Béla, dla starodávného zvyku, posilal po krajine krvavý meč, na znak nebezpečenstva vojny a svolával národ do zbroja, ale sotva 66000 chlapov podarilo sa mu shromáždiť. Uhri nenávideli kúnov a v podezrení ich mali, jakoby oni boli povolali do krajiny tatárov. V tomto podezrení

zabili Kuthena. Z tejto príčiny kuni spojili sa s tatármi a spolu s nimi pustosili krajinu.

Bitka pri Šajove. Tatári-bolo ích viac, nežli 1 milion — za dva roky celú krajinu zvnivočili, mestá, dediny popálili, ľud vyzabíjali, tak že len málo co národu, po skalách a jaskyňách skrytého zostaló. —

Zn. m. Kardsag, sl. m. má úrodné polia a kat. gymnasium. Kišujsállaš, Madaraš, Turkeve, Kúnsv-Martin sl. p. mestá.

Hajdúcka okolica leží medzi sabolčskou a biharskou stolicama, je rovnia a úrodná, ona obsahuje v sebe 6 mestá. Rozs: 17 m. Obyv; 54000. Maďari.

Mestá sú: Bösörméň, má kalv. gymnasium a velký chotár. Hadház. Dorog, Nánáš, Vámoš-Pirč, Soboslö Všetke té mestá majú mnoho obyvatelov a veľké chotáre. — (V tureckých vojnách tisíce srbov a valachov poutekalo do lesov. Tu sa osbrójili a časom na turka uderili. Týmto dali meno: Hajdúci. Dalej potom do slúžby králov uherských vstanuli a do krajiny prijatí boli. Konečne od Štefana Bocskay, ktorému proti Rudolfovi pomáhali, velké sledody obsahli).

C. I. PREDDUNAJSKÁ OKOLICA.

obsahuje v sebe 13 stolice. Této sú:

1.	báčska (bács)..... a jej sídlo	. Zombor.(Zombor)
2.	peštianská (pest)...	. Pešt. (Pest).
3.	novohradská (nógrád) . . .	. Balaš-Ďarmati (Balassa-Gyarmat).
4.	ostrihomská (esztergam) . .	. Ostrihom (Esztergam)
5.	hontanská (hont)	. Šahy (Jpolyságh)
6.	tekovská (bars)	. Zlaté-Moravce (Aranyos-Máróth).
7.	zvolenská (zólyom)	. Banská-Bystrica (Beszterczebánya).
8.	liptovská (liptó)	. Svatý- Mikuláš (Szentmiklós).
9.	turčanská (turóc)	. Túrc- svatý-Martin (Turóc-sz-Márton)
10.	oravská (árva)	. Nížní-Kubin (Alsó-Kubin).
11.	trenčínská (trencsén)	. Trenčén (Trencsén).
12.	nitrianská (nyitra)	. Nítra (Nyitra)

13. prešporská (pozsony) . . .

14. V tejto okolici je aj výsadný (Kis-Kunság).

II. PREDDUNAJSKEJ OKOI
PRÍRODZENÉ VLAS

Tejto okolice hlavná rieka je
dnú a poludnejšiu straun mýje. Boč
Nítra, Hron, Jpoľ.

Hôry sú: Karpaty, ktoré naj
zakrývajú, jejichž najvyššie vrchy s
to jest v horách Tatra a v pohorí
ska a peštianská stolice sú z najväčš
úrodné. Na poludnejších konároch t
okolice rodí sa ešte dobré víno, ale k
dive horiská, medzi ktorými sa led
(pohánka) a krumple (zemiaky) ro
tých horách rastniu miestami uteše
bré pastviská, kde sa ovce a rožný s
ným mliekom a sýrom mnoho užit
nalezajú sa bohaté bane na striebro
striebro, zelezo, antimon a jiné potr
rod tu bývajíci je schopný, usilovn
baňách, hutách, hámrach, aneb pil
vadi rozličné kupectva.

III. STOLICE PREDDUNAJS

1. Báčska a bodrogská
medzi Tisou a Dunajom. Tu je též
15 mil dlhý a Tisu s Dunajom spoj
stolica je rovná, len kolo stredku vyz
horky, ktoré teda vlnatú roveň tvoria
Sem a tam najdú sa aj močiare a je

13. prešporská (pozsony) . . . . . . Prešporek (Pozson).
14. V tejto okolici je aj výsadný okres Malej-Kumanie (Kis-Kunság).

II PREDDUNAJSKEJ OKOLICE PODOBA A PRÍRODZENÉ VLASTNOSTÍ.

Tejto okolice hlavná rieka je Dunaj, co jej západnú a poludnejšiu stranu mýje. Bočné potoky sú tu: Váh, Nitra, Hron, Jpoľ.

Hôry sú: Karpaty, ktoré najvätšiu časť tejto okolice zakrývajú, jejíchž najvyššie vrchy sú v strednych Karpatov, to jest v horách Tatra a v pohorí Fátra a Mátra. Báčska a peštianská stolice sú z najvätšej částky rovnie a veľmi úrodné. Na poludnejších konároch týchto hôr preddunajskej okolice rodí sa ešte dobré víno, ale ku polnoci sú to ohromné díve horiská, medzi ktorými sa ledva chatrný oves, tatárka (pohánka) a krumple (zemiaky) rodia. Však predca aj na tých horách rastniu miesťami utešené lesy a na holicách dobré pastviská, kde sa ovce a rožný statek živia a svím chutným mliekom a sýrom mnoho užitku donášajú. V lône hôr nalezajú sa bohaté bane na striebro, zlato, meď, olovo, živé striebro, zelezo, antimon a jiné potrebné kovy. K tomu národ tu bývajíci je schopný, usilovný a spôsobný; pracuje v baňách, hutách, hámrach, aneb pilnuje své remeslá a provadi rozličné kupectva.

III. STOLICE PREDDUNAJSKEJ OKOLICE.

1. Báčska a bodrogská spojené stolice, ležia medzi Tisou a Dunajom. Tu je též kanál Franc, ktorý je 15 mil dlhý a Tisu s Dunajom spojuje. Táto už dneš jedna stolica je rovná, len kolo stredku vyzdvihujú sa nevelké pahorky, ktoré teda vlnatú roveň tvoria. Ona je veľmi úrodná. Sem a tam najdú sa aj močiare a jezerá, a medzi tými naj-

väčšie je jezoro paličské, jehožto voda sa k vodám lečným pričitáva. Rozs: 178 m. Obyv: 576.000. Maďari, srbi, nemci, slovaci.

Zn. m. Zombor, sl. kr. m. sídlo stolice, má školu realnú, srbskú prípravovňu, a velmi znamenité, kupectvo. Sobotka (Szabadka) sl. kr. velké m. má gymnasium, velké rolníctvo, mnoho statku; tohoto mesta chotár urobi 36 mile. Nový-Sad (Ujvidék) sl. kr. m. sídlo biskupa východno-gr. s gymnasiumom a veľkým kupectvom, má na Dunaji most. Leží proti zámku petrovaradinského, z ktorého v 1848m r. postrelané bolo. Baja, a Kula, mesta s veľkými trhami pšeničnými. Apatin, tu sa výchyrné konopä rodi. Zenta, pm. pri Tise, tu kníže Eugen v 1697m. r. v 11m sept. slavne bojoval proti turkom.

2. Peštianská, so starodávnými pilišskou a šoltskou spojená, stolica je jedna z najvätších stolíc uhorských. Leží medzi Tisou a Dunajom. Polnočná jej stránka je horňatá, poludnia ale rovná a vynímajúc nektoré piesky, ona je úrodná. Hlavná rieka je Dunaj, ktorý tu nekeľa ostrovov tvorí, takéto sú: ostrov sv. Andreja(Szent-Endre sziget), ostrov svatej Margarety, medzi Pešt- Budínom, a nížej ostrov Čepeľ. Rozs: 189 m. Obyv: 775.000. Rozlícných národnosti.

Zn. m. Budin (Buda) sl. kr. m. na pravom brehu Dunaja: hlavná částka tohoto mesta — zámek — leži na hôre a je murom upevnený. Tu je královský palác, a ten kostel, v ktorom pravica sv. Štefana krala sa zachováva. Tu sa zachováva aj svatá koruna uhorská a jiné odznaky královstva. Blízko kralovského palaca je plac (priestor) sv. Dura (Györgytér), na ktorom dakedy Ladislava Hunyadyho zotiali. Tu stojí památný štlp generala Hentziho, ktorý v 1849m r. pri bráneuí Budína zpadnul. V tom zámku je viac kostelov, a v jednom z ních odpočíva III. Andrej kral. V budínskom zámku sú úrady ministerské a krajinské hlavné vrchnosti, gymnasium, realna škola, priemyslná universita (müegyetem) hôra, na ktorej ten zámek stojí je prekopaná a v nej tunnel (prechod, čili jask) vybudovaný, pri tunneli je hornia zeleznica, co každé 5 minuty hore doln prechodí. — Celý Budín rozprestierá sa pri Dunaji na mílu zeme: okrem zámku jeho částky sú: Vodnie-mesto (viziváros), Kristyny mesto, Rácske mesto, aneb Taban. Nový-Budín. V Budíne je 54.000 obyvatelov. Sú tu všelijaké školy, kláštore, svetochýrne teplé kúpele, veliké kupectvo, fabriky, a t. d. Budín s Peštom prez Dunaj spojuje chýrečný retazný most. — Pešt (Pest), sl. kr. m. na ľavej strane Dunaja, uhorského královstva najvätšie a najpeknejšie mesto, má 200.000 obyvatelov. Pest je stredisko všetkého krajinského umenia, učennosti, pilnosti, kupectva, fabrik, a zeleznic. Tu je krajinská universitá (to jest: tá najvyššia škola v ktorej sa lekári, právotári a t. d. učia); maďarská akademia, museum (kde sa zname

nité a starodávne rozličné veci zachovávajú) ústrednia seminaria, do ktorej z celej krajiny výborní klerici sa posielajú, učitelská pripravovňa, ústav slepých, divadlá, obrazareň. Po uliciach sú zeleznice napravené. Tu je aj krajinský dôm v ňomž sa dieta (snem) shromažduje.

Pri Pešti leži na východe toto pieskovité rákošské pole, kde sa za starodávne časy uhri na dietu shromažďovali.

Na gerhardskej hôre po nad Budín a Pešt vypína sa pevný zámek. Budinské hôry rodia výchyrné červené vína.

Starý-Budín (O-Buda, vyššé Budína, starodávne mesto ešte z časov rimských, má 16.000 obyvatelov, fabriky, parné mlyny, znamenitú lodenicu (fabriku, v ktorej parolode budujú) Medzi Peštom a Budínom je ostrov sv. Margarety, majetok arcikniže Jozefa, prekrásne miesto s teplými kúpelmi.

Vácov (Vácz) sídlo kat. biskupa s gymnasiumom a ústavom hlucho-nemých, tu je aj krajinská trestnica. Gödöllő, s pekným palácom kralovským skrz krajinu František-Józefovi kralovi, pri jeho korunovaní, darovaným. Kečkemét, sl. kr. m. má 41.000 obyvatelov, 2 gymnasia, právnickú akademiu a velké rolníctvo. Velký-Kőrőš (Nagy-Kőrös) s gymnasiumom a pripravovňu učitelov. Kaloča (Kalocsa), sídlo kat. arcibiskupa, má gymnasium, seminariu, velkú kniháreň a krásny kostel. Vyššé Vácova viditlné sú rozvaliny vyššéhradské, na vysokej skale nad Dunajom, tu pri brehu Dunaja je jedna tureň (väža), v ktorej Salamon král uh. vo väzení býval. Na Vyššehrade býval nekedy Károl Róbert král uherský. Tu Felician Zach pre zhanobenie svojej dcéry chcel porúbat kralovnu, a jej 2 prsty z ruky odtial, a preto bol potom s celou svou rodinou až na tretie pokolenie zahubený. Tu býval též, so svím skvostným dvorom veliký Ludvik král.

Dejepisná pamiatka. Čo len slávneho aneb truchlivého v dejach vlasti našej sa číta, mohlo by sa pri Pešt-Budíne pripomínať. Zvlaste ale deje z časov malého Károla, ktorý v paláci kralovském staro-budínskom skrz Forgácha zabitým bol. Potom deje Zigmunda; smrť 40 mužov a Konta; deje z časov Jana Hunyadyho, smrť jeho syna Ladislava a falešnost Cilleyho; deje krála Mathias Korvina (Hunyady), jeho vyvolenie za krála, skrz vojstvo na lade Dunaja stojáce; panovanie turkov v Budíne; pamiatka palatína Jozefa; naposledy vydobývanie Budína skrz honvédov v r. 1849m možu byť predmetom krásnych obrazov historičných

3. Novohradská (Nógrád) stolica na polnoci a na stredku je vätšími a menšími hôrami prikrytá, západná stránka má prekrásne doliny a je velmi úrodná. Potok: Ipoľ. Rozs; 76□m. Obyv: 198.000. Maďari, slováci, nemci.

Zn. m. Balaš-Ďarmati (Balassa-Gyarmat) pm. pri Ipoli; sídlo stolice s pekným stoličným domom a velkou trestnicou. Šalgó-Tarjani, d. s baňami na kamenné uhlie. Lušanec (Losonc), pm. má gymnasium, rozličné fabriky a bane. — (Toto mesto v 15m století Giskra s čechami spustosil, Též mnoho ono trpelo v 1849m r.

od moskalov). Gáč (Gács) má znamenité fabriky na postav (súkno). Orosi d. blízko chýrečného rozvaleného zámku Drégel.

4. Ostrihomská stolica je skrz Dunaj na dve částky rozdelená. Ona je vôbec horňatá, ale rodí ovoci, vína a pšenici zbytečne. Potoky: Dunaj, Hron. Rozs: 19□m. Obyv: 65.000. Maďari, slovaci.

Zn. m. Ostrihom (Esztergam), sl. kr, m. sídlo stolice a kat. arcibiskupa a primasa uhorskej krajiny, má na skale nad Dunajom prekrasnu basiliku (skvostný velky kostel), seminariu, gymnasium, knihareň a listareň, kláštore, most na Dunaji a t. d. — (V Ostrihome sa narodil, býval a korunovaným bol sv. Štefan; tu bývali do tatarskej vojny (1341. r.) uhorské králové. Ostrihom za dlhý čas bol v tureckých rukach). — Šütto a Biske, dediny pri Dunají s marmarovými baňami. Parkaň na lavej strane Dunaja, tu v 1623m r. turci skrz vojstvo Iho Leopolda velmi boli poražený. Dömöš. d. ma kamenné uhlie; tu I. Bela kral rád býval, tu aj zomrel, když totižto v 1068m r. uhrov na radu tu shromaždil, povalina chyže sa naň zbúrila a krala zabila.

5. Hontanská stolica je na poludní a polnoci horňatá, na stredku má pekné úrodné doliny; zvlástne krásna je ipoľska dolina. V horach je mnoho striebra, zlata a inej kovovej rudy. Potoky: Ipoľ, Hron. Rozs: 44□ m. Obyv: 112.000. Slováci, maďarí, nemci.

Zn. m. Štiavnica (Selymecz-Bánya), sl. kr. m. tu je svetochýrna banská a lesnická akademia. vysoké banské úrady, gymnasium, najpeknejšia v krajine kalvária, bohate zlaté a striebrné bane, z ktorychžto vykopáva sa každoročne kolo 3 centov zlata a 280 centov striebra. Tu robia aj té najlepšie hlinené fajky. Do Štiavnice už sv. Štefan povolal moravcov aby v baňach pracovali. Tatári Štiavnicu rozbúrali a IV. Béla znovu ju vystavil. Šahy (Jpolysagh) pm. sídlo stolice. Böržöň, pm. sv. Štefan tu rád hýval. Bélabaňa a Pukanec (Bakabanya) mestečka s bohatými baňami. Košpallag, Bátovce (Báth) s výchyrným dohanom. Drégel, rozvalina starého zamku, ktorý proti turkom Ďuro Szondy branil, a když videl, že naproti prevyšujúcemu nepratelu ho držať nemože, statky a drahé veci všetke spálil, potom so svími malo bojovnikami uderil na nepratela a po hroznom krve vylevaní za vlasť svú slávnu smrt podstúpil.

6. Tekovská (Bars) stolica, má na polnoci rudnaté hôry s bohatými baňami, na poludni úrodné rovnie a doliny. Potok: Hron. Rozs: 47□m. Obyv. 137.000. Slováci, maďarí, nemci.

Zn. m. Kremnica (Körmöcz-Banya), sl. kr. banské mesto v hlbokej, vysokými vrchami obklíčenej doline leží. Má banské úrady, výchyrnú peňazobitňu v ktorej dukáty a dvadsátniky razia, bohaté zlaté a striebrné bane, ktoré do roka 2 centy zlata a 15 centy

striebra vydávajú; má papierno, fabriky na hlinené veci; v Kremnici robia aj dobré hušle a struny. V listárni zachováva sa II.ho Andreja, tak nazvaný, zlatý list (arany-bulla) v ktorej slebody ustavné sú spisané — Nová-Baňa (Uj-Bánya), sl. kr. b. m. predtým boly tu bohaté bane, teraz má hámre a sklenené huty. Zlaté-Moravce (Aranyos-Maroth), pm. sídlo stolice. Sv. križ (Szent-kereszt), pm. s palácom biskupa bistrického.

7. Zvolenská (Zólyom) stolica je veľmi horňatá, na polnočnej zvolenskej hranici vyzdvihuje sa pohorie Tátra a k východu Kráľovská Hoľa, oba zvolenskú od liptovskej lučia. V týchto horách dobýva sa zlato, striebro, meď a zelezo. V udoliach má dobré pastviska, a dost úrodné polia. Potok; Hron. Rozs: 49□m. Obyv: 102.000. Najviac slováci.

Zn. m. Banská-Bystrica (Besztercze-Bánya) sl. kr. b. m. pri Hrone, sídlo stolice a kat. biskupa; má 2 gymnasia, účitelskú prípravovňu, seminariu, znamenité bane na striebro, zlato, meď a zelezo: papierne, pracharne a veliké kupectvo s drevom. Tu v 1620m r. Gabriela Bethlena vyvolili za kráľa. Baňa, aneb: Španiadolina (Urakvölgye) s velikými baňami na meď a striebro, tu vyviera tak zvaná cementová voda, ktorá za krátky čas zelezo zožere a miesto toho medi naskladá. Lubietová (Libethbánya) sl. kr. b. m. s medenými a zeleznými baňami. Brezno (Breznobanya) sl. kr. b. m. má zelezné hámre, tu z ovčieho mlieka dobrý sýr (brindzu) robia a ďaleko po svete rozposielajú. Zvolen (Ó-Zólyom) sl. kr. m. tu dakedy Mathias kráľ býval. Má dobrú kvasnú kyslú vodu. Tu na skale je rozvalina starého zamku, v ktorom Bethlen sv. korunu uhorsku ukrýval. Blizko je Sljač so znamenitou kúpelou. Krupina (Korpona) sl. kr. m. dakedy predval banských miest proti turkom. Tu Bocskay v 1605m r. písal punkty pokoja viednanského.

8. Liptovská stolica je na celom tatranskom krají najhorňatejšia; tu sa vypína Krivaň, Roháč a Kráľova Hoľa, pod ktorú Váh vzníka. Na tomto potoku pltnici plavia drevo, zelezo a jiný tovar do dalšieho sveta. V horách liptovských je mnoho užitečných kovov, striebra, zlata, cínu zeleza a t. d. V mnohých jaskyňach nalezajú sa též zkamenelé kosti predpotopných zvierat. Na horách a úbočiach rastniu rozličné voňavé kvety a liečné trávy; tak též dobré pastviská, na ktorých mnoho oviec sa chová; liptováci robia ten v celej krajine najlepší liptovský sýr. Potok: Váh. Rozs. 39□m. Obyv: 79.000. Najviac Slováci.

Zn. m. Sv.-Mikuláš (Szent-Miklós), pm. sídlo stolice. Ružomborok (Rózsahegy), pm. má piaristský kláštor a gym-

nasium, kvasnú (kyslú) vodu a soluý sklad. Hradek, pm. má gazdovskú školu, zelezné hámre, pily a veľký obchod s drevom. Sv-Iván, d. má kvasnú vodu (kyselinovú uhličnatú), ktorá menších ptáčkov zadusí; potom teplé žriedla 2 kostely a takú kryptu, v ktorej mrtvé tela nezhnijú. Tu je aj ozvena co 9 slabiký opätuje. Nemecká-L'upča (Német-Lipcse), má medené, zelezné a jiné baňe. Lučky, Korýtnica s kúpelmi.

9. Turčianská stolica (Turóc) pod horami Tatra pekné doliny a úrodnú rovinu tvori, ktorá je jako zahrada vzdelaná, a rodí žita, ovoci, ľanu a mnoho zahradných zelenín. Do okola vypínajú sa vysoké hôry, v ktorých sú veliké jaskyne. Na týchto horách je viac takých potočkov, ktoré v zime nezamrzajú. Usilovný národ slovenský, tak zvaní šafraníci, jako aj zvolenskí čipkári, po celej krajine uherskej s plátnom kupčía. Potoky: Turóc a Váh. Rozs; 20□m. Obyv: 45000. Slováci, nemci.

Zn. m, Túrc-sv.-Martin (Turóc-sz.-Márton), predtým sl. kr. teraz pm. sidlo stolice, leží v pekne otvorenej doline, pri Turci. Sučan, Turán. majú velký obchod s drevom. Kláštor (Znio-Váraljá), predtým jesuitov, teraz majetok university peštianskej, má papierne, pekný kostel a rozvalinu zámku, v ktorom IV. Béla sa ukrýval. Stubňa, d. má teplú kúpel.

10. Oravská (Árva) stolica medzi všetkymi stolicami najvyššé leží a je hraničná s Galiciou. Z každej strany je ohromnými horami obklúčená. Na stredku od Trstennej po Námestov tvorí vysoko-rovinu. Podnebie tejto stolice je zimné, polia sú chudé a neúrodné, okrem týchto na južnej stránke ležiacích; tu sa mnoho a dobrého ľanu rodí. Veliké lesy a pracovitosť ľudu je to najvätšie bohatsvo oravskej stolice. Potoky: Orava a Váh. Rozs: 36□m. Obyv: 82000. Najviac slováci.

Zn. m. Dolní, aneb Nížní-Kubín (Alsó-Kubin) pm. sídlo stolice, má velkú kniháreň (22,000 knihy). Podhrad (Árva-Váralja) d. pod chyrečuým zámkom (hradom) Árva. Tu dal Mathias kráľ zavreť neverného arcibiskupa kaločského Petra. Královan. d. do ktorej od 1ho dec. do 31ho jan. slunko nezasvieti. Terstenná pm. má gymnasium. Námestó, pm. obyvatelia tkajú výborné plátno; jiní zas (platennici) kupectvo prevádzajú s plátnom po ďalekých krajách, ba až po jiných stranách sveta.

11. Trenčiňská (Trencsén) stolica je též z vätšej částky horňatá, a neúrodná, len polúdnejšia stránka pri nitrianskej a strednia dolina z obách strán Váha je úrodnejšia, ale aj v tejto Váh často vyleje a mnoho škody narobí.

Nalezajú sa v tejto stolici kvasné (kyslé) vody, kamenné uhlie a kamenný olej. Rozs: 80□m. Obyv: 248.000. Najviac slováci.

Zn. m. Trenčín, sl. kr. m. na lavom brehu Váha, sídlo stolice, má 2 pekné kostely, gymnásium a prez Váh 756' dlhý most. Neďaleko je rozvalina zámka trenčínského Matuša Csaka. Becko pm. pod starým zámkom, v ktorom ukrutný Štibor vajda býval. Teplice, d. má svetochýrnu teplú kúpel. Pucho, pm, obyvatelia sú dobrí postavníci (súkenníci). Žilina, (Zsolna) pm. má pivovarne. Bystrica (Besztercze) pm. s pekným gotickým kostelom a mnoho hrnčiari. Rajec, pm. tu dobrý červený kordován robia. Rovne, d. domovina drotárov.

12. Nitrianská (Nyitra) stolica. Tejto stolice polnočná stránka je horňatá a nie velmí úrodná, tým požehnanšia je poludnejšia, kde hôrý sa skončievajú a roveň sa otvăra. Potoky sú: Nítra, Váh, Morava. Rozs: 100□m. Obyv. 361.000. Slováci, maďarí, nemci.

Zn. m. Nítra (Nyitra) m. sídlo stolice a kat. biskupa, pri potoku Nítre krásne leží; má seminarium, 2 velké kostely, gymnasium. Tu bol za časov vo väzení držaný nemravný kniže Vasyl, ktorému kralovna Gizella oči dala vypichnúť a do uši olova vliať. Nové-Zámky (Érseknjvár), pm. tu predtým povestný pevný zámek bol, co mnoho bôjov videl. Nové-mesto nad Vahom (Vág-ujhely) pm. s výchyrným červeným vínom, ktoré sa s francúzskym srovnava, Pistiani (Pöstény)so svetochýrnou kúpelou. Galgóc, s pekným palácom gróf Erdődyho. Leopoldstola (Lipótvár, Ujvaraska) s pevným zámkom, v ktorom teraz je krajinská trestnica. Skálice (Szakolcza) sl. kr. m. múrom upevnené, má františkanov a milosrdních mňichov kláštore, mnoho postavnikov. Šašin (Sasvár) pm. s velikými odpustmi. Holič, pm. pri Morave s kralovským zámkom. (V 1805m r. po bitke pri Austerlicu, tu sa sisli potentati, aby uzavretý prešporský pokoj podpisali.]

13. Prešporská (Pozsony) stolica. Tejto stolice západno-polnočnú stránku Malé Karpaty delia od jiných strán. Okrem tých malých Karpatov táto celá stolica je rovná a velmi úrodná. K nej patria aj ostrovy tamejšie medzi-dunajské. Prešporská stolica hojne rodí vína, pšeníci (žita) a ovoci, preto ju aj malým, čili slovenským banátom nazývajú. Potoky: Dunaj, Nítra, Morava; tento posledný je hraničný. Rozs; 189□m. Obyv. 775.000 Maďarí, slováci, nemci.

Zn. m. Prešporek (Poszsony) sl. kr. m. sídlo stolice. má právnickú akademiu, gymnasium, reálky, velký obchod; 6 kláštore,

23 kostely, pred 1848m rokom tu korunovali králov a diety sa tež tu vydržiavali. Sv.-Jur (Szent-György) sl. kr. m. s gymnasiumom a svablovou kúpelou. Pežinok (Bazin) sl. kr. m, má zlaté a svablové bane. Modra (Modor) sl. kr. m. má kat. gymnasium a dobré vína. Trnava (Nagy-Szombat), sl. kr. m. pre mnohé kláštore a kostely, malým Rímom, nazvaná. Má gymnasium, seminariu, učitelskú pripravovňu. Tu bola aj prvšia uhorská zeleznica. Devin so starým zámkom, pod ktorom Morava do Dunaja sa vlieva.

14. Malá Kumania (Kis-Kunság), je celkom rovná, len sem a tam nalezajú sa nekela pieskovité kopce. Rozs: 47□ m. Obyv: 68.000. Madari. Zn. m. Fél-edháza a Kún-szent-miklós.

D. I. ZÁDUNAJSKÁ OKOLICA

obsahuje v sebe 11 stolice. Té sú:

1.	mošoňská (mosony) á jej sídlo	Uhoršké Staré-Hrady (Magyaróvár).
2.	šopronská (sopron)	Šopron (Sopron)
3.	zelezná (vas)	Kamenec (Szombathely)
4.	saladská (zala	Zala-Egerseg (Zala-Egerszeg)
5.	šomodská (somogy)	Kapošvár (Kapošvár)
6.	baraňská (baranya)	Päti Kostoly (Pécs)
7.	tolňanská (tolna)	Seksárd (Szegszárd)
8.	bielohradská (fehér)	Stolný-Belohrad (Székesfehérvár)
9.	veszprímská (veszprém)	Vesprím (Veszprém)
10.	rábska (györ)	Ráb (Györ)
11.	komárňanská (komárom)	Komárno (Komárom)

II. ZÁDUNAJSKEJ OKOLICE PODOBA A PRÍRODZENÉ VLASTNOSTI.

V tejto okolici nórských snežníkov poslednie končiare siahňu do mošoň-sopronskej a zeleznej stolice; štitné (vértes)

hory ale tiahňu prez komárňanskú, ostrihomskú a bielohradskú. Okrem týchto menšie hory sú v každej stolici, a veliký bakoňský les je v bielohradskej, vesprímskej, šomoďskej a saladskej stoliciach. — V tejto okolici nalezajú sa veľké lesy; rodí sa zbytečne žita, pšenici, vína. Hlavná rieka je tu Dunaj. Bočné potoky sú: Dráva, Mura, Rába, Rábca, Šárviz, Kapoš, Šio. Tu je aj toto na 22☐ m. rozsiahlé jezero Blatno (Balaton). Druhé jezero Nezíder (Fertő) už bolo vyschlo, teraz ale znovu vody v nom pribýva. Kolo Nezidera rozprestierajú sa velice úrodné polia a lúky. Na Blatnom jezere plávajú plte a menšie parolode; a jeho okolica je veľmi pekná.

III. ZÁDUNAJSKEJ OKOLICE 11. STOLICE.

1. Mošonská stolica rozprestiera sa na západnej hranici krajiny, ona je rovná a úrodná. Potoky: Dunaj, Lutava, Rábca. Jazero: Nezider. V tejto stolici je aj ten močiaristý kraj: Hanšág. Rozs: 34☐ m. Obyv: 75.500. Maďarí, nemci.

Zn. m. Uhorské Staré Hrady (Magyar-Óvár) pm sídlo stolice, s gymnasiumom a chýrečným gazdovským ústavom. Tento ale teraz vlada krajinska preloží do Košíc. [Pri Starých-Hradoch Koloman kral porazil križovo vojstvo a ho z krajiny vyhnal]. Mošon, pm. pri konári Dunaja s veľkým zrna kupectvom. Nezider, pm. s dobrým vínom a znamenitým zahradníctvom. Tu Maria kralovna, neštastlivého II Ludvika vdova ráda bývala.

2. Šopronská stolica. Tejto peknej a úrodnej stolice západná strana je horňatá. Tu bývajú usilovní nemci a chorvati, na rovninách maďarí. Všetci sú veľmi pracovití a veľké kupectva sprevadzajú s Rakússkom a Štýrskom. Potoky: Lutava (Lajta), Rábca, Raba. Jazero: Nezider. Rozs: 57☐ m. Obyv: 230.000. Maďarí, nemci, chorváti.

Zn. m. Šopron, sl. kr. m. má 2 gymnasia, realku, učitelskú pripravovňu, fabriky, bane na kamenné uhlie, vína. Chýrecná je šopronská susená ovoc. Zelezné-Mesto (Kis-Marton) s chýrečným kaštelom a zahradu kniže Eszterházyho. Rust, najmenšie sl. kr. m. s výchyrným vínom. Cinka (Czenk) s kaštelom nebožčika grófa Štefana Széchenyho, (on tu odpočiva), veľkým hodbabníctvom a cuker-fabrikou. (Gróf Štefan Széchenyi bol pôvodcom uhorských ze-

lezníc, peštianského mosta, parolôd, a. t. d.) D o b o r j á n, d. tu sa narodil chýrečný musikant František Liszt. F r a k n o-P o d h r a d (Fr-Varalja) pm. pod zámkom Frakno, v ktorom je Eszterházyho pokladnica a zbrojnica; tu je aj jeden kastanový les. Č o r n a (Csorna) pm. prepoštstvo premonstratských a vieryhodná listareň.

3. Z e l e z n á (Vas) stolica je zvätša horňatá, ale aj úrodná, lebo okrem bohatých lesov, má aj polia požehnané. Potoky: Rábca; Rába Rozs. 88□m. Obyv: 332000. Mađarí, nemci, chorváti.

Zn. m. K a m e n e c (Szombathely) bisk. m. sídlo stolice a kat. biskupa, má seminariu, gymnasium, pekné kostoly, museum, v ktorom rozličné, od rimanov pozustalé veci, sa zachovávajú. (K ö s z e g) sl. kr. m. s. gymnasiumom a starodávnym zámkom. Tu mnoho postavu (súkna) tkajú. [Kýsek znamenitým sa stál v 1532m r. když Soliman turecký čisár s 300.000 turkov proti Viedni tiahnul a v ceste ležiaci kýsecký zámek odebrať chcel; tento zámok a mesto bránil nesmrtedlnej pamäti vitäz (hrdina) Mikolaj Jurišič len s 700 mužami, a ohromného neprátela predca za 24 dni zoprel, tak, že Soliman uläknutý, pre velkú útratu, musel odísť). N e m e c k ý-N o v ý-h r a d (Németujvár) pm. s františkanským kláštorom a v dejepisu uhorskej krajiny povestným starodávnym zámkom. Š a r v a r, pm. tu už v 1526m r. bola knítlačiareň založena. M a l ý-C e l l (Kis-Czell) pm. tu majú benediktini kláštor a pekný kostol a v tom sú veliké odpusty. S v. G o t t h a r d (Szent-Gotthárd) pm. v jeho peknom kostele vyobrazená je tá bitka, v ktorej general Montecucullí v 1664m r. pri tom meste turkov zvnivočil.

9. S a l a d s k á (Zala) stolica je jedna z najpeknejších stolíc uhorských, skoro celá je horňatá, té hory ale sú len nízké, a na jejích požehnaných ubočiach mnoho dobrého vína a ovoci sa rodí. Té ale najpeknejšie kraje sú okolo jezerá B l a t n o h o, kde na vrchoch hôr viac starodávnych hradov je vidno. Potoky: Zala, Lendva, Mura. Rozs: 85□m Obyv: 333000 Mađari, nemci. chorváti, vendi (slovani).

Zn. m. E g e r s e g (Zala-Egerszegh) pm. sídlo stolice, má 9 jarmarky. Č a k t o r ň a (Csáktornya) pm. s rozvalinou zámku, v ktorom dakedy Mikolaj Zrínyi slávny hrdina býval. S t r i g o v a (Stridon) na štyrskej hranici, tu sa narodil svatý Hieronym. V e l k a-K a n i z s a) na močiaristom mieste, dakedy pevný zámek, teraz mestečko s velkým kupectvom; má gymnasium. K e s t h e l (Keszthely) pm. tu je gazdovská škola, „Georgikon" nazvaná. T i h a ň (Tihany) pm. na úzkom polostrove v jazere Blatno, tu je chýrečné opátstvo benediktinov s kostelom, kde I. Andrej král odpočiva. Tu je aj tá chýrečná ozvena, co 17 slabiky navráti.

5. Š o m o d s k a (Somogy) stolica je pahrbkovitá s prekrásnymi lesy v ktorých mnoho svíň (osipaných) sa cho-

vá. Táto celá stolica je velmi úrodná, a miestami močiaristá. Potoky sú tu: Šio, Kapoš, Riňa, Koppáň Rozs: 114□m. Obyv: 290000 Maďarí, chorváti.

Za. m. K a p o š v á r, pm. sídlo stolice, s gymnasiumom, dobrým dohanom a vínom. Š o m o d v á r (Somogyvár) d. pod starodávnym zámkom tohože mena; v tom zamku býval dakedy šomodský vôdca K u p a, co pri pohánskej viere uhorskej, proti sv. Štefanovi bojoval. Č u r g ó (Csurgó) pm. má gymnasium, učitelskú pripravovňu a dobré trhy. S i g e t v a r, pm. na močiaristom mieste, ma františkanov, pekné dva storodávne kostoly, velké kupectvo a chýrečnú rozvalinu toho zámka, ktorý Mikulaj Zriuyi slávny hrdína proti turkom bránil v 1566m r. a so svími pre vieru a krajinu zomrel. Deň smrti Zrinyiho toto mesto každoročne zasvätí.

6. B a r a ň s k a (Baranya) stolica na polnoci horňatá, medzi Dunajom a Drávou rovná a miestami močiaristá, však predca zbytečne rodí pšenici. žita, vína a ovocí. V horách má kamenného uhlia, marmora, vápna a mlynské kamenie. Rozs: 89□m. Obyv: 283000. Maďari, nemci,srbi, slováci, chorváti.

Zn. m. P ä t-K o s t o l y (Pécs) sl. kr. m. sídlo stolice a biskupa kat. má prekrásny, bohatý, starodávny, biskupský kostol, so 4 turňami (väže). seminariu, právnickú školu, gymnasium, učitelskú pripravovňu, fabriky, velké kupectva, kamenné uhlie, hojnosť prameňných vôd. Znamenité je tu jedno žriedlo, tak zbytečne vodu vydávajúce, že ono dokial z vrchu do doliny zteče 26 mlyny a 2 fabriky ženie. Š i k l ó š, pm. má viac kostolov, kvasnú (kýslu) vodu, dobré červené víno a rozvalinu starého zámka, v ktorom uhri krála Zigmunda vo väzení držali. M o h á c (Mohács). pm. má gymnasium, františkanský klástor, parolodný prístav a 60000 utrá veliký ostrov. — [Moháč je v dejách našich velmi smutnej pamäti. 1526ho r. v 26m Aug. tu bola tá neštastliva bitka s turkami, v ktorej 22000 uhrov, kvet naroda, 7 biskupov, 28 hlavních a osvietených uradnikov krajinských, 500 jiných vysoko-dostojných pánov zpadlo, a sam král II. Ludvík v potoku Čelle zahynul].

7. T o l n a n s k á (Tolna) stolica je streďkom menšimi vrchy ozdobená. ku Dunaju ale rovná. Ona je velmi úrodná. Má hojnosť pšenice, vína, ovoci, dohanu. Potoky: Kapoš, Šio, so šárrétským kanálom a Dunaj. Rozs: 63□m. Obyv: 175000 Maďari, slovaci.

Zn. m. S e k s a r d (Szegszárd) pm. sídlo stolice s výchyrným červeným vinom. Tu odpočiva I. Béla král. T o l n a, polné, predtým kr. m. má znamenitý obchod so zrnivom a dohanom. D u n a f ö l d v á r, pekné pm. tu robia dobré hlinené nádoby, a lovia mnoho rýb.

8. B i e l o h r a d s k á (Fehér) stolica je od západu a polnoci hornatá sice, ale úrodná, inďe velice požehnaná rovina.

Po pri Dunaju tialne prez ňu už z tolnanskej stolice znamenitá vysoko-rovina, vedla ktorej od žápadu boly predtým velké močiare (šárrét, blátne lúky) teraz sú už vysušené, a tvoria bohaté polia a lúky. Rozs: 72□ m. Obyv: 196.000. Maďari, a v nekela dedinách slováci.

Zn. m. S t o l n ý-B i e l o h r a d (Székesfejérvár) starodávne sl. kr. m. sídlo stolice a biskupa, má gymnasium a seminariu. Stolný-Bielohrad bolo nekdy hlavným mestom krajiny. [Tu bývali uhorskí králi. tu sú nektorí z nich pochovaní, jako. sv. Štefan, Koloman, II. Běla, III. Štafan, IV. Štefan, III. Béla, I. Ludvik. Albert, Mathias Korvin, II. Vladislav, II. Ludvik Ján Zápolya. Péter král tu bol vo väzeni, tu aj zomrel (1047 r.) Tu premohel I. Běla maďarov, pohanstvo navrátiť žadajúcich. Tu boli korunovani v 1387m r. Zigmund; v 1440m r. V. Ladislav; v 1490m r. Vladislav; v 2521m r. Maria kralovna; v 1526m r. Ján Zápolya: v 1527m r. I. Ferdinand]. — V Bielohrade je mnoho kušnierov (kožušiarov). ktorí do roka kolo 70000 búnd vyrabiajú. M o o r, pm. s dobrým vínom. klaštorom a kasarňu pre koníkov. [Tu v 1848m. r. Moric Perczel neštastlivo bojoval]. B o d a j k, pm má peknú kalvariu, pod ktorou liečná teplica vyviera.

9. V e s p r i m s k á (Vezsprém) stolica na stredku je horňatá, tu sa rozprestiera na 9 míle dluho a 2—5 mile široko bakoňský les. Západná a východno poludnia stránka je celkom rovná a úrodná. Rodí sa pšeníca, víno, ovoc a jiné. Částka jezera Blatnoho též k tej stolicí prislúcha. Potoký: Marcal, Tapolca. Rozs: 72□ m. Obyv: 201.000. Najviac Madari.

Zn. m. V e s p r i m, biskupské m. sídlo biskupa kat. a stolice, má gymnasium, seminariu, pripravovňu, leží pri Bakoní a sprovádza velké kupectvo s drevom a žitom. — [Tu býval dakedy Svatopluk kral slovenský; tu bojoval Kupa proti vojstvou sv. Stefana a ztratil bitku a život]. -- P á p a pm. s chýrečným zámkom. skvostným chrámom, gymnasiumom, kalv. kollegiumom a kláštorom mílosrdných. Tu sú aj fabriky na porcellan a postav (súkno) Z i r c a B a k o ň b é l, p. mestá v prvšem opátstvo cistercitov, a v druhom opátsvo benediktinov. Važoň (Nagy-Vázsony) pm. tu je rozvalina toho zámka, v ktorom Pavel Kinizsi prebýval. (P. Kinizsi pre svú sílu a hrdinstvo z mlynárskeho tovarýša vôdcom sa stal).

10, R á b s k a (Győr) stolica je z väčsej částky horňatá; medzi Dunajom, Rábou a Rábcou rovná a veľmi požehnaná; tu ale potoky často povylevajú. Rozs: 25□ m. Obyv: 104000. Madari, nemci.

Zn. m. R á b (Győr), sl. kr. m. sídlo stolice a biskupa kat. má krásny velký kostel, gymnasium, právnickú školu, seminariu a veliké kupectvo s pšenicou, žitom a jiným. — [Tu bola v 1809m r.

bitka s francúzmi). Svatý-Martin (Szent-Marton) na pannonskom vrchu, so starým, este od vódca Geyzy založeným a od sv. Štefana bohato zaopatreným opatstvom benedíktinskym. Tu je veliká kniharéň so 100.000 sviazkami kníh.

11. Komárňanskú (Komárom) stolicu Dunaj skoro na dve jednaké částky delí. Zádunajská částka je horňatá a preddunajská rovná. Rodí zbytočne pšenicí, vína ovoci. Potoky: Dunaj, Váh, Nítra. Rozs: 51□ m. Obyv: 143000. Maďari, slovací, nemci.

Zn. m. Komárno (Komárom) sl. kr. m. a nedobitný pevný zámek, má 2 gymnasiuma a veliké kupectvo. Tata, pm. s pekným kaštelom Esterhazyho, má fabriky na postav (súkno) a cuker. Nesmél (Neszmély) so svetochýrnym vínom. Tu zemrel v 1440m r. Albert kral. Bábolna, pústa s královským ménešom.

E. I. OKOLICA ZA KRÁĽOVSKOU VÝŠINOU ČILI SEDMOHRADSKO.

Táto okolica obsahuje v sebe tri kraje, totižto kraj Maďarov (magyarföld), kraj Sikulov (székelyföld), a kraj Sásikov (szászföld).

a.) Kraj Maďarov obsahuje v sebe 8 stolice a 2 kraje. Té sú:

1. vnítrná-solnocká (belső-szolnok).... jej sídlo ...... Déž (Dézs).
2. dobokanská (doboka) . . . . Sék (Szék).
3. kološská (kolos) . . . . Kološvár (Kolosvár).
4. tordanská (torda) . . . . Torda (Torda).
5. kýkýlská (küküllő) . . . . Dičő-sv. Martin (Dicső-szent-Márton).
6. nižnia-biela (alsó-fehér) . . . . Veľký-Eňed (Nagy-Enyed).
7. vyšnia-biela (felsö-fehér) . . . . Martinovaveš (Márton-falva).
8. huňadská (hunyad) . . . . Déva (Déva)
9. fogarašský kraj (fogaraš vidéke) . . . . . . Fogaraš (Fogaras).
10. nasódský kraj (naszód vidéke) . . . . Nasód (Naszód)

b.) Kraj Sikulov obsahuje v sebe 5 stolice. Té sú:

1. zlatný stolec (aranyosszék)..... jeho sídlo..... . Felvinc (Felvincz)
2. marušský stolec (marosszék) . . . . . . Marosvášárhel (Marosvášárhely).
3. udvarhelský stolec (udvarhelyszék) . . . . Udvarhel (Udvarhely).
4. čikský stolec (csikszék) . . . . Čik-Šomló (Csik-Somlyó).
5. háromsék (háromszék) . . . . Kezdi-Vásárhel (Kezdi-Vásárhely)

c.) Kraj Sásikov obsahuje v sebe 9 stolice a 2 kraje. Té sú:

1. sobinovský stolec (szebenszék)..... jeho sídlo...... Velký-Sobinov (Nagy-Szeben)
2. medješský stolec (medgyes-szék) . . . . Medješ (Medgyes)
3. sásšebešský stolec (szászsebesszék) . . . . Sásšebeš (Szászsebes).
4. serdahelský stolec (szerdahelyszék) . . . . Serdahel (Szerdahely).
5. velko-šinský stolec (nagy-sinkszék) . . . Velký-Šink (Nagy-Sink).
6. köhalomský stolec (köhalomszék) . . . . Köhalom (Köhalom)
7. novýkostolský stolec (ujegyházszék) . . . Novýkostol (Ujegyház).
8. segešvárský stolec (segesvárszék) . . . . Šegešvár (Segesvár).
9. sásvárošsky stolec (szászvárosszék) . . . . Sásvároš (Szászváros)
10. brašovský kraj (brassó-vidéke) . . . . . Brašov (Brassó)
11. bystrický kraj (besztercze-vidéke) . . . . Bystrica (Besztercze).

II. SEDMOHRADSKEJ PODOBA A PŘÍRODZENÉ VLASTNOSTI.

Túto peknú okolicu zo všetkých strán obkľúčujú Karpaty, ktorýchž väčšie, menšie hory i jej vnútro pokrývajú.

Ona je teďá vrchovatá; len zdlž potokov najdú sa kde tu dost široké doliny. Najvyššie vrchy sú: N e g o, B u č e č, R e ť e z á t. V lône týchto hôr nachádza sa mnoho zlata, striebra a jiných kovov, obzvlástne ale soli; v ohromných lesách žije mnoho divých zvier; tak též dochováva sa na bujných pastviskách mnoho statku. Na teplejších úbočiach a v dolinách rodí sa víno, pšenica, žito a kukurica. Potoky sú: Aluta, Maruša, Samoš. Aranyos, Sebeš, Kőrőš.

III. SEDMOHRADSKÉ KRAJE, STOLICE A ZNAMENITÉ MIESŤA·

a·) K r a j m a ď a r o v rozprestiera sa na západnej sedmohradskej a súsední je s okolicou zátisskou. Rozs: 600□m. Obyv: 1300000 Maďari, valaší, armení,

1. V n ú t r n á-s o l n o c k á st. [b-szolnok].[1] Zn. m. D e e š sídlo stolice, sl. pm. s gymnasiumom. dobrým vínom; blízko sú tu solné bane. S a m o s-U j v á r. sl kr. m. má sirotný dôm, fabriky na postav [súkno] a starý zámek, v ktorom v 1594m r. Zigmund Báthory svojho pokrvního Baltazara Báthoryho a kancellára Kovácsoczyho zamordoval. L a p o š-baňa, so zeleznými baňami a hutami.

2. D o b o k a n s k á st. Tn. m. S é k (Szek), sídlo stolice so solnými báňami.

3. K o l o š s k á st. Zn. m. K o l o š v á r, sl. kr. m, hlavné a najpeknejšie mesto Sedmohradska, sídlo stolice a vyššej vrchnosti, má pekné kostely, universitu gymnasium. kollegium, sirotný dôm, dívadlo, krajinský špital. pekné palace, tu je i ten dôm, v ktorom Mathias Korvin kral sa narodil. Kološvár má rozličné fabriky, zeleznicu, velké kupectvó, a starodávny zámek na holej, so zkamenelých morských musiel povstalej skale. K o l o š pm. s bohatými baňami na sol a kamenné uhlie.

4. T o r d a n s k á st. Zn. m. T o r d a. sl. pm. s gymnasiumom a bohatými solnými baňami, z ktorých ročite 550000 centy soli sa vykopávajú. Vyšej Tordy je tá svetochýrna rozpuklá tordanská skala. T o r o c k ó, pm. má bohaté bane na zlato, striebro, zelezo tu v jednom potoku nachadza sa zlatý piesek.

5. K ý k ý l s k á st. (Küküllö) Zn. m. D i č ő-s z e n t-M á r t o n, d. sídlo stolice. E r ž é b e t v á r o š, sl. kr. m. má pekný kostol, kláštor. velké jarm: rky na ovce a vlnu.

6. N i ž n i a-b i e l a st. (alsó-fehér). Zn. m. V e l k ý-E ň e d (Nagy-Enyed), pm. sídlo stolice s chýrečným kalv. kollegiumom, kniharňou a papierňou. B e l o h r a d (Gyula-alebo-Károly-Fejérvár) sl. kr. m. velká pevnosť, sídlo kat. biskupa s pekným kostolom, v kto-

rom Ján Hunyady a jeho syn Ladislav odpočivajú; tak též nektori sedmohradski panovníci. V Belohrade sú 4 gymnasia, seminaria, hvezdareň, peniazobit (minca), fabriky a velké kupectvo. Blasin (Balázsfalva) sídlo gr. kat. biskupa s gymnasiumom. Abrudbáňa, Zalana, Araňos, s velice bohatými baňami na zlato, striebro. Maroš-ujvár a Vizakna p. mestecká s velikými solnými baňami, ktoré do roka 800000 centy solí dajú.

7. Vyšnia-biela st. (felső-fejér) Zn. m. Mártonfalva d. šídlo stolice s dobrým vínom. Arapatak, Hidvég s kvasnými (kýslými) žriedlami.

8. Hunyadská st. Zn. m. Déva. omurované pm. s medenými baňami a dobrým vínom. Neďaleko medzi horami leži Naďag (Nagyág) s bohatými zlatými baňami v ktorých sa i té najkrajšie amethysty a tellur nalezajú. Píški, d. tu bola v 1849 r. chýrečna bitka v ktorej uhorský general Bem zvitäzil. Vajda-Huňad (V-Hunyad), pm. tu je najhlavniejšie kupectvo so zeleznými veci v Sedmohradsku, potom hámre, fabriky na kosy, františkanský kláštor a starý zámek, ktorého väčšiu čästku Jan Hunyady budoval. Sent-Imre (Szent-Imre), kde Ian Hunyady proti turkom slavne zvítäžil a Šimon Keměny život svoj pre dobrobyt krajiny obetoval.

9. Fogarašský kraj (Fogaras-vidéke), Zn. m. Fogaraš, kr. m. pri Alute zo 144 šáhy dlhým mostom a starým pevným zámkom.

10. Nasódsky kraj (Naszód-vidéke), Zn. m. Nasód s gymnasiumom.

b). Kraj Sikulov (Székely főld) rosprestiera sa na východnom Sedmohradsku. Rozs: 206□m. Obyv: 428000 Sikuli (maďari), valasí.

1. Zlatný-stolec (Aranyos-szék) medzi tordanskou a kýkýlskou stolicou. Zn. m. Felvinc, sídlo stolče. Tu býva mnoho ciganov. V 1848 r. valasi ho spálili.

2. Marušský-stolec (Maros-szék), n. Zm. Maroš-vášárhel, sl. kr. m. sídlo stolice jedno z najpeknejších miest Sedmohradska. Polovica na hore leži a múrom je upevnená, druhá polovica v doline pri Maruši. Má gymnasium, kalv. kolľegium, knižnicu, so 60000 sviazkami kníh, pekné kostoly a velké trhy na kone.

3. Udvarhelský stolec (Udvarhelyszék), Zn. m. Udvarhel. pm. sídlo st. s gymnasiumom, františkanským kláštorom, obyvatelia pravia drevené nádoby a kupčia s dohanom a mädom. Homoród-Almáš, d. blizko nej je najvätšia jaskyňa sedmohradská.

4. Čikský stolec (Csik-szék), Zn. m. Čik-Šomle (Csik-Somlyó), s gymnasiumom, sídlo stolice. Borsék, s chýrečnou kvasnou vodou.

5. Háromsék (Három-szék) Zn. m. Kezdi-Vásárhel, sídlo stolice s gymnasiumom. Sepši-szent-Györgya Kovasna s kúpelmi.

c.) Kraj Sásikov (szászföld), aneb královská zem leží na polúdní, polnoci a po stredku sedmohrsdskej okolice. Rozs. 145□m. Obyv: 373000 Sási (nemci), valasí, maďarí.

1. Sobinovský stolec (Szeben-szék) Zn. m. Velký-Sobinov (Nagy-Szeben) sl. kr. m. velmi pekné a čisté. Sídlo stolce a východno gr. arcibiskupa, má pravnicku akademiu, 2 gymnasija a museum, 12 kostoly, františkanský klastor a mnišky, pekný mestický dom, velkú lístareň, divadlo, fabriký a prevelike kupectvo.

2. Meďješský stolec (Medgyes-szék). Zn. m. Meďješ sl. kr. m. sídlo st. v peknej doline, má františkanský klaštor, gymnasium a mnoho vina.

3. Sásšebešský stolec (Szász-sebes-szék). Zn. m. Sásšebeš, sl. kr. m. s velkými fabrikami na postav (súkno). Srekita (Oláh-pian), tu vymývajú v potokov zlato.

4. Serdahelský stolec (Szerdahely-szék) Zn. m. Serdahel, velké pm. s dobrým vinom.

5. Velkošinkský-stolec (Nagy-sink-szék). Zn. m. Velky-Šink (Nagy-Sink), pm. sídlo st. tu sa dobrý laň rodí preto je tu mnoho tkáčov.

6. Köhalomský stolec (Köhalom-szék). Zn. m. Köhalom, pekné pm. sídlo stolce, má františkanský klaštor, chýrečné jarmaky na kone, na velice vysokej hore rozvalinu zámku a švablovú vodu.

7. Nový kostolský stolec (Ujegyház-szék). Zn. m. Nový-kostol (Ujegyház) sídlo stolice.

8 Šegešvarský stolec (Segesvár-szék). Zn. m. Šegešvár, sl. kr. m. sídlo st. so starým zámkom, františkanským klaštorom, gymnasiumom a fabrikami na perkál, postav (súkno) a platno.

9. Sásvárošký stolec (Szászváros-szék). Zn. m. Sásvároš (Szászváros). pm. s františkanským klaštorom gymnasiumom a kniharňou. Tu sa dobré dyne rodia. Alkeňér (Alkenyer) d. tu na chotári bola chýrečná bitka, v ktorej 1479ho roku Štefan Báthory a Kinižsy turka premohli. (Kenyérmező).

10. Brašovský kraj (Brassó-vidéke). Zn. m. Brašov, (Brassó). sl. kr. m. sídlo kraja, najvätšie a najludnatejšie fabričné a kupecké mesto v Sedmohradsku, ma 2 gymnasiumy a realku, starý pevný zamek, starodávny mestický dom s vysokou turňou (vážou) v ktorej 154 centovy zvon visí. Má rozličné fabriky a kupectvo do roka blizko na 8 milliony zlatých.

11. Bystrický kraj [Besztercze-vidéke]. Zn. m. Bystrica [Besztercze], sl. kr. m. s gymnasiumom a znamenitým kupectvom s Bukovinou.

Všetke té do teraz opísané stolice, kraje a okolice prísluchajú ku uhorskej krajine.

G. I. SPOLOČENSKÉ ANEB BRATRSKÉ KRAJINY.

Spoločnické, aneb bratrské krajiny ku korune sv. Stefana prislúchajíce sú: 1. Uhorské Pobrežie morské. 2. Chorvátska a Slavonská krajinky. 3. Vojenský hraničný kraj.

II. PODOBA A PRÍRODZENÉ VLASTNOSTI TÝCHTO SPOLOČENSKYCH KRAJÍN.

Od mora jaderského (adriatického) až skoro po Kulpu sú tu vysoké a skalisté hory, len kde tu prervané menšími, aneb väčšími dolinami. Medzi Sávou a Drávou tiahňú posledníe konáre, este dost známenité hôry až po Dunaj pri Zalánkymeňu. Na polnocnej stránke týchto hôr otvára sa veliká rovnina dolnio-uhorská; medzi Kulpou a Drávou též rozprestierajú sa hory, medzi nimi sú ale pekné doliny a obšírnejšie rovniny. Potoky sú tú: Unna, Likka, Kulpa, Sáva, Dráva, Dunaj, Tisa, ktoré mnohoraz povylievajú, nížiny sice súrodňujú, avšak ale i mnoho močiarov zanechajú.

III. KRAJE A KRAJINY SPOLOČENSKÉ.

1. Uhorské pobrežie morské (magyar tengermellék) Na východno-polnočnej stránke mora jaderského leží pobrežie, aneb pomorie ukorské, ktoré Maria Theresia královna s krajinou uhorskou spojila. Ono býva rídené skrze správnu stolicu královskú, ktorej predseda, správca (gubernator) je spolu údom vrchního domu diety uhorskej.

Pomorie uhorské obsahuje v sebe tri okolice a je rozsiahlé na 29□ m. a má 79000 obyvatelov.

Okolice toho pomoria sú:

a.] Fiumanská [Riecká]. Zn. m. Fiume [Rieka] sl. kr. m. Ono a jeho okolićká obsahuje v sebe $^1/_3$□m. a má 18000 obyvatelov. Fiume je najväčšie námorské mesto uhorskej krajiny. Leži u quarnerskej zátoky jaderského mora, má námornicku školu a

znamenitým kupectvom. Fiume je slobodné kr. m. a slobodný pristav (szabod kikötö, Freihafen) a je celkom pod správou uhorského ministeriuma.

b.) Bukarecká okolica (Bukkari). Zn. m. Bukari u morskej zatoky tohože mena. a Porto-Ré.

c.) Pokladnická okolica s hlavným mestom Novi, sídlo biskupa zengského.

Obyvatelia tohoto pomoria sú najviac taliani, a velké kupectvo provadia s citronami, figami, pomerančami a morskými rybami.

2. Chorvátska a slavonská krajiny. Dve této starodávne krajinsky koruny sv. Štefana ležia medzi Kulpou, Sávou a Drávon. Chorvátska je zvätša vrchovatá; najhlavnejšie hory sú: Mačel, Ivančica a Kálnik; najznačnejšia rovnina je ale tak zvaná Turopolská lúka. Slavonská je menej vrchovitá; največšie hory sú tu: Vrdnik a Fruška-Gora. — Této dve krajinky majú pre své vnitrné záležitosti dietu (snem) v Záhrebe, pri tom ale vysielajú poslancov i na uhorskú dietu. Jejich hlavní správca je Bán, jako námestník krála; ale on je zákonnite spojený s uhorským ministeriumom.

Chorvátska obsahuje v sebe štyry stolice jejichž rozsiahlosť urobí 206□m. so 681.000 obyvatelmi.

Této stolice sú:

a.) Záhrebská (Zágráb.várm). Zn. m. sú: Záhreb (Zágráb) sl. kr. m. sídlo arcibiskupské, a hlavních úradov chorvátsko-slavonských. Má spolek umelecký, universitu, všelijaké školy a fabriky. Sisek s velkým kupectvom a fabrikou na lode. Karlovec (Károlyváros) sl. kr. m. s pevným zámkom, sídlo gr. biskupa.

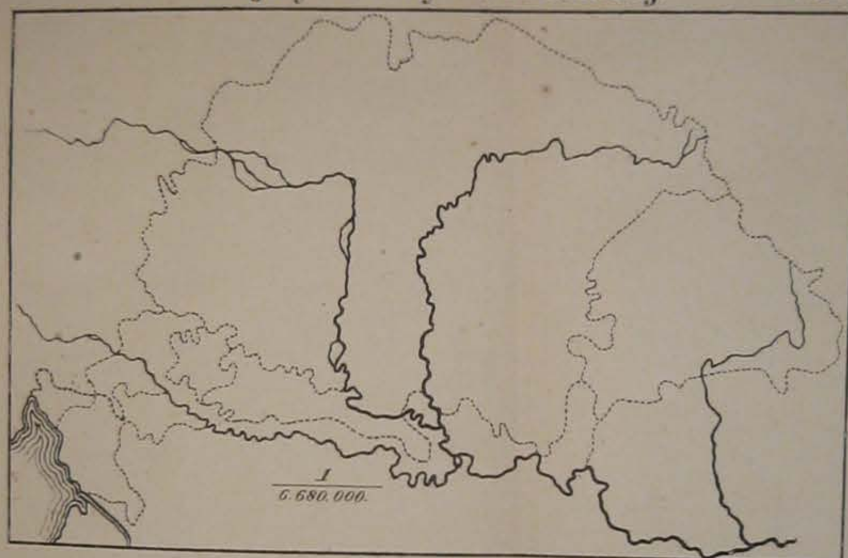
b.) Varaždinská (Varasdvárm). Zn. m. Varaždin, sl kr. m. s pevným zámkom; má gymnasium, 9 katolické kostely, fabriky, mnoho vína a hodbabnictvo.

c.) Križevacká (Körös várm). Zn. m. Križevac, sl. kr. m. sídlo gr. kat. biskupa.

d.) Belovárska stolica. Zn. m. Belovár, sídlo stolice.

Slavonská obsahuje v sebe tri stolice, jejichž rozsiahlosť 164□m. Obyv: 381000. Slavonská má prekrásne lesy, v ktorých obzvláštne na lode a jiné vodné stavby súce drevo rostne a velmi hledané býva; rodí sa tu obilia, miestami vína, obzvlástne ale mnoho kostkovitej ovoci (slív) a konopi.

Krajiny Koruny Sv.-Štefanskej. *Č. III.*

Slavonské tri stolice sú:

a). Virovitická [Verőcze várm]. Zn. m. Osiek [Eszék] hlavné mesto slavonské, sídlo stolice a pevnosť, s velkým kupectvom a hodbabnictvom. Diakovár, sídlo kath. biskupa, má gymnasium.

b). Požegská [Pozsega várm]. Zn. m. Požega, sl. kr m. velkým kupectvom vina, dohanu, hodbabu a statku. Pakrác, sídlo východno-gr. biskupa. Daruvár a Lipnik s teplými kúpelmi.

c). Sriemská [Szerém várm.] Zn. m. Vukovár. sídlo stolice má dobré vina, rybárstvo a hodbabnictvo. Ilok [Ujlak] s najlepším sriemským vinom a kláštorom frantiskanským, v ktorým Jan Kupistrán odpočíva. [Kapistrán bol mnich a slávny spolubojovník Jána Hunyadyho proti Turkom].

3. Vojenská hranica (katonai határőrvidék) je úzky pás zeme, ktorý kolo hranici našej vlasti, od jaderského mora až po Sedmohradsko tiahne, a vojenskou hranicou volá sa preto, poneváč jej obyvatelia bývali večitými vojákmi, ktorých povinnosťou bolo hranice krajinské proti vpádom nepriatelským brániť. Hraničári v čas vojny chránili krajinu a po čas pokoja doma roľnictvo pilnovali. Jedna čiastka z nich je, podľa nových zákonov, od večitej služby vojenskej už slobodná; pomaly celá hranica vojenská príjde pod pravomocnosť občanskú. Táto hranica vojenská delí sa na dva generalátÿ: na generalát chorvátsko-slavonský a srbsko-banátsky a obsahuje v sebe 12 pluky (regimenty) a 1 podpluk (bataillon). Rozs: 519□ m. Obyv: 1,041.000.

Chorvátsko-slavonská hranica obsahuje v sebe 8 pluky, sídlo velitelstva (Oberkommando) je v Záhrebe.

Té 8 pluky sú:

a.) Lický [likkai ezred] v nom mesto Karlopago pri mori jaderskom; sidelné mestečko je: Gospič.

b.) Ottočácky [ottacsáni ezr], sídlné mesto Ottočác, s dvoma zámkami. Znamenité je Senj [Zengg] sl. kr. m. a slobodný pristav, sídlo gr kath. biskupa. Tu často panuje strašný vieter, menom „bora". Senj je už pod právom občanským.

c.) Ogulinský [ogulini ezr.] sídlné mesto: Ogulin, so zámkom.

d.) Sluinský [sluini ezr.] sídlné miesto. Slnin.

e.) Prvý bánsky [első bani ezr.] sídlné mesto: Glina, má velký obchod so sviňami. Tapusko má teplé kúpele.

f.) Druhý bánsky [második báni ezr.] sídlné mesto Petrinia. Dubica pri Unne so zámkom.

g.) Gradiškanský [gradiškai ezr.] Zn. m. Nová-Gradiška, sídlo pluka. Stara-Gradiška, s pevným zámkom pri Save.

h.) Brodský [bródi ezr.] Zn. m. Vinkovce, sídlo pluka, má gymnasium a hodbabníctvo. Bród pevný zámok má znamenité kupectvo.

Srbsko-banátska hranica obsahuje v sebe 4 pluky a jeden podpluk (bataillon), sídlo velitelstva je Temešvár.

Té pluky sú :

a.] Petrovaradinský [péterváradi ezr]. Zn. m. Mitrovic, sídlo pluku. Blízko neho vidno rozvalinu starodávneho rímského mesta Sirmiumu. Petrováradin, s pevným z troch strán Dunajom objatým zámkom. [V 1416m. roku tu naši slávne zvitäzili proti Turkom]. Karlovic, sídlo srbského patriarchy, má chýrečné červené vína. — [1699m r. pokoj uzavretý s Turkom].— Zimoň, najkrajšie mesto na srbskej hranici, má velké kupectvo. Tu zomrel v 1456m roku Ján Hunyady.

b.] Nemecko-banátsky [német-bánsági ezr]. Zn. m. Pančova, sídlo pluka, s hodbabnictvom a živým obchodom v pšenici, dreve a statku.

c.] Srbsko-banátsky [szerb-bánsági ezr.] Zn. m. Biela Cerkva [Fehér-Templom] sídlo pluka s dobrým vínom a hodbabnictvom.

d.] Valašsko-banátsky [oláh-bánsági ezr]. Zn. m. Karáňšebeš, sídlo pluku a východno-gr. biskupa, má dobré vína. Mehadia, má svetochyrnú švablovú [sírkovú] teplú kúpel, ktorá už za rímských časov bola znamá. Stará-Oršova, [Ó-Oršova] hraničné mesto krajinské, proti tureckej pevnine Novej-Oršovy, s velmi znamenitým kupectvom. Blízko Oršovy bola v 1854m roku v zemi nalezená svatá koruna uhorská. Nížej Oršovy je aj tá chýrečná úžina dunajská Železné-vráta nazvaná.

e.] Čajkášsky podpluk [titeli zászlóalj]. Zn. m. Titel, sídlo čajkášov, leží tam, kde Tisa do Dunaja sa vlieva, má zbrojňarňu a lodenice.

Úlohy. Ktoré sú stolice predtisské? zátisské? preddunajské? zádunajské? sedmohradské? chorvát-slavonské? — Menuj všetke stolice po pri ktorých Dunaj —· po pri ktorých Tisa — po pri ktorých Dráva — po pri ktorých Sáva tečú. — Menuj najvätšie — najmenšie stolice predtisskej, — zátisskeí a t. d. okolice, — Povskladaj stolice vlastno-uhorské do šoru dla počtu jejich obyvatelov. — Vypočtuj kolko obyvatelov padne v abaujskej, šarišskej a t. d. stolicach na jednu štvrhrannú milu zeme? Cestuj od Peštu rovným smerom ku východu — západu a, t. d. Menuj všetke potoky z levej — z pravej strany Dunaja — Tisy — a prez ktoré stolice tečú? — Menuj mestá v ktorých sú biskupstva — kúpele — velké kupectvo? Teraz vykreslíme podobu uhorskej krajiny a krajín koruny sv. štefanskej. [Vidz na tablíčke pod číslom III.]

H. Prehľad krajín koruny sv. Štéfanskej.

I. UHORSKÁ DRŽAVA (Magyar birodalom).

Všetke té vyššej menované krajiny sú částky uhorskej državy, spolu tehda tvoria državu uhorskú, aneb stát uhorský.

Úlohy. Ktoré sú tehda částky ukorskej državy? Ktorá částka je najvätšia — najmenšia — najľudnatejšia? a t. d.

II, ROZSIAHLOSŤ, ČÁSTKY A POLOHA UHORSKEJ DRŽAVY.

Krajiny državy uhorskej obsahujú v sebe 5600□ mile. Obyvateľov jesto 15,417.000. tehda na každú kvadratnú miľu by padlo 2753 ľudi.

Částky državy uhorskej:

1. Vlastná uhorská krajina 3727□ mile. Má 11,117600 obyvateľov.
2. Sedmohradsko 954□ mile. Má 2,101.700 obyvateľov.
3. Chorvátsko-slavonská s pomorím uhorským 379□ mile. Má 980.000 obyvateľov.
4. Vojenské hranice 583□ mile. Majú 1,206.200 obyvateľov.
5. Mesto Rieka (Fiume) 1/3□ mila. 17.800 obyvateľov.

Naša premilá vlasť leží u prostred Europy, trožku k východu, prí stredňom behu Dunaja a rozprestiera sa na polnoci a východe od Karpatov až po dolnie snežniky (Alpy); na poludní ku nížnemu Dunaju; na západe až ku moru jaderskému (adriatickému).

III. PODOBA. HORY.

Podoba našej vlasti je utešene rozmanitá: vyšiny s dolinami, hory s rovnínami libežne ša menia. Keby sme sa tak vysoko mohli vyzdvihnúť, jako orel na krýdlach, a taký ostrý zrak mali, jako on: videli by sme, že naša vlasť je z každej strany, do okola, horami obvenčená. Hory té ku

strodku zmenšujú sa a mízňu, tak že behom Dunaja a Tisy rozprestiera sa velice úrodná rovnina.

Hlavné hory uhorskej državy sú: Karpaty. Ony polokruhle kolo krajiny ťáhňu. Pri Prešporku na levej strane Dunaja začňú a když obhradily pol krajiny, zas na levej strane Dunaja, pri Baziaši pretrhňú sa. Dunaj delí Karpaty pri Prešporku od západných snežníkov a pri Baziaši od hôr balkaňských.

Karpaty na viac pásma hôr sa delia. Vonkajšie, okolo hraníc krajiny polokruhle bežia. Od Prešporku až po Javorinu v nítrianskej štolici volajú ich „malé Karpaty“ alebo „biele hory.“ Z tade na pravom boku Váha a na samej hranici krajinskej ťahňú, až po Jablunku, polnočným smerom. Od Jablunky obratia sa, ku východu to jest na polnočnej strane našej vlasti ťahňú. V trenčinskej stolici volajú sa Beskydy a v oravskej Baba-gura, a jejich tutejšie najvyššie vrchy sú kolo 4—5000 stôp (šúchy) vysoké. Této sú západno-polnočné Karpaty.

Za nimi nasledujú stredníe-Karpaty, ktoré menom Tatry sú nazvané. Tatry sú najvyššie medzí Karpatami. Tatry medzi dolinami potokov: Oravy, Váhu, Dunajca a Popradu vyzdvihujú sa až k chmáram. Vrch gerlachovský (8375'); Lomnica (8328'); Vysoká (8340'); Krivaň (7884'). Této ohromné hory, ktorých vrchy holé skaliská sú, vypinajú sa v Liptove a na Špiši, sú na 8—9 mile dluhé a na 2—3 mile široké. Na chrbätoch týchto vrchov nekedy i na 6000' vysoko nachádzajú sa prirodzené a nesmierne hlboké kotliny plné prečistej vody, to sú tatranské jezerá, morské oka nazvané. Za vysokými Tatrami našleduje špišska Magura a ťahne až po Dunajec.

Za Popradom vyzdvihujú sa v šárišskej stolici polnočno-východné Karpaty a ťahňú až po Sedmohradsko najvyššie týchto vrchy sú v Marmaruši na 5—6000 šúchy. Toto pohorie volajú aj: východné Beskydy, aneb lesné Karpaty.

Od Marmarušu k východu a poludňu, kolo Sedmohradska, bežia Karpaty a tu majú též vrchy na 6—7000 šúchy výsoké. Takéto su: radňanské snežniky (7700');

v brašovskom krají B u č e č (7800'); vo fogarašskom krají N e g o i (8040'). Potom smerom západným ku Dunajú ťahňú, a nektoré jejich vrchy, k. pr. v pohorí R e t e z a t (7800') sú ešte veľmi vysoké.

Do teraz sme ale len hlavný reťaz Karpatov pred očima mali, musíme je ešte obšírnejšie prehladnúť, by sme lepšie poznali té hory našej vlasti, co v sebe a na sebe toľko pokladov schovávajú.

Už v nitrianskej stolici po ľevom brehu Váhu ťahne jeden konár tých hôr ku oravským Beskydom; on sa potom medzi potokami Váhom, Nítrou a Hronom (Garam) zas na viac pásma delí a chová na svich vrchoch utesené lesy, medzi ktorými rozprestierajü sa úrodné doliny; potom za potokom Oravou spojí sa s Magurou. — Od strednich Karpatov ku poludňu prez liptovskú, zvolenskú a gemerskú stolice rozširujú sa tak nazvané m a l é Tatry, medzi ktorými vyníka K r á ľ o v s k á H o ľ a na chotároch troch stolíc. Tu zas dalej medzi Jpľom a Hronom leží jedno pásmo (o s t r o v s k é h o r y) k poludňu až po samý Dunaj.

Od K r á ľ o v s k e j H o l e ku západu v líptovskej, zvolenskej a turčianskej stolici padňú tak nazvané z v o l e n s k é h o l e; k tomu pásmu prislúcha aj T á t r a. Z tých strieдních Karpatov vychádza ešte jedno veliké pohorie, ktoré po pravom brehu Hernada a medzi potokami Bodva, Šajó, Rima a Jpľom v rozličných pásmach ťahne najďalej k poludňu, totižto až po Dunaj pri V á c o v e a mestečko Alberti v peštianskej stolici. Ku tomu pohoriu počituje sa Č e r h á t, B i k k a M á t r a. — Medzi tými horami najznamenítejšie sú ale tak nazvané uhorské r u d o v é hory (érchegyek, Erzgebirge) v ktorých veliké poklady zlata, striebra, medi, zeleza a jiných potrebných kovov nachádzajú sa. Té hory rozprestierajú sa v spišskej, gemerskej, zvolenskej, honťanskej, tekovskej (Bars) stolici a ťahňú skôro až po Váh.

Od Torisy a Hernada na východ ťpadne prešov-tokajské pohorie, ktorého poludnia čästka od Sántova po Tokaj, volá sa: H e ď a l i a (Hegyalja), na nejž sa rodí toto na celom svete najchýrnejšie víno tokajské. Týchto hôr vrchy

nevyzdvihujú sa vyššej 1500' súchov a v lone svím ukrývajú drahé opály, soľ a pri Telkibani ešte aj zlata a striebra.

Polnočno-východné Karpaty majú též v zemplinskej, ungskej, bereg-ugoča a satmárskej stolici také konáre, aneb pásma hôr, len že té sú nízšie. Lesné Karpaty od Verecky až po žriedlá Tisy sú jeden celý reťaz hôr bez takových konarov; majú ale svich rovnobežnikov (parallel-Gebirge) od Soľvy až po Sedmohradsko.

Od Tisy ku poludňu Karpaty sa veľmi rozširia, a tvoria sedmohradskú horniu zem. Táto je podobná jednemu nie celkom pravidelnému štvrhranu (kvadratu), rozširuje sa na 1290□ mile, a spusťa sa na troch bokoch do rovne. Od východu do russkej roviny, od poludňa do valašskej dolne, od západu do uhorskej roviny. Týhto sedmohradských Karpatov najvyššie končiare sú na polnočnej a poludnej strane; dnu ale celé Sedmohradsko je vsade horňate. Na západe, medzi Marušou a Köröšöm vynímajú bohaté rudové horý sedmohradské a ťahňu do banatskej nižiny; poslednie jejich končiare sú v aradskej a biharskej stolici a tu sa na ních znamenité vína rodia. (k. pr. Érmellék).

Na pravej strane Dunaja len nižšie horky a menšie pohoria vidíme. Od Ostrihoma dolu ku západno-poludňu ťahňú Vérteši (Štítné hory) a Bakoň (3800' vysoký), ktoré potom za jezerom Blatnom (Balaton) v kopách a pásmach rozširujú sa z jednej stránky na poludne ku Moháčú, z druhej stránky na západ ku štyrským horám a tu sú zas najvyššie, kde sa približujú ku západným snežníkom.

Medzi Drávou a Sávou od západných snežníkov až po Dunaj pri Zalánkemémí rozpresticrajú sa pásma hôr; avšak té chorvátsko-slavonské okruhlé a lesnaté hory len na jednom mieste sú 3100 šúchy vysoké (Reka hora) vo Varaždinskej stolici. Este nižšie sú sriemské, hory Vrdnika a Fruška-Gora (1500') vysoké.

Na pravom boku Dunaja ležiace hory, tak též chorvátsko-slavonské a na pobreží morském sa rozprestierajíce hory prislúchajú ku západným snežníkom. Osobytne té na pobreží morském sú nepristupiteplné, potrhané, štrmé a holé skaliská na nichž sa vlny morské zrážajú.

Keď konečne ešte raz pohľädneme na krajinu, vidíme dve veliké kopyská hôr, jednu na polnočnej a druhú na východnej strane. Keby sme preťáhli jednu čiaru (liniu) od Budína na ľavo prez Nitru až po Javorinu, a druhú od Budína prez Miškovec až po Galiciu, mali by sme jeden trojhran (háromszög, Dreieck) západno-polnočný, kde krajina je najhorňatejšia. A zase keby sme takú liniu ťahali od Baziaša pri Dunají až po Verecku v lesných Karpatoch, a zase od Baziaša ku východu až na poslední končík Sedmohradska mali by sme druhý ešte vačší trojhran polnočno-východný, kde je krajina zas najhorňatejšia. Naposledy, keby sme té trojhraný vjedno znali složiť, a ku nim ešte aj zádunajské hory priložili, videli by sme, že vätšia částka, nežli polovica, kráľovstva je krajina horňatá.

IV. DOLINY A ROVNIE.

Medzi horami sú prírodzené úžľabiny, doliny, nížiny, roviny. Najznamenítejšie nížiny a doliny našej vlasti sú: záhorská nížina pri Prešporku, medzi Moravou a malymi Karpáty; — považska, od Zeliny (Zsolna) až po Seréd, a tu sa rozšírí a spojí z menšou rovninou uhorskou, ktorá sa na 300□ mile zeme z obách strán Dunaja rozprestiera; — potom nítranská, hronská, ipoľská, šajová, hernadova, a. t. d. doliny.— V sedmohradsku sú najznamenitejšie kŏrŏšská a marušova doliny. — Najvätšia avšak rovina je u nás dolnia uhorská rovina, ktora od Munkačova k poludňu po Zimoň, od Peštu ku východu po Veľký-Várad sa rozprestiera a s nížinami medzi Drávou a Sávou má 1700□ mile. Veliká tá rovina je najúrodnejšia částka krajiny.

V. RIEKY, POTOKY, JEZERA.

Skôro všetkv potoky našej krajiny majú své prámene v hraničných horách a tečú zo všech strán do jedinej a hla-

vnej rieky, Dunaja. Len nekeľa potokov tečú von z krajiny. Té sú: Poprad, teče do Dunajca. Bistrica z Marmaruší a Sedmohradská teče do Moldavy. Aluta, Bodza Sil zo Sedmohradska tečú sice von z krajiny, avšak i té (okrem Popradu) do Dunaja. Vyššé 600 potokov krajinských tehda teče do Dunaja. Z toho nasleduje, že hranice krajiny (králóvstva) vyššej ležia, jako stredek.

Dunaj prichádza z nemeckej krajiny (z vojvodstva Baden); do uhorskej krajiny vchádza pri Devine. Pri Prešporku delí sa na tri hlavné a nekeľa menšie konáre; tvorí tri ostrovy (šihoty—kusy zeme kol do kola vodou objaté): Veľký-Čalokõz, a na dva rozdelený Sigetkõz, požehnané to zeme. Dunaj od Prešporku po Vacov teče od západu na východ, tu zas tvorí ostrov a náramne sa krúti ku poludňu; nižej Peštu tvorí ostrov Čepel a ďalej ostrov Moháč. Od Vukovára po Oršovu teče smerom východným a od Oršový krúti sa k poludňu a valí vody své do cierného mora. Tok Dunaja v uhorskej krajine je 127 mile dlhý.

Úlohy. Ktoré sú pobočné potoky Dunaja na pravom brehu? Vyhledajte všetke té potoky, kde majú své žriedlá, prez ktoré stolice tečú, kde sa vlievajú do Dunaja?, — ktoré sú pobočné potoky Dunaja na ľavom drehu? Výhledajte a. t. d.

Medzi tými sú najznámenítejšie:

a.) Tisa, celkom uhorský potok, v Marmaruši vzniká. Od Vášaroš-Námeňa parolode plávajú na nej. Pri Sõllõši vynde z hôr, začne mútnou byť, pomaly tect a po tisic a tisíc zákrutov vlieva sá pri Titeli do Dunaja. Jej tok je 185 mile dlhý. Tisa často vyleje a vodou svou mnoho míl zeme zakryje. Teraz ju regulujú, to jest, jej brehy opráviajú a zákruty prerezuju, aby rýchlejšie tekla a nevylevala.

Úlohy. Ktoré sú pobočné potoky Tisy? Vyhledate všetky.

Medzi pobočnými Tisy najvätšia je Maruša.

b.) Na pravom brehu do Dunaja vlievajú sa ešte aj Dráva a Sáva.

Parolode plávajú po Dunají, Tise, Dráve, Save, Maruši, Temeší.

Úlohy. Vyhledajte všetky vätšie potoky a menujte hlavné mestá, ktoré pri nich ležia.

Okrem týchto prirodzených potokov máme ešte v krajine nárokom vykopané kanáli; medzi nimiž nektoré sù len

aby z močiarov vodu zrázily, a jiné zase väčšie na ktorých lode plávajú, a té poslednie volajú sa: prieplavy. Takéto prieplavy máme dvá. Prieplav Bega v Banáte 16 míle dlhý; a Francov prieplav v bačskej stolici. Prieplavy sú kupectvu velmi prospesné. Možno je, že časom svím ích viac bude v krajine.

Najznamenitejšie jezera sú: Blatno (Balaton) 10 mile dluhé a 1—4 mile široké, celkom 24□ m. parolod pláva na ňom. — Neziderské jezero (Fertő) už skôro celé vyschlo. — Okrem týchto sú menšie nešcíslné na Karpatoch, a po dolni uhorskej jako velencské, palučské, e 15 mile dluhé močiare ečedské. a t. d.

Úlohy. Medzi ktorými stolicami je Blatno? Jaké mestečká ležia blízko neho?

VI. PODNEBIE.

Pod menom podnebia rozumíeme každému kraju vlastnú povetrnosť, to jest pomery teplá a zimy, suchoty a vlhkosti, panovania vetrov, slovom: výjavy v kruhu povetria sú podnebie čili klima.

Už samá podoba našej krajiny, a to, že máme zimu, jaro, leto, jeseň ukázuje nám: že podnebie našej vlasti je striedne, čili mierné. Povetrnosť je u nás velmi a velice premenlivá. Tu je ostro, tam príjemno, tu sucho, tam vlhko. Za horúcimi dni častokrat nasledujú chladné noci. Povetrnosť v našej krajine je i dla polohy jednotlivých miesť rozličná. Velký rozdiel stupňa teploty je k. pr. medzi Banátom a Oravou a vôbec medzi dolním a horním krajom. Premeňlivosť povetrnosti zapričinujú nie len té, krajinu obvenčujúce a krížom krážom zasieťujúce vrchy, ale i to, jak vysoko (nad hladinou mora) aneb nízko leží nejaký vidiek. Na západ a poludne obrátené dolíny sú teplejšie, nežli té, ktoré otvärajú sa na východ a polnoc, tak též chladnejšie sú té, ktoré medzi vysokými snežníkami a velikými horami ležia. O mnoho chladnejšie je tehda v tatranskom kraji a v Sedmokradsku, nežli na dolniakoch.

Na rovni dolnej mesiac januar je najzimnejším a teplomer ukázuje 1—15 stupne (grady) pod nullou; v horňom

Uhorsku ale často aj 24 grady pod nullou. Najteplejší mesiac je julius, a teplomer ukázuje na horňom krají 15—20; a na dolniakoch 15—22, ba miestami nekedy aj 25 grady tepla (vyššej nully). Strednie teplo uhorskej krajiny urobi kolo 15—16 gradov.

Uhorská krajina je trožku teplejšia, nežli súsedné na východ ležiace krajiny, a síce preto lebo Karpaty ju od tých ostrých polnočných vetrov trožku chrania, a poneváč na poludni není tak vysokých hôr, teplejšie južné vetre slobodnejšie vejú do krajiny. Medzitým vôbec polnočné (severné) vetre panujú u nás.

Na horňom krají je viac vlhkosti, nežli na dolních rovinách; možno je, že i preto, poneváč na rovninách málo jest lesov. Najviac dáždú máme v Novembru, Decembrú, Marcu, Aprili. Jesenské a zimušné dažde dolniu uhorskú krajinu často v neprebrodítelné blatovo moro obratia, tak že sotva kto môže v taký čas cestovať, když blata jest až po uši. — Na horňom krají v Decembru, Januarí a Februari často mnoho snehu napadá, ten když sa na jar topí, potoky od neho sa rozvodnia. V lete búrky nastávajú a nekedy ladovcom obilia pokazia.

Na horňom krají povetrie (luft) je zdravé a voda na pitie dobrá; na dolniakoch ale, obzvlástne kde močiare smradlavejú povetrie zakázené pričinkuje zimnice a jiné nemoci.

VII. PLODY.

Krajiny koruny svato-štefanskej sú rozmanitými dary božskými požehnané. Karpáty schovávajú v lone svím nesmierné poklady: zvlástne uhorské a sedmokradské rudové hory, nízké Tatry a banátské hory pokrývajú ohromné sklady zlata, striebra, medi, zeleza, olova; máme aj kamenného uhlia. Striebrné a zlaté bane máme kolo Štiavnici, Kremnici, Gelnici, Abrudbane, Zalatni, Oravicí a. t. d. medi máme kolo Smolníka, Novejvši, Banskej Bystrici, Oravici a. t. d. — najviac zeleza máme v gemerskej a spišskej stolici. — Kamenného uhlia v Sedmohradsku, potom v Šal-

ici. — Soli márne obrom-
hradsku. — Sódy, salitry,
ej, biharskej, beregskej a
áme rozličného kamenia a
kej stolici. — Mnozstvo
. —
nás. Na najvyšších, zim-
rchových končiaroch (ho-
; nižе vrcholcov týchto
šie širokolisté lesy (buky,
ách zem je úrodná. Preto
tečne rodí. Na rovninách
čiku, dýň, cukrovky, do-
obrej rižkaše. Na chlad-
(jačmen) ovsa, zemiakov
ľan rodí sa na hornom
sa dobré a svetochyrné
koch je mnoho a na dol-

a dosť bohatá. Má kone,
, kozy; dakde i byvoly
áky. V močiaroch čiky a
a lesoch najdú sa vlci,

) A KUPECTVO
od).

šu tak rozličnymi darmi
kvitnúť priemysle a ku-
sme z ohľadu týchto na
začína krajina na predok
z začínajú kvitnúť. Také
(Kunstmühlen), ktorých
i do druhých strán sveta
sa fabriky zelezné, skle-
mestách sú i velmi do-
olnictvo je ešte vždy

gotarjane, pri Pätkosteloch a Oravici. — Soli márne obromné sklady v Mármaruši a v Sedmohradsku. — Sódy, salitry, liadku (kramskej soli) v sabolčskej, biharskej, beregskej a t. d. stoliсách. — Na budoviska máme rozličného kamenia a marmoru. — Drahé opály v šárišskej stolici. — Mnozstvo liečných a kyslých (kvasných) vôd. —

Rostliny sú též rozmanité u nás. Na najvyšších, zimných a dluho snehom pokrýtych vrchových končiaroch (hoľách) nieto skoro žádnych rostlín; níže vrcholcov týchto rostňú ihličnaté (jedlové) a ešte nížšie širokolisté lesy (buky, duby a t. d. — Po rovniach a dolinách zem je úrodná. Preto v ňašej milej vlasti zbožia sa zbytečne rodí. Na rovninách rodí sa pšenici, žita, kukurici, repčiku, dýň, cukrovky, dohann, konopi, ba v banáte aj dost dobrej rižkaše. Na chladnejšom horňom krají, žita, jarcu (jačmen) ovsa, zemiakov (grule, bandurky, švabky). Dobrý ľan rodí sa na horňom krají a v Sedmohradsku. — Rodia sa dobré a svetochyrné biele a červené vína. — Na horniakoch je mnoho a na dolniakoch nedostatek lesa.

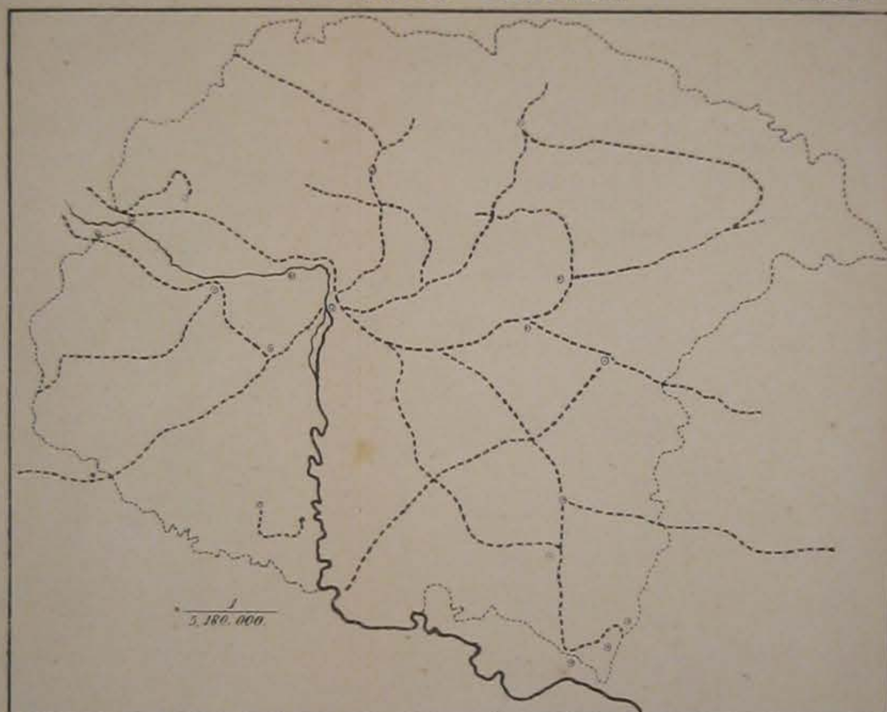
Aj v ríše zvierát je naša krajina dosť bohatá. Má kone, rohatý statek, osipane (svine), ovce, kozy; dakde i byvoly dochovávajú. V potokoch ryby a ráky. V močiaroch čiky a vodné ptáctvo. (Jaké?) Po horách a lesoch najdú sa vlci, medvedi, jeleni, srn, líšky, a jiné.

VIII. PRIEMYSLE (remeslá) A KUPECTVO (handeľ, obchod).

Poneváč Pán Bôh krajinu našu tak rozličnymi darmi prírody požehnal, v nej by mohli kvitnúť priemysle a kupectvo. Avšak z rozličných príčín sme z ohľadu týchto na zadku zostali. Až v novších časoch začína krajina na predek pokračovať. Nektoré priemyšle teraz začínajú kvitnúť. Také sú na príklad: umelecké mlyny (Kunstmühlen), ktorých fajná múka do cudzých krajín, ba i do druhých strán sveta býva odposielaná. Potom dvihajú sa fabriky zelezné, sklehárne, pápierne, a. t. d. Vo väčších mestách sú i veľmi dobré remeslňíci. — Medzi tým ale r o l n i c t v o je ešte vždy

g.) Gradiškanský [gr
Gradiška, sidlo pluka. Stara-
kom pri Save.
h.) Brodský [bródi ezr.] Z
ka, má gymnasium a hodbabnictvo. B
nité kupectvo.
Srbsko-banátska hr
ky a jeden podpluk (bataillo
mešvár.
Té pluky sú:
a.] Petrovaradinský
trovic, sidlo pluku. Blízko neho v
ského mesta Sirmiumu. Petr
strán Dunajom objatým zámkom.
zvitázili proti Turkom]. Karlov
má chýrečné červené vina. — [1699m
Zimoň, najkrajšie mesto na srb
Tu zomrel v 1456m roku Jan Huny
b.] Nemecko-banátsk
Pančova, sídlo pluka, s hodbal
pšenici, dreve a statku.
c.] Srbsko-banátsky
la Cerkva [Fehér-Templom] sidl
babnictvom.
d.] Valašsko-banáts
Karáňšeboš, sídlo pluku a v
vina. Mehadía, má svetochyrnú
ktorá už za rímských časov bola zn
šova] hraničné mesto krajinské, prot
šovy, s velmi znamenitým kupectv
roku v zemi nalezená svatá koruna
chýrečná úžina dunajska Železn
e.] Čajkašský podpluk [
sidlo čajkášov, leži tam, kde Tisa
ňarňu a lodenice.
Úlohy. Ktoré sú stolice p
ské? zádunajské? sedmohradské? ch
stolice po pri ktorých Dunaj — po
rých Dráva — po pri ktorých S
najmenšie stolice predtiskej. — zatia
daj stolice vlastne-uhorske do šoru
Vypočtaj kolko obyvatelov padne v
licach na jednu štvrhrannú milu
smerom ku východu — zapadu a. t.
— z pravej strany Dunaja — Tisy
Menuj mestá v ktorých sú biskupst
Teraz vykreslime podobu uhorskej
fanskej. [Vida na tablíčke pod čiado

Zeleznice Uhorské. Čísl. IV.

hlavnou živnostou obyvateľov krajinských; a to rolníctvo vo väčších majetnostiach (dominiumoch) stáva sa zo dňa na deň vždycky dokonalejším. Ponevâč rolnictvo viacej plodín poskytuje, nežli koľko pre krajinu potrebno jest, preto rolnícké plody sú hlavným predmetom uhorského **kupectva**.

Kupectvo **vnítrné** provodí sa skrze jarmaky. Najznamenítejšie jarmaky bývajú v Pešti, Debrecine, Temešvári, v Rábe, v Košicach a t. d. **Zahraničné** kupectvo (kűlkereskedelem) sprievadza sa s Rakússkom, s nemeckú, švajcierskú krajinu a s krajinami dolnieho Dunaja. Do cudzých krajín my odvázame: zbožie, múku, vlnu, skôry (koží) drevo, tučný statek, slaninu, omastu, repčik, loj a t. d. Z cudzých krajín do nás privázajú: plátna, postav (súkno), pamutové, hodbabné látky (materie), rozličné nástroje, kavu, cuker, korenivá, južnú ovoc (figy, pomeranče) a. t. d.

IX. KUPECKÉ (obchodné) PROSTREDKY.

Obchodné prostredky sú cesty, zelezníce, lode, prieplavy, pošty a dalekopisectvo (telegrafie), kde tých mnoho a dobrých jest, tam je i obchod živý. U nás není tých ešte na dosť ani dôležite dobrých. Nektorý kraj Uhorska nemá dobré cesty. Jiný nemá takej vody, ktorá by lode nosila, k. pr. v horňom krají niet žádnej plavnej vody. Z tejto príčiny potrebno zelezníce budovať, a kde môžno plavné kanály kopať. Do teraz má uhorská krajina kolo 434 mile hotových zelezníc.

Najznamenítejšie naše zeleznice sú vykročiac z Peštu: **polnočná štátna** zeleznica, ktorá z Peštu do Miškovca ide, tu sa spojí s tísskú až po Košice, tu zase s **oderbergskú**. ktorá prez Spiš, Liptov vede do Prússka. — **Štátna** zelezníca od Prešporku po Baziaš. — **Tisská**, od Miškovca prez Debrecin do Aradu, Temešvára. — **Uhorsko-východná**, od Veľkého-Várada do Sedmohradska, a. t. d. Neodluha bude jedna od Košíc prez Prešov do Polsči; jina zas prez Chorvátsko pôjde do Rieky (Fiume).

Úlohy. Vykreslite stolicu v ktorej bývate a do nej zeleznícu. jaká tam je. — Vykreslite zeleznice celej krajiny· — Cestujte na jednej, aneb na druhej zeleznici a menujte mesta, do ktorých

prijdete. 'Na ktorej zeleznici by ste išli do Peštu, do Segeďina? a. t. d. — (Zeleznice Uhorska vidz na tabličke poď čislom IV.)

X. OBYVATELSTVO.

Známo nám je, že vedľa počtovania národa v 1870m. roku vykonaného krajiny koruny svato-štefanskej maľi 15,417.327 obyvateľov.

Obyvatelstvo to, ačpráve je rozličného jazyka a náboženstva predca je sviazkom lásky společného občanstva vjedno spojené. Všetci, ktorí tu bývame, užívame jednaké práva, všetci máme jednaké povinnosti. My sme tehda všetci spolubratia, spolukrajani, spolusynovia tej jednej premilej vlasti našej uhorskej, my sme všetci uhri, ačprave dľa jazyka na viac národnosti sa delíme.

Maďarov jesto tu . . . . . . $5^3/_4$ millionov.

Slovakov . . . . $4^1/_6$ millionov; té sa v rozličné kmeni delia (slováci, rusiny, nemci, chorváti, srbi).

Nemcov . . . . $1^3/_4$ millionov.

Rumenov (valachov) . . . . . $2^1/_2$ millionov. Okrem týchto najďú sa ešte taliani, francúzi, armeni, cigani a greci. (Hovoria, že cigani z Indie pochádzajú a majú svoj indský jazyk).

Dľa náboženstva této 15 milliony takto sa delia:

Katolici sú:	$7^1/_2$ milliony
gr. kat.	$1^1/_2$ milliony
východno-grecké	$2^1/_2$ milliony
evangelické (luterani).	$1^1/_8$ milliony
helvetské (kalvini).	$2^1/_{12}$ milliony
židi	$^1/_2$ milliona
rozličné jiné viernici ...	62000.

Katolicí latinskí a grécki majú spolu 5 arcibiskupov a 22 biskupov.

Východno-gréci majú 2 patriarchov a 8 biskupov.

Lutherani a kalvini majú po 4 Superintendentov.

XI. DUŠEVNÁ VZDELANOSŤ (učenosť) A JEJ PROSTREDKY.

Dľa duševnej vzdelanosti sme ešte nie na tom stúpne vysosti, kde druhé národy, obzvlastne nemci stoja. Preto sa

nám učiť treba. Prostredky vzdelanosti sú školy. Týchto ešte málo máme a opravdive dobrých škôl ešte menej. Máme 2 university (po slovensky: všeučelišče, to jest: najvyššie školy v ktorých všetke vedy (známosti) učia). Jednu universitu v Pešte, druhú v Záhrebe. Tretia bude teraz v Kološvári. — Máme zo 12 právnické školy (kde sa práva učia). — Máme kolo 100 gymnasia (latínské školy). — Okrem týchto pripravovne pre duchovních, pre učiteľov, gazdovské, vojenské, námornické školy. Vo Vacove ústav pre hluchonemých a v Pešte pre temných (slepých). — Najpotrebnejšie sú nám ešte národnie školy, této poslednie musíme sa usilovať do poriadku doviesť.

Naposledy máme rozličné spolky umelecké.

XII. ÚSTAVA (konštitucia)

Pod menom ústavy rozumieme této základné práva, vedľa ktorých rídení bývame. — Krajiuu rídi vláda. (kormány, Regierung). Vládou nazývame tých najvyšších úradnikov krajinských so všetkymi pravomocnostami (hatóság, Jurisdiktion), ktoré krajinu správujú.

Kde najvyššiu vládu nie jeden, ale viac mužovia majú v rukách, tam je spôsob vlády, tak nazvaná, respublika.

Kde najvyššiu vládu jedna osoba (čisar, kral, vojvoda) v sebe spojuje, tam je spôsob vlády jednopanovanie, čili monarchia.

Monarchia zase môže byť svehlavná, svevolná (önkényes, absolut) aneb obmedzená, čili ústavná. V prvej panuje čisar, alebo kráľ jedine dľa svej vule, v poslednej ale dľa ústavných zakonov.

Uhorsko- so spoločnickými, čili bratrskými chorvátsko-slavonskými krajinami je ústavná monarchia, aneb ústavné kráľovstvo, nad ktorým panuje Jeho Veličenstvo, najjasnejši kráľ apoštolský, Franc Jozef, z domu Habsburg-Lotringen pochádzajúci. Jeho dedíči sú spolu aj dedíči koruny svato-štefanskej.

Kráľ Pán moc zákonodárnu deli so snemom (dietu) čili zákonodárstvom krajinským.

Zákonodárstvo pozustáva z vyšnieho a nížňeho domu. Vo vyšňom dome shromaždeni sú krajinskí biskupi, grofové, baroní

a fôišpaní; v nižňom dome sú shromáždeňí vyvolení poslanci (ablegati) krajinski.

Len to je zákonom krajinským, čo tê dva domy snemu (diety) urídia a král potvrdí.

Král rídi a spravuje krajinu skrze ministerium. Ministerium pozustáva z nasledujúcich miništrov:

1. Predseda celého ministeriuma. 2, Minister pri boku Jeho Veličenstva královského. 3. Minister vnútra. 4. Minister financij. 5. Minister verejných prác. 6. Minister osvety a náboženstva 7. Minister spravodlivosti. 8. Minister obrany krajinskej. 9. Minister orby. priemyslu a kupectva. 10. Minister chorvátsko-slavonských záležitosti. — Ministerium je odpovedné snemu krajinskému.

XII. KRAJIŇ KORUNY SV-ŠTEFANSKEJ CÍMERI, FARBY A SVATÍ PATRONI.

Vlástno-uhorským cimerom je vo dve poly rozdelený štít, ktorý v pravom, červenom poli má 4 štyry striebrné stužky (pántliky) a té znamenajú 4 hlavné potoky; na lavom, též červenom poli má tri zelené hory, na strednej je postavená zlatá koruna a nad korunu striebrný dvojny kríž. Na vrchu štíta spočiva koruna sv. Štefana. -- Farby uhorské sú: červená, biela, zelená.

Sedmohradským cimerom je, vodorovnou čiarou na dva poly rozdeleny štit, a v jeho vyšňom belavom (modrom) poli jest zlaté slunko, striebrný rastuci mesiac a pod ňom do slunka pozierajúci čierny orel; v nižňom zlatom poli vo dvoch riadoch 7 červené zámky (hrady).

Chorvátskym cimerom je, na striebrné a červené kostky podelený štit.

Slavonským cimerom je nebeskej barvy štit, ktorý dva striebrné pantliky (potoky) delia a medzi nima v červenom poli jedna kuna beží na pravo a nad ňou hviezdička sa ligoce.

Svaté patroni sú: v Uhorsku sv. Štefan kral -- sväto v 20. Aug.
v Sedmohradsku sv. Ladislav král — sväto v 17. Jun.
v Chorvatsku sv. Eliaš a sv. Roch — sväto v 20. Jul. a 16. Auguste.
v Slavonsku sv. Ján krstitel — sväto v 24. Juniu

XIV. SÚSEDNÉ KRAJINY, A HRANICE KORUNY SVATO- ŠTEFANSKEJ:

Krajiny koruny sv-štefanskej hraničia od polnoci (severne) so Sliezkom, Haličom a Vladimírskom (Slezia, Gali-

cia, Lodomeria); — východne s Bukovinou a Moldavou; východno-poludne a poludne (južne) s Valáchiou, Srbskom, Bosniou (oláh, szerb, bosnyákország); — západne s morom jaderským (adria) Krajinskom (Krain) Štýrskom (Stájer), Rakússkom (osztrák) a Moravou (morvaország)...... Vlastné hranice sú; od polnoci, východu a východno-poludňa Karpaty a dolnie Alpy; od poludňa Dunaj, Sáva, Unna; od západu moro jaderské, potom hory štýrske, potoky Lutava (Leitha) a Morava. — Obchod so súsednými, ku polnoci a východu ležiacimi, krajinami len prez úzke doliny a presmyky je možný. Takéto sú: presmyk pri Jablúnke do Moravy; popradská dolina, presmyk duklanský, presmyk pri Derečke do Haliču; tatárska dolina do Bukoviny; presmyky: Radna, Borgo, Tölďeš, Békáš, Gimeš, Ojtoz do Moldavy; presmyky: Bodza, Ósánc, Tömöš, Vöröš-Toroň (červená tureň) a Vulkán do valášskej krajiny.

Úlohy. Opakuj hranice krajín koruny sv. štefanskej. – Menujte hranice jednotlivých částiek královstva. — Menujte krajiny vedla najvätšiho počtu obyvatelov. — Menujte stolice najvätšie. — najmenšie, najludnatejšie a. t. d.

XV. RAKÚSSKO- UHORSKÝ ŠTÁT (Osztrák- magyar állam).

Jeho Veličenstvo náš kráľ, panuje ešte nad nektorými jinými krajínami, ktoré neprislúchajú ku korune sv. štefanskej, ale ku korune císársko-rakússkej. (Cis-lajthania, Translajthania). Uhorsko a Rakússko tvoria jednu monarchiu, ale ony sú jedno od druhého neodvišlé, samostatné štàty; svoje vnítrné záležitosti každo slobodne rídi, oba majú své vlády a žádnej nenie slobodno do vnítrných záležítosti druhej sa zamiešať. Medzitým ale, poneváč té štáty od 300 rokov v nezrúšitedlnom sviazku žijú, a jedneho za panovníka uznávajú, preto majú aj isté společné záležitosti: Této poslednie záležitosti poťahujú sa na spoločné poselstva zahraničné a na spoločnu obránu. Z tejto príčiny majú okrem svojej vlády i společné ministerium. (Minister záhraničných záležitosti; minister společných vojenských; minister společných pe-

ňazitých záležitosti). Toto ministerium je odpovedné výslanstvu (delegacie) snema uhorského a rakúsského. — Té dva samostatné štáty tvoria jednu monarchiu, to jest: Rakússko-Uhorský Štát. Okrem 800.000 mužov společného vojstva, každá stránka má svojich zemebráncov (honvédov). Rozsiahlosť krajín dedičných koruny ćisarsko-rakússkej má 5329□ m. Obyv: 18.690.000.

Z toho tehda vidíme, že na svete, okrem našej vlasti uhorskej, ešte aj jiných krajín, aneb štátov jest.

XVI. STRÁNKY SVETA.

Viac krajiny, aneb štáty (državy) jedna pri druhej ležiace, tvoria jednu stránku sveta. Keď na zemegulu pohládneme, vidíme, že 5 takých strán sveta jest, a ony sú jedna od druhej ohromnými morami, alebo preveľkými horami oddalené. Tá stránka sveta v ktorej my zijeme volá sa

Europa:

Europa je síce nie najvätšia stránka sveta, avšak ona nás najviacej zaujíma, lebo v nej je naša vlasť; potom národy tejže stránky sveta vykroćili na najvyšší stupeň vzdelanosti, vedy a priemyslu, preto ony panujú aj nad mnohými krajinami v ostatních stránkach sveta. Cestujme tehda v duchu a na mappe (zemevidu) predovšem v Europe.

TRETÍ BECH.

Stránky Sveta.

A. Europa. Štáty europské.

V Europe sú krajiny a štáty nasledujúce:

1. Našavlasť, aneb krajiny koruny sv. štefanskej. (vidz na stranách 25 — 81.)

II. Rakússké čisártsvo. Ono je od východu a západu súsedné s nami a ku nemu patria nasledujúce krajiny:

a) Arčivojvodstvo rakússké, hornie a dolnie (Ens-fölötti is Ens alatti austriai föherczegség). 578□-m. Obyv. 2.620.000

b) Kniežactvo solnohradské (Salzburgi hercegség). 130□ m. Obyv. 150.000.

c) Vojvodstvo štýrské (Stájer hercegség) 407-□ Obyv: 1.100.000.

d) Kniežactvo krajinské (Krajnai hercegség). 181□ m. Obyv. 500000.

e) Kniežactvo korútanské (Karinthiai hercegség). 188□ m. Obyv: 350.000.

Gorica a Gradiska kniežacie grófstvo; pomorie istrianské a Terst (Triest) slobodné mesto. 135□-a m. Obyv. 800.000.

g) Kniežacie grófstvo tyrolské a Voralberg (herecegitett grófság Tyr. és Voralb. 522□-a m Obyv. 880.000.

h) Královstvo česské (Cseh királyság). 943-a m. Obyv. 5. Obyv. 140.000.

k) Vojvodstvo sliezké (Sziléziai hercegség). 93□ m. Obyv. 500.000.

l) Královstvo Halič a Vladimirsko (Galicia és Lodomeria királyság). 1422-a m Obyv. 5.300.000.

m) Vojvodstvo Bukovina (Bukovina hercegség). 189□ Obyv: m. 460.000.

n) Královstvo dalmatské (dalmatia királyság), 232-□ m. Obyv. 450 000.

---

a) PODOBA A PRIRODZENÉ VLASTNOSTI ČISÁRSTVA RAKUSSKEHO.

Krajiny toho čisárstva prestierajú sa okolo Uhorska od východu ku polnoci, západu a poludňa v podobe obluka (iv, Bogen) polokruhlo jako nejaky srp. Ony sú zvätša horami zakryté, medzi ktorými nalezajú sa znamenité snežniky v Tyrolsku, v Solnohrade v arcivojvodstvi rakússkom a ko-

rútanskom (Orteles 12.400′, — Veľký Glockner 12.000′, — Terglou 8.500′, — Brenner 6.300′). — V polnočných krajinách ťahňú hory Sudety, k nimžto prislúhajú tak nazvané Krkavce- Rudové- Izerové hory a Česský les. (Medzi tými žáden vrch nevynika nad 5.000′). Na poludních stranách vyzdvihuje sa jedno divné, pusté, neúrodné pohorie: Karst, ktoro so samých vápenných skalísk pozustáva a v lóne svim nesčislné jaskyne ukrýva. -- Znamenitejších rovnín neni len v Haliči a kolo Dunaja. Rastliny sú v tých krajinách té isté ktoré u nás, len stupeň úrodnosti je tam mensí (vynimajúc roviny česské, moravské a dolňo-rakússké). Hornie kraje sú z částky neúrodné. — Potoky a rieky: Dunaj, Dnjester, Vistula, Odera, Labe (Elba), Vltava, Jun.

Národí sú pilní a pracovití. Dľa reči sú nemci, poliaci, česí, slovaní, morláci (chorváti v Dalmaciji), taliani, valasí a armení (v Bukovine). Najvzdelanejší sú nemci, česí a poliací.

Dľa náboženstva su katolici (najviac), potom sjednostené a nesjednotené gréci, lutheraní a židí.

---

b.) PRFDHĽAD KRAJÍN ČISÁRSTVA RAKÚSSKEHO.

Prehliadnime té krajiny a sice začníme od východu:

a) Tu najprv vyššé Semohradska rozprestiera sa Bukovina. Poludňiá stránka toho vojvodstva je horňatá, práve jako Sedmohradsko, peknými lesy ozdobená. Ďalej ku východu a polnoci otvárajú sa obšírnejšie doliny. Naposledy medzi potoky Dnjstrom a Pruthom je úrodná, krásna rovnina. Pekná je to krajinka, avšak národ je ešte nevyučený, nevzdelaný, preto rolnictvo a priemysle na nizkom stupňi stoja. Obyv. sú najviac Rusiny. Je tu i nekoľko maďarských dedín. Hlavné mesto Černovič (34.000. obyv).

b) Ďalej ku západe rozpriestiera sa Halič a Vladomirsko. Poludnie týchto stránky ležia v karpatskom kraji, sú tehda horňaté. Na polnočných stranách súștu veľké urodné roviny. Rolnictvo a banictvo je v tom královstvi znamenité. Má i petroleum (kamenný olej). Priemyslu len málo co jest. Medzi Karpaty a rovninou vyzdvihujú sa vrchy

Mazurý nazvané. Potokov je v tom královstvi mnoho. Zn. m. Lvov (Lemberg), hlavné mesto (78.000 obyv). Krakov, pevnost, pekné meso (60,000 obyv). Bochnia a Vielička so svetohyrnými solnými baňami. Brody, s velkým kupectvom.

c) Vojvodstvo Sliezské hornie a dolnie na dve částky rozdelené, ono je vrchovité; urodnej zeme len málo co má, preto národ z pilnosťách a priemyslu žije. V Sliezku sa obzvlastné plátna a súkno (postav) tkajú, chýrečný zbroj a jiné zelezné a ocelové veci vyhotoväju Hlavné mesto Opava (Troppau 20.000). Tešin, oba majú fabriky na plátno, súkno a toparne zeleza.

d) Markhrabstvo Moravské leži vôbec vysoko, krížom krážom je vrškami zasieteno, medzi ktorými široké doliny a rovnie sa rozprestierajú. Rolnictvo na vysokom stupni dokonalosti stojí, tak též priemysle, dochovávanie statku, a jiné pilností; Morava má nesčislné fabriky, zvlástné súkenické potom na látky pamutové a hadbabné, na porcellán, na ihly, cverny, papier a. t. d. Zn. m. Brno (Brünn) s mnohými fabrikami a skladmi na súkno (74.·00. obyv). Olomuc, pevnost. Jihlava (Iglau) bohaté fabrické mesto. Slavkov (Austerlitz) 1805-m r. chýrečná bitka. Nikolsburg [1866-ho r. uzavretý pokoj medzi Rakússkom a Prússkom).

e) Královstvo Česské leži k západu od Moravy a rozsiahuje sa najdalej k polnoci medzi všetkými krajinami čisárstva rakúsského. Ono je též — okrem doliny kolo Elby — horamy pokrýto; ale hory té sú najviac lesnaté a a jejich úbočia úrodné. Medzi tými horami po celej krajine otvärajú sa pekné široké doliny. V Čessku rolnictvo a zahradnictvo je na vysokom stupni. Priemisle sú též v kvete. Najneúrodnejšie sú vidieky na polnoci a východno-polnoci v krkavcách (Riesenbgebirg) a rudových (Erzgebirge) horách. Tu sú chýrečni tkáči a čipkári. Čessko má svetochyrné liečné vody a kúpele. Má striebra, zeleza, kameného uhlia. Potoky: Moldava, Elba. Hlavné mesta: Praha (Prága) pekné a malebne ležiace mesto na oboch brechoch Moldavy (Vltavy). —

Tu bydlili dakedy česskí pánovnici v zámku Hradšin. V Prahe jest universita a mnoho jiných škôl; medzi mnohými kostolmi najpeknejši je kostol sv. Vita, v nomž odpočivajú ostatky sv. Jana nep. na striebrnom oltári, v striebernej truhle. Jest tu i hvezdareň a mnoho (275) rozličných fabrík (130.000 obyv). Reichenberg s fabrikami na súkno. Rumburg s fabrikami na plátno. Kónig-grätz, (Královec) pevnosť (chyrečná bitka v 1866-m r) Litomerice, Plzno, Budejovice (Budveisz), Joachimsthal.

Časlov, Przibram banské mestá. Karlsbad (Váry). Marienbad, Teplice, chyrečné kúpele; a jiné znamenité mestá, ktoré priemyslami vynikajú.

f) Arcivojvodstvu Rakússke hornie a dolnie sú též velmi horňaté, zvlástne ale v horňom Rakússku pozdvihujú sa veliké hory, medzi ktorými jesto aj snežníkov. Len jedna vätšia rovina je medzi Moravou, Litavou a Dunajom. V horňom Rakússku je i povetrie zimnejšie, nežli v dolňom. Avšak v dolinách a po úbočiach úrodi sa obilia, ovoci, ba miesťami i vína. V horách jest zeleza, soli, kamenného uhlia, a dreva. Rolnictvo a zahradníctvo všade je dokonalejšie, nežli u nás. Hlavná voda je Dunaj. Potom potoky Lutava (Leitha) a Morava. — Hlavné mesto: Viedeň (Bécs), sídlné a najvätšie mesto čisárstva a jedno z najpeknejších celej Europy. Leži v dolnom Rakússku pri Dunaji. Tu je sidelný hrad čisársky. Universita, rozličné školy, ústavy, banky, najhlavnejšie čisárské úrady, obrazareň, zbrojareň, rozličné pamätnosti, divadlá, prevelice krásne budoviská, velké kupectvo, 30 kostoly, a medzi tými kostel sv. Štefana (s turňou na 72 siah vysokou) účinkujú, že Viedeň je tretím svetomestom tejto stránky sveta. (630.000 obyv). Blízko Viedne ležia Schönbrun a Laxenburg, krásne čisárske paláce aneb hrady. V dolňom Rakússku je ešte mnoho jiných znamenitých a ludnatých miest, medzi ktorými vynika Neuštadt, čili Nové-mesto, v ktorom Zrinyi a Frangepán sťatí boli. Neustadt leži blízko hör Semmering, prez ktoré umelecky budovaná zeleznica vedie do Štýrska. — V horňom Rakússku zn. m. sú: Linec, pri Dunaji. Štajer s mnohými zeleznými fabrikami. Gmunden so slanymi kúpelmi. Hallstadt, so slaným jezerom.

g) Kniežactvo Solnohradské, krajinka s prevelikými horami a chladným povetrím. Zn. m. Solnohrad (Salzburg) vysoko ležiace pekné mesto s čisárskym palácom. Gastein chyrečná kúpel pri snežníkoch.

h.) Tyrolsko a Vorarlberg najvyššie ležiaci kraj čisárstva s ohromnými horami a na 23□ mil zeme rozprestierajúcimi sa snežníkami. V celej tej krajinke ani len jednej znamenite širokej doliny niet. Z horách spuštajú sa ladové grúne (Gletscher), v zíme úsušte (Lavinen), ktoré nekedy lesy a obce zvnivočia. Zn. m. Jnomostie (Jnnsbruck). Brixen, Botzen, Trient, tu bolo pred 300 rokami obecné shromaždenie církevné. Bregenz. pri jezeru Boden. Feldkirch.

i.) Kniežactvo Korútanské je též celkom horňaté, avšak má nekolko úrodných dolín, jako je na prikl. dolina Drávy. Má bohaté zelezné a olovové bane. Zn. m. Če-

lovec (Klagenfurt) s fabrikami bielokrušu (Bleiglätte, Bleiweiss). Villach, má zelezárné a olovo-toparne.

k.) Kniežactvo Krajinské zvätša je též horňaté. Tu sú jaskyňo-bohaté hory Karst (najviac vápenné hory). Zajímavé je tu jezero Zirkniz, ktoré časom rozvodňuje sa a upaduje, tak, že každý rok v ňom trávu kosia, polujú a ryby lapajú. Potok: Sáva. Zn. m. Lublana (Lajbach). Adelsberg má, svetochyrnú jaskyňu. Idria s najvätšimi baňami živého striebra, (rtuť).

l.) Vojvodstvo Štýrske, jedno z najpeknejších krajín čisárstva. Polnočná stránka veľmi horňatá; k poludňu otvärajú sa i pekné úrodné doliny. Má kamenného uhlia a zeleza. Štyrské zelezo je výborné. Zn. m. Gratz, leži velmi malebne (80.000 obyv). Marburg, pri Dráve. Leoben, pri potoku Mur.

m.) Kniežacie grófstva Gorica, Gradiska, pomorie Istrianské a Tersť. Do mora siahajúci polostrov, tu je to hole, neúrodné pohorie Karst, smutné to hory bez lesov, bez oko obveselujúcich rostlín; len sem a tam vidno zakarpatelé kraky, i v dolinách len biedné role, okrem vidieka okolo Gorici. Tu panujú strašné víchríce menom Bora. Zn. m. Gorica, ná úrodnej rovine, má i vinice. Pola s vojenskym prístavom. Parenzo, sídlo biskupa. — Slobodné mesto Tersť (Triest), najvätšie kupecké námorské mesto čisárstva. Má obchod s celým svetom. Da zo 12.000 lode priplávajú do Tersťa ročite zo všech strán sveta. Miramare, krásny palac nešťastlivého Maximiliana bývalého čisára mexikanského.

n.) Kráľovstvo Dalmatské, úzky to smuch zeme na brehu mora jaderského, i prez ne ťahnu hory Karst, jako aj prez té mnohé ostrovy ku tomu kráľovstvu prislúchajíce. Má mnoho úzkych dolín, obširnejšej ani jednej. Rolnictvo je nepatrné, i priemyslu je tu len málo. Obyvatelia sú najviac námorníci. Zn. m. Zador (Zara) má prístav a živé kupectvo. Šplit (Spalato); Dubrovnik (Raguza), Kotor (Cattaro) prístavy a pevnosti s nezdravým povetrím.

---

c.) HRANICE ČISARSTVA RAKÚSSKEGO.]

Sú od polnoci Russko a Nemecko; od západu Nemecko s Švajciersko; od poludňa Taliansko, more jaderské, Turecko; od východu Moldava a Russko.

Úlohy. Sostav krajiny čísárstva rakúsského dla rozsiahlosti — dla počtu obyvatelov? Vyhledaj a menuj potoky. Vyhledaj a menuj najvyššie hory. — Ktoré krajiny čísárstva ležia najdalej k západu — k východu...? Vykresli Bukovinu, — Sliezko a t. d.

3. Jiné štáty europské.

Kamkoľvek by sme cestovali od nás, či na západ, či na východ a. t. d. všade by sme prišli do nejakej krajiny; všade by sme videli hory, doliny, potoky, rieky, dediny a mestá. Obraťme sa prvé k poludňu a tak pojdeme do okola.

1. Turecko a Grécko. K poludňu od nás leží balkanský, aneb turecko-grécky polostrov na nomž rozličné, najviac slovanské národnosti bývajú. Ten polostrov má na polnočnej strane, zvlástne kolo dolneho Dunaja veľké rovniny, inde všade je zvätša horňatý. Hory: Balkan, Egri-Dagh čili Orbelus a Pindus. Potoky?... Podnebie je príjemné, teplejšie nežli u nás. Zimy len na polnočných stranách jest; inde počas zimy len dážde bývajú. Pôda je úrodná, ale nedokonále obrabáná. Rodí sa obilie, kukurica, olivo, víno, bavlna, riž, dobrá ovoc. Na tom polostrove je turecké čisársto s krajinami pod ochránou tureckú postavenými, a kráľovstvo grécke Ku Turecku prislúchajú mnohé ostrovy v blízkych morách ležiace.

a.) Turecké Čisárstvo. Rozs: 6175□ m. Obyv: 11.000.000. Oni sú, okrem kresťanov, mahomedani. Čisára volajú sultánom. Hl. m. Carihrad (Konštantinopel), velice pekne leží. Ma 700.000 obyv: Zn. m. Drienopole, Varna, Gallipole, Filipopole, Sofia, Salonich.

Krajiny pod ochránou tureckou, čili poplatné sú:

aa). Vojvodstvo Srbské, 1107□ m. 1.100.000 obyv. srbí, východno greckého náboženstva. Srbsko je vrchovité, ale veľmi úrodné. Hl. m. Belgrad, pevnosť, nekedy bolo uhorské. Zn. m. Semendria, Sabac, Kragujevac.

bb.) Vojvodstvo Rumunské (spojená Moldva a Valachia) 2090□ m. Obyv: 4.000.000. Najviac úrodná rovina. Hl. m. Bukarešt. Zn. m. Jassy, Galac.

cc.) Vojvodstvo Čiernahora (Montenegro) 60□ m. Obyv: 200.000. Hornia krajinka. Hl. m Cettinje.

Turecko má osadné krajiny i v druhých stránkach sveta.

b) Kráľovstvo Grécke 948□ m. Obyv: 1.320.000 greci. Krajinka horňatá a morom poprerivaná.

Hl. m. Atheny. staroslávne mesto. Zn. m. Korynt, Nauplia, Patras. Ku tomu kralovstvu patria i nektoré ostrovy.

2. Čisárstvo Russké. Najvätši štát Europy. Rozsiahlosť Russka v tejto stránke sveta má 96.000□ m. Obyv: 68 milliony. Siaha od severno-ladového mora po čierné moro, a od Haliču až po Ural a Kaukazus. Europské Russko je preveliká, len sem a tam nizkými horkami pretrhnutá rovina. Na polnočnej stránke má veliké jezerá, jako sú: Ladoga, Onega, Ilmen, Pejpus. Okrem Volgy, najvätšej rieky europskej, má veliké potoky a rieky: Dnjestr, Prút, Don, Dnjepr, Dvina, Petschora. Poneváč Russko je tak rozsiahlé, preto i podnebie je v ňom rozličné. Na polnoci takmer večnú zimu a na poludni prijemné povetrie má. Obyčajne na 9 pásma delia podnebie Russka, totižto: pásmo večného ľadu — mochu — lesných stromov, — počinajúciho sa rolnictva, — pásmo žita a ľanu, — pšenici, — vina, — olivy. Zem je tehda miesťami úrodná, miesťami neúrodná. Russko má zlata, striebra, platyny (biele zlato) medi, zeleza, drahých kameňov, soli, kamenného uhlia. Rolnictvo a priemysle len teraz začínajú sa dvihať. Obyvatelia snad ku 100 rozličným národnostiam patria a sú dľa náboženstva nesjednotení gréci, katolici, protestantí, židi, mahomedaní. Najvzdelanejšie sú čisárstva tohoto krajinky západné. Hl. m. Sv. Petrohrad (Pétervár) velmi pekné mesto, (580:009 obyv.) Zn. m. Moskva, Nížni-Novgorod, Kazan, Astrahan, Odessa. Kiev, Varšava.

Russko má ešte v druhej stránke sveta, v Asii, krajiny, co sú vätšie nežli celá Europa.

3. Královstvo Švedské a Norvegské, preveliký polostrov severnej Europy. Rozs: 13.830□ m. Obyv: 6 milliony. Zvätša protestanti, oni sú nemeckej fajty. Toto kráľovstvo je též horňaté hlavný reťaž hôr volajú: Kjölen. Podnebie je zimné. Zima i na poludních stranách trvá za 8 mesiace, preto tu pšenica nedozreje. Ďalej k polnoci jar, leto a jeseň sotva trvá za 52 dni. Sneh začína topiť sa ku koncu Junia, a o pol Augusta už nový napadá. V lete slunko i za 7 týždne ustavične vídno na oblohe; z jednej hory pri Torneä slunko i o pol noci vídno v 21m Juniu. Po krátkom lete ale nasleduje tá predlhá zima, v ktorej noce i po 7 týž-

dne sú dlhé a bývajú snehom, mesiacom a polnočnou zorou osvietené. Veľká časť kráľovstva toho je neúrodná, má ale preveliké lesy a v horách striebra, zlata, medi, zeleza, ciny a jiné kovy; potom mnostvo divokých zver. V týchto krajinách je mnoho jezer, potokov a mlák; potoky ale pre časté vodopády nie sú plavné. Hlavnou živnostou je rybárstvo a banictvo, potom námorské kupectvo. Hl. m. Stockholm. Kristiania. Zn. m. Upsala, Bergen, Dronthein, Hammerfest (najsevernejšie mesto Europy.) — Ku Švedskemu prislúchajú ostrovy Öland a Gothland.

Kráľovstvo Danské leži nížej Švedska ku poludňu, a pozustáva z jednej částky polostrova Jüttland a z nekoľko ostrovov. Rozs: 693□ m. Obyv: 1,600.000; protestanti. Krajinka tá je rovná, má úrodné polia a prekrásné lesy. Ku nej prislúchajú ostrovy Island, Faröer a Grönland. — Té ostrovy ku polnoci vysoko ležia a sú kraje takmer večnej zimy. Island je veľmi horňatý, má sopky (hory, co v ních podzemný oheň horí) Hekla, Krabla, Jöklur; této na veky vymetajú zo sebä popel a skaly; má Island i také miesta, co z ních vriaca voda vyviera (Geyser). Obyvatelia živia sa kupectvom, rybárstvom a a remeslami. Pri Islande a Grönlande lapajú velryby. Dansko má krajinky a nekoľko mestá i v Afrike a na Asiatických ostrovoch. Hl. m. Kopenhaga.

5. Čisársto Nemecké, leží v prostred Europy. Rozs: 9776□ m. Obyv: 69 milliony. Dľa národnosti: nemci poliaci a slováci. Dľa náboženstva: katolici, protestantí, židi. Poludnie strany sú horňaté, severné ale dolnie rovniny. Táto podoba zeme pričinkuje, že rieky a potoky Nemecka zvätša k polnocnému moru tečú, a len menšia čast tých potokov teče s Dunajom do čierného mora. Potoky a rieky sú: Rýn (Rhein), Majná, Neckar, Mass, Mosel, Ems, Veser, Elba (Labe) Odera, Vistula, Dunaj, Lech, Isar, Inn. — Podnebie je na horňom krají chladné v stredku a na rovni strednie a príjemné. Osveta a vzdelanosť národa, rolnictvo, banictvo, remeslá, priemysla sú tu na najvyššom stupni. Nemecké školy sú v Europe najlepšie. Nie len mestický, ale i dedinský národ je dostatočne učený tak, že rolnik za pluhom noviny si číta a mnoho dobrého sa naučí. Kupectvo je též v roz-

kvete. Železníc hotových ma skôro na 3000 míle. Námorských a riekových loď blízko 14.000. Svetochyrné sú kupecké mestá: Altona, Hamburg Brema, Danzig, Lübeck, Štettin, Königsberg, Lipsko, Köln, Frankfurt, Vratisláva (Breslau) a. t. d.

Politicky Nemecko tvorí štátny spolok, ktorý z 25 jednostných štátov a jednej ríšskej krajinky (Reichsprovinz) pozustáva; prusský kráľ je „nemeckým čisárom" a ostatnie krajiny majú svich králov, alebo vojvodov (Her) zog. Fürst).

Vedľa polohy delí sa Nemecko na polnočné a na potudnie štáty.

a) Polnočno (severno)- nemecké štáty sú:

1. Kralovstvo Prusské, 6367□ m. Obyv, 24 milliony. Hl. m. Berlin (700.000. obyv.) Zn. m. Potsdam, Danzig, Königsberg, Posen, Vratislava, Düsseldorf, Köln, Koblenz, Aachen, Hannover, Magdeburg, Kassel, Frankfurt pri Majne a. t. d.

2. Královstvo Sásské, 272□ m. Obyv: $2^{1}/_{2}$ milliony. Hl. m. Drazďany (Dresden). Zn. m. Lipsko (Leipzig), Meissen, Chemnitz, Zvickau.

3. Veľké vojvodstvo Sás-Veimar-Eisenach, 66□ m. Obyv; 290.000. Hl. m. Veimár.

4. Vojvodstvo Sás- Altenburg, 24□ m. Obyv. 142.000. Hl. m. Altenburg.

5. Vojvodstvo Sás-Koburg-$35^{3}/_{4}$□ m. Obyv. 168.000. Hl. m. Gotha.

6. Vojvodstvo Sás-Meiningen- Hildburghausen, 45□ m. Obyv. 182.000. Hl. m. Meiningen.

7 Vojvodstva Reus:

a) Reus-Šleiz, 15□ m. Obyv. 88 000. Hl. m. Šleiz.

b.) Reus-Greiz. $6^{4}/_{5}$m. Obyv 44.000. Hl m. Greiz.

8. Vojvodstva Schvarzburg

a.) Schvarzburg-Rudolstadt. $17^{1}/_{2}$□ m. Obyv. 75.000. Hl. m. Rudolstadt

b.) Schvarzburg-Sonderhausen, $15^{1}/_{2}$□m. Obyv: 68.000. Hl. m. Sonderhausen.

9. Kniežactvo Váldeck, $20^{1}/_{4}$□m. Obyv: 57.000. Hl. m. Arolsen.

10. Kniežactvo Lippe- Detmold, 20□m. Obyv:110.000. Hl. m. Detmold.

11. Kniežactvo Schaumburg- Lippe, 15□m. Obyv: 37.000 Hl. m. Bückeburg.

12. Vojvodstvo Braunšchveig (Brunsvick), 67□ m, Obyv: 303.000. Hl. m, Braunschveig.

13. Vojvodstvo Anhalt, $48^{1}/_{4}$□m. Obyv: 198.000. Hl. m. Dessau.

14. Velké vojvodstvo Oldenburg, 117□m. Obyv: 317000. Hl. m. Oldenburg.

15. Velké vojvodstvo Mecklenburg-Schverin. 234□m. Obyv. 560000. Hl. m Schverin

16. Velké vojvodstvo Meklenburg-Strelitz, 39,/,□m. Obyv: 102.000. Hl. m. Novo-Strelitz. (Neu-Strelitz).

17. Slobodné mestá: Bréma, Lübeck, Hamburg, námorské kupecké mesta.

b) Južno (poludňo)-nemecké štáty.

1. Královstvo Bavarské, 1382□m. Obyv: 5 milliony. Hl. m. Mnichov (München) má 170.000 obyv. Zn. m. Nürnberg. Regensberg (Rezno), Bamberg, Vürzburg. Passau. Speier.

2. Královstvo Vürtemberg, 353□m. Obyv: 1.800.000. Hl m. Stuttgart (76000 obyv). Zn. m. Tübingen, Ulm, Marbach.

Velké vojvodstvo Baden, 277□m. Obyv: 1½ milliona Hl. m. Karlsruhe Zn. m. Mannheim, Heidelberg, Freiburg, Baden-Baden, Rastatt.

4. Velké vojvodstvo Hessen, 139□m. Obyv: 853.000. Hl. m. Darmstadt. Zn. m. Mainz, pevnosť. Vorms, Giesen.

5. Vojvodstvo Lichtenstein 3□m. Obyv: 8360. Hl. m. Vaduz.

6. Ríšska krajinka Elsass-Lotheringia 359□m. Obyv: 1.600.000. Vo velkej vojne nemecko francúzkej v 1870m roku od francúzov odniatá Zn. m. Strassburg, mesto a pevnosť. Metz, pevnosť. Mühlhausen.

Úlohy. Vyhledaj hlavnie rieky Nemecka, prez ktoré krajiny a do ktorých môr tečú? Ktoré mestá ležia pri tých velkých riekach? Ktoré mestá pri mori? Cestuj od nás do Berlína, do Mníchova a. t. d.

6. Republika Švajciarská, spolek 22 slobodných Kantonov čili stolíc, ktoré užívajú rovné práva a k společnej obrane společne bojujú. Rozs: 740□ m, Obyv: 2.7500.000. Dla reči francúzi, nemci, taliani. Dla náboženstva katolici a protestantí. — Švajciarsko je nad hladinou mora najvyššie ležiaca a najvrchovatejšia krajina Europy. Tu sa vypínajú až po chmáry té prevelikè snežniky, večným snehom a ladom prikryté. Vrchy: Bernina (10.500′), Död. (12.000′), Titlis (11.790′), Schreckhorn (12.613′), Jungfrau (12.872′), Finsteraarhorn (13.205′), Bernhard (10.400′), Simplon (10.100′), Monte Rosa (14.222′): a blizko v Savojskom ležiaci Montblanc (14.987′). Po medzi té ohromné hory len nekela úžučké presmyky vedú do súsedných krajín, a na tých cestách sú vystavené kláštoré, pocestným hospodu a pomoc dávajúce. (Tu sa spomňú laviny, sv. bernhardské mníši a jejich k vyhlädávaniu v snechu zachrúzených ludí

vyúčené psy.) Medzi týmito snežnikami je mnoho jezerov a a vodopádov. (Ktoré potoky majú tu prámene?) Podnebie je dla polohy rozličné. Ľud schopný, pilný. Vedy, premysle prekvítajú. Kde co to úrodnej zeme jest, rolnictvo je v kvete. Na úbočiach chyrečné svajciarské kravy. Švajciarský sýr po celom svete predáva sa. V Švajci sú mnohé fabriky na hodbabné, pamutové látky, na hodinky, mašiny a rozličné veci. Zn. m. Ženeva (Genf 42.006 obyv.) Bern (35.000 obyv). Sv. Gallen. Basel, Curich (Zürich), Lausanne.

7. Kráľovstvo Talianské; polostrov s nektorými ostrovy (najvätši Sicilia) leží medzi dvoma morami k poludňu od Rakússka. Rozs: 5371☐ m. Obyv: 25 milliony, talianí a najviac katolici. Prez celý ten ostrov ťahne pohorie apeninské, preto sa i ten polostrov volá apeninským polostrovom. Na polnočuých stranách sú velké roviny. Kolo výtokov Arna a Tibera jesú veliké močiare, jejichž výpary tamejši kraj nezdravým robia. Na polnoci u pätách snežnikov rozprestierajú sa veľké jezerá. Potoky: Po, Eč, (Adige) Arno, Tiber. Medzi horami sú dve sopky: Vesuv a Etna. Podnebie je velice príjemné; v stredňom a južuom Taliansku zriedka kedy je zima. Pôda je úrodná. Rodí sa rýža, vína, pšenici, oliva, fig, citromov, pomerančov, dobrej ovoci. V tej krajine sprievadza sa velké hobabnictvo. Národ talianský je (pre horúčosť) trožku lenivý a nie na dosť vzdelaný. Hl. m. Rím, starobylé mesto; tu býva i pápež v paláci vatikanskom, pri nomž je slavný kostel sv. Petra, najvätší na svete. V Ríme vidno je tých najkrajších obrazov, marmorových sôch (štatue), a starodávných rozvalín. (210.700 obyv). Zn. m. Florenc, Benátky (Venedik), Mailand, Neapel, Turin, Genua, Pisa, Palermo.

V Talianskom je i malická republika San-Marino 1-☐ m. a 8000 obyv.

8. Republika Francúzska, 10.040☐ m. 37 milliony. Francúzi, Katolici. Východná stránka je horňatá, západná a južná najviac rovňatá. Potoky, Rhone, Saone, Garonne, Loire, Sajna. Podnebie je príjemné a v južnom Francúsku teplé. Zem je úrodná. Rodí obilia, vina, oliva, južnej ovoci. Rolnictvo a priemysle sú na vysokom stupni. Francúzsko má neččislné fabriky na rozličné výrobky zvláste

ale na tô najdrahšie hodbabné látky. Hl. m. P a r i ž, 2 milliony obyv. jedno z najslavnejších miest celého sveta; leží na 3□ mílach zeme. Paríž je, tak rečeno, stredište celého sveta. Zn. m. V e r s a i l l e s, L y o n, B o r d e a u x, M a r s e i l l e. — Ku francúzsku patrí ostrov K o r z i k a a nektoré krajiny a ostrovy v druhých stránkach sveta.

0. K r á ľ o v s t v o B e l g i c k é v súsedstve Nemecka a Francúzska. Rozs: 535□ m: Obyv: 5 milliony. Na východe a poludňu je vrchovité, na polnoci a západe rovné. Ono je úrodné. V horách má zeleza a kameného uhlia. Potoky: Maas a Šelda. Národ je francúzsky a nemecký, veľmi pilný vzdelaný. Roľnictvo a premysle sú v rozkvete. Tá krajinka má mnoho zelezníc a prieplavov, preto je tu veľké kupectvo Hl. m. B r u s e l. (190.000) tu robia té najdrahšie čipky. Zn. m. A n t v e r p e n, G e n t, L ü t t i c h (tu fabriky na zbroj a mašiny). N a m u r, M e c h e l n.

10. K r á ľ o v s t v o N i z o z e m s k o (Németalföld, Niederlande, Hollandia). Rozs: 641□ m. Obyv: 3.700.000. Národ nemeckej fajty, protenstanský. Nizozemsko je dolnia rovina pri severnom mori ležiaca. Morské brehy sú tak nizké, že proti vlnám morským museli sa ohrady vystaviať. Podnebie je veľmi mlhovité. Potoky: Rýn, Maas, Šelda a medzi nimi mnohé prieplavy. Národ zamestnuje sa rolnictvom, rybárstvom (harengy) a kupectvom. Hl. m. Haga. Zn. m. A m s t e r d a m, veliké kupecké mesto, leží medzi mlákami, preto domy sú na drevených stlpoch (pálech) vystavené. R o t t e r d a m U t r e c h t, G r ö n i n g e n kupecké mestá.

K tomu kráľovstvu patrí veľké vojvodstvo Luxemburg a jine krajinky v druhých stránkach sveta.

11. K r á ľ o v s t v o V e ľ k e j B r i t a n i e, to jest spojená anglická, škótská a írská krajiny celkom morom otočené. Rozs: 5770□ m. Obyv: 30 milliony. Reč anglická. Náboženstva rozličné; najviac protesanti a katolici. Anglia je na západe horňatá, ná východe rovná. Škotia skôro celá horňatá. Irská vo stredku rovina, na severných a južných krajoch vrchovitá. Podnebie dľa polohy rozličné, mierné. Pôda-okrem vrhov, zvláste škotských- úrodná. Rolnictvo dokonalé. Chyrečné sú anglické kone a statek, vínohrozno tu nedozrieva, lebo pre výpary morské v tých krajoch veľké mlhy panujúc.

V Škotii je hladnejšie a na severných krajoch hory sú večným snehom prikryté. V horách jest zlata, cinu, zeleza, kameného uhlia. Premysle kvitňú. Britania má najviac fabrík na svete. Chyrečné sú anglické mašiny, nože, britvy a jiné zelezné výrobky. Námorské kupectvo je tu nesmierne veliké, do roka prichádzajú a odchádzajú i po 30.000 té najvätšie lode. — Potoky: Humber, Ouse, Temse, Severn, Mersey, Clyde, Barrov. Hl. m. Londyn, má vyššé 3 milliony obyv. Najvätšie kupecké mesto na svete. Zaujíma $4^{1}/_{2}$ □ Zn. m. Liverpool, Manchester, Birmingham, Hull, Oxford, Bristol, Plymouth. — V Škótsku: Edinburg, Glasgov, — V Irsku: Dublin, Belfast Cork.

Ku Britanie prislúchajú mnohé ostrovy a krajiny v druhých stránkach sveta, co sú vätšie nežli cela Europa.

12. Královstvo Špaňolské; leží v súsedstve Francúžska na polostrove pyrenejskom. Rozs: 9068□ m. Obyv: 16 milliony. Reč španolská. Obyvatelia sú katolici. Špaňolsko od ostatnej Europy delia hory Pyrenei; týchžto najvyššie vrchy východné sú snežníky. Na poludni sú hory: Sierra Nevada, též velmi vysoké a na stredku krajiny dva rovnobežné retazy hôr a medzi nimi šíravé vysoko-rovnie. V horách jest stribra, olova, medi, cinu, zeleza, kameného uhlia. Rieky a potoky: Ebro, Duero, Tajo, Gvadiana, Quadalquivir, Manzanares. Podnebie často horúce a súché. Pôda obzvlástne v dolinách kolo riek, velmi úrodná. Rodí sa pšenici, vína, rýža, dýň, južnej ovoci, bavlny cukrovej trsti, šafranu, sladkého drevka, datol, granatských jablk, dohanu, vav (drevo co z neho kolky do flašiek struhajú) a. t. d. Jesto tu mnoho tých fajných oviec (merinos) dobrých koňov a mulíc. Národ je málo co vzdelaný. Rolnictvo nedokonalé. Priemyslu málo. Hl. m. Madrid (170.000 obyv). Zn. m. Escorial s chyrečným královským budoviskom a kláštorom (má 20 dvory a kolo 5000 oblakov). Toledo, Salamanca, Saragossa, Barcelona, Granada.

Ku Špaňolsku patria ostrovy Baleary, Pythyusi a nektoré krajinky v druchých stranách sveta.

13. Královstvo Portugalské na samom kraji Europy, pri atlantickom svetomori. Rozs: 1770□ m. Obyv:

4 milliony. Reč portugalská. Najviac katolici. Podnebie
práve jako v Španolsku, lež horúčosti bývajú skrz mora
miernejšími. Pôda úrodná. Národ vzdelanejší, nežli sú špa-
ňoli. Sprevádzajú kupectvo a rolnictvo. Hl. m. Lissa-
bonne, snad najpeknejšie leží medzi všetkými mestami.
(230.000 obyv). Zn. m. Oporto, Coimbra.

Ku Portugalsku patria ostrovy: Azory, Kapverdy, Madeira, a menšie krajinky v druhých stranách sveta.

Úlohy. Menuj hránice jednotných krajin euroských. Menuj
všetky rieky, co do polnočného-cierného-jaderského-polzemského mora
tečú. Menuj mestá, ktoré pri Dunají,- Rýne- Labe (Elbe) a. t. d.
stoja. — Vykresli jednu — druhú krajinu. — Cestuj od nás do Fran-
cúzska, — do Anglicka. Šostav štáty europské dla rozsiahlosti —
dla počtu obyvatelov a. t. d. Opakuj všetké jezerá europské — všetke
hory severnej- západnej- južnej- výhodnej Europý, kde sú spojené?
Šostav štáty europské dokopy severnej západnej-južnej, východnej
a t. d.

B. HRANICE A PREHĽAD EUROPY.

Hranice Europy sú od polnoci severné ľadovo more; od východu Asia; od poludňa stredozemské moro; od západu atlantické svetomoro. Europa rozprestiera sa od východu
smerom západným. S Asiou je v dĺžke 362 miľ pevnou ze-
mou spojená. Rozs: 190.000□ m.

Svetomoro brehy europské veľmi povymývalo, preto navstaly tu mnohé medzi-zemské mora (Binnenseen), zátoky (Meerbusen, tengeröböl), užiny morské (Meerenge, tenger-szoros) a mnohé polostrovy, a ostrovy, ktoré sú kupectvu a spojenosti národov veľmi užitečné. Morá europské sú:

1. Severné ľadovo a tohože částky biele moro,
a Petčora-, Tscheskaja-, Dvina-, a Onega zá-
toky. — 2. Atlantické svetomoro (ocean), jehožto
částky sú: polnočné (nemecké) moro, ktoré skrz Ska-
gerrack, Kattegat, Sund, veľký a malý Belts vý-
chodným, aneb baltickým morom je spojené. (Východného
mora částky sú: bottská, finská a rigaská zátoky). Potom
na západe medzi Francúzskom a Anglickom úžina Calais;
moro irské a biškajské s polnočnej a západnej stránky;
à na južnej stránke Europy moro stredozemské (Mit-

telmeer), jehožto částky sú: úžina gibraltarská, lyonská a genuanská zátoky; moro toskanské, jaderské, jonské a grécké, ktoro skrze užinu dardanelskú s marmorovým a ďalej k polnoci skrz úžinu Bosporus s čiernym a s azovským morami je spojené. Linia, na ktorej té mora mýju brehy Europy urobí 4362 mile.

Ku Europe počítujú sa nasledujúce ostrovy:

1. V severno-ladovom more: Novaja-Zemlja, Vajgac. Kalujev, Loffody a Island. 2. V atlantickom: farörské, britské, Orkady, Schetland, Hebridy a Azore. — 3. V nemeckom more: Norderney. Texel, Helgoland. — 4. Vo východnom, čili baltickom: Seeland, Fünen, Rügen, Gothland. Öland. — 5. Vo stredozemkom: Pithynsi Baleáre, Korsika, Sardinia, Elba. Sicilia Lipare. Malta, jonské, grécké a Kandia čili Kreta. — 6. V jaderskom: ďalmatské ostrovy.

Úlohy. Menuj polostrovy europské. Menuj všetke rieky hlavné, prez ktoré krajiny tečú a do ktorých môr sa vlievajú. — Vyhledaj úžiny morské. — Vyhledaj väčšie jezerá európské.

Videli sme už jednotné hory a nižiny europské; keď teda ešte raz pohľadneme na Europu, vidime, že jej západno-južná stránka je vrchovitá, a polnočno-východná je dolnia. Polostrovy europské sú všetké horňaté. Pevná zem europská najvíššie stojí nad hladinou morskou v Švajciarsku, v Savoje, Tyrolu a v Španňolsku. Snežniky strednej Europy sú obklúčené reťazmi hôr, ktoré sa z ďaleka polokruhlo kolo nich rozprestierajú. Asiu od Europy delia uralské a kaukazské hory. Medzi všetkymi horami Europy učinkujúce sopky (hory z ktorých skutočne sa dým, plameň, popel, láva an vráca voda vali) sú v Islande, v Taliansku (Vezuv, Etna a na liparských ostrovoch). Vyhasnuté sopky nalezajú sa po celej Europe, aj u nás.

Podnebie Europy je rozličné V najsevernejších krajoch zimné, inde všade mierne. V západných krajoch je ale o mnoho teplejšie, nezli vo východných pod tou istou čiarou ležiacich; prićinou tomu je, že západné kraje europské sú morami viac otočené, nežli východné. Avšak jakovosť podnebia rozličnýbh krajin zavisi často i od hôr, od výsosti tej, jako nektorý kraj leži nad hladinou mora. V Sicili linia snehu začína na výsosti 10.000 šúchov. V Karpatoch a švajcarských

snežníckoch na 8000, a v Švedsku áž na 5000- 4200 šuchov. I panujúce vetre premenia stupeň teploty. Severné a východné vetre sú zimné a suché. Západné mokré a južné sú horúce (Širokko na prkl. v Italije).

Rostliny europské. Jakožto rostliny v nížinách sú bujné a na horách, čím vyššé sa ide, vždy chatrnejšie, až naposledy na linii večného snehu už len mošček raste, alebo nič: takto sa má vec aj od poludňa ku polnoci. Na južných stranách Europy rostliny sú najbujnejšie a najviac ich jest. Ku severným krajom, co krok, tratia sa a chatrnejú. V Španolsku a Taliansku rodí sa tá najsladšia ovocina a vysoké pálmy zelenejú sa; a na polnoci v Švedsku a v Russiji už len sob (Rennthier, iramszarvas) vyhrābuje si po pod snehu chatrný lišajnik (moch). — Z tohoto ohľadu rastlinstva delia Europu na 4 pásma. 1. Severné pásmo obsahuje v sebe Island, severnú stránku Švedka a Russka. Tu sa rodí moch, oves, zemiaky, a v lesoch brežina s jedlina. 2. Severné strednie pásmo obsahuje v sebe Anglicko Belgicko, Nizozemsko, polnočné Nemecko, Dansko, južno Švedsko a strednie Rusko: tu sa rodí jarec, (jačmen), žito (raž), len málo pšenici, nečo ovoci; v lesách už i buky a duby. 3. Strednie južné pásmo od Balkanov ku Pyrāneom; to je kraj vlástny pšenici, cukrovky, konopa ovoci a na vrchoch rástu duby, kastany, víno. 4. Južné pásmo pozustáva z troch polostrovov (balkanský, taliansky, pyrānejský) a nižej tých ležiacich ostrovov. Tu sa rodí, okrem rozličného obilia, rýžkaša, oliva, bavlna, citroni a miesťami i palmy.

Z ríše zvierat rozličné domáce zveri; divoké dravci zo dňa na deň redňú. Škoda, že v europských lesoch jeleňov už len málo co jest, a turov (bölény, Auerochs) z hola nič.

Národy europské prislúhajú k rozličným kmeňom. Hlavné kmení sú: 1. Nemecký čili germanský, k nemu patria: nemci, daní švedi a norvegy, nizozemčani čili hollandí a angličani, do vjedna kolo 90 milliony. 2. Latinský čili romanský, k nemu patria: taliani, španoli, portugali, francúzi a válasí, kolo 70 milliony. 3. Slovanský, k nemu patria: slováci, poliaci, česi, srbi, bolhári, chorváti, rusini, russi, kolo 70 milliony. Naposledy menšie

kmeni: maďari, turci, gréci, albaní, keltí, ciganí, korsí, finn a. t. d.

Dla náboženstva sú té národy-vynímajúc mohamedanov, židov a da zo ½ milliona pohánov- kresťaní; a medzi tými je najviac katolíkov latinského; starovercov grécko sjednoteného a nesjednoteného; potom lutheránského, anglického a kalvinského náboženstа.

Jiné Stránky sveta.

ASIA.

Asia je najväčšia stránka sveta. Rozs: 850.000□ m. Obyv: kolo 650.000.000 Najviac pohání. Hranice: k západu hory uralské, moro kaspické, hory kaukazské moro stredozemské; k poludňu: prieplav suezský, moro červené, a svetomoro indické; k východu: svetomoro tiché čili veľký ocean; k polnoci: severné ľadovo moro.

Té mora tvoria mnohé medzimora (Binnensee), zátoky, polostrovy a ostrovy.

Medzizemské mora a zátoky sú; 1. K polnoci kárský a obský zátoky. 2. veľky ocean s ladovým morom spojuje úžina Behring. Toho veľkého oceána částky částky sú: kamčatské, ochocské, japonské, východno-činské čili žlté mora. 3. Indického mora částky sú :južno-činské, bengalské, perzské a arabské čili červené mora. Stredozemského mora částky pri západnej Asii sú: marmorské, čierné a azovské mora.

Polostrovy: Kamčatka, Korea, Zadnia India a Malakka, Prednia India, Arabia a Malá Asia.

Znamenitejšie ostrovy: Nová Siberia a Medvedie ostrovy v ľadovom: Aleuty, Kurily, Sakhaliny, Japonské, Liu-Kiu a Formosa v tíchom oceane; Filippiny, Molukky, veľko-sundské (Sumatra, Borneo, Java, Celebes); malo-sundské (Bali, Sumbava, Flores, Timor); Nikobary, Andomany, Ceylon, Lakedivy v indickom; Sporady Cyprus v stredozemskom more.

Jezerá: Kašpiké jezero čili moro (6864□ m), Aral, Balkas Saisan, Baikal, Genesaret, a tak zvané moro mrtvé.

Potoky a rieky: Ob, Jenisei, Lena, Amur, Hoangho, Jantčekiang, Mechong, Menam, Iravaddi, Brahmaputra, Ganges, Eufrat, Tygris, Ural, Amu, Sir, Jordan.

Hory: Himalaja, najvätšie to hory na svete; medzi nimi sú da zo 29 vrchy vyššie, nežli Montblanc. Najvyšší je Mount-Everest (27.600); k polnoci sú hory Küen-Lün, potom Thian-Schan a Altai s horami Da-uri. Všetke tu zpominané hory spojené sú na západe skrze Balor-Dagh. Medzi tými horami je též mnoho snežnikov.

Podoba a prirodzené vlastnosti. Asia tvorí na stredku ohromne velikú horniu zem s prevelikými vysoko rovňami a najvyššími vrchy na svete. Po pri tej hornej zeme k západe a k polnoci rozprestierajú sa prevelikė nížiny. Vysoko-rovnie asiacké sú: mongolská, malá-bulharská a Goby pustatiny. V malej Asie: armenská a iranská hornie. V Indii hornia Dekan. — Nížiny asiacké sú: dolina Turan; sibirská a činská; naposledy dolnia India, medzi Gangesom a Indusom.

Podnebie. Tri štvrte částky Asie ležia z pásme miernom; ničmenej ale v Asii je chladnejšie, nežli v Europe. Južné polostrovy a ostrovy ležia v pásme horúcom, a severné končiny v pásme zimnom. V Siberii polnočnej už v Oktobru živé striebro tak túcho zamrzne, že ho kovať možu a v tom istom mesiacu v Arabii taká horučosť a suhota panuje, že blištiacého zeleza ardza sa nelapí. V polnočnej Asie len moščok, kosodrevina (Krummholz) a jako ledník malučké jablka rastňú a na poludni rostliny sú prevelice bujné; palmy i 35 siahy sú vysoké. Té najvätšie zvieratá (slony, ľvi, tygre, strašné hadi, krokodile) plodia sa v južnej Asie. Tu rastňú té najdrašie korenivá, najsladšia ovocina, chlebovo stromy, kokus palmy, kava, thea a. t. d. Té najdrahšie perly, diamanty, jiné drahé kamene, zlato, striebro a. t. d. všetkého jest v Asii. — Asia je vlasťou našho obilia, našich domácich zverať; ba Asia je i vlasťou pokolenia ľudského. Tu boly prvšie obce, prvšie štáty na svete; tu povstaly i tri hlavné náboženstva: židovské, kresťanské, mohamedské. Tu bývala

dakedy velká vzdelanosť. Dnes už nenie tak; mnohé národy asiacké sú vandrovné nomadi. Mnohé krajiny sú pod mocou europskou.

Štáty asiacké. 1. Asiacké Russko, poldruharaz tak velké, jako Europa, a len 6 milliony obyv. Zn. m. Tobolsk, Tomsk, Irkutsk. Sibiria poskytuje té najdrahšie prémy (sobole, hermeliny, čierne a belavé (modré) lisky) — 2. Turan, aneb slobodné Tatársko (Bukhara, Kokand, Samarkand, Chyva). 3. Asiatické Turecko (Smyrna, Jeruzalem, Bagdad, Damaskus a. t. d. 4. Arabia [Mekka, Mediná, Mocca, Aden), vlasť velbludov, koňov, balsamú, kavy. — 5. Iran, tri štáty: Afghanistán (Mestá: Herat, Kadul, Kandahan). — Beludžistan (Mestó: Kelat). — Perzia (Mestá: Teheran, Ispahan, Siras). — 6. Prednia India a Dekan, 180 milliony obyv. naj- viac pod mocou anglickou (Mestá: Kalkutta, Delhy, Benares, Bom- bay, Madras). 7. Zadnia India, viac štáty: Birma, aneb Ava [mesto: Ava). Siam (mesto: Bankok). Anam (mesto: Hue). Malakka [mesto: Malakka]. Cochinchiňa [mesto: Saigun]. — 8. Císárstvo činské, vätšie nežli Europa, aj viac obyvatelov má. To je krajina Kan- theja a hodbabu. [Mestá: Peking, najvätšie na svete. Nanking, ton]. K tomu čisarstvu patria: Mandšchuria, čili vysoké-Tatársko [mesto: Mukden]; Mongolsko [mesto: Urga); Tybet (mesto: Lassa). 9. Čisárstvo japonské, 30 mill. obyv. (Mestá: Jeddo, Mia- ko, Nangasaky). 10 Ostrovy v indickom more. — a) Štyry velké Szundy, a malé Szundy sú zvätša hollandské (Mesta: Batavia, Surabaja, Dilli). — b) Filippiny, zvätša španolské (mesto: Manilla). — c) Ostrovy Sulu, pod vlastnými panovnikami.

Afrika.

Od Europy k poludňu leží, svetomorami je otočená, a ponevač na užine zemskej Suez prieplav je prekopaný, Afrika je tehda ostrov. Rozs: 540.000□ m. Tehda je triraz vätšia nežli Europa, ale len dá zo polovicu tolko obyvatelov má, kolo 180 millionov. Zvätša poháni a murini. Europa, Asia, Afrika tvoria starý-svet, ktorý od dávna bol poznaný. (Hranice?) Vnútro (stredok) Afriky ešte málo je nám známy, lebo táto stránka sveta je velmi nepristupná. Mora nepovymývaly brehy africké na tolko jak europské, alebo asiacké; v Afrike není ani zátok, ani užín morských, ktoré by dnu do pevnej zeme ďaleko tiahly, potoky sú zvätša neplavné; tehda preto a pre horúčosť ťažko je v Afrike cestovať, z tejto príčiny menej vieme o nej, nežli o jiných stránkach sveta.

I ostrovov kolo Afriky len málo jest. Najznamenitejšie sú: Madeira, Kanáry, Capverde čili zelené, sv. Helena, Madagaskar a Sokotora.

Potoky a rieky: Nil, Senegal, Gambia, Niger, Congo, Coanza, Zambezi. — Jezerá: Tšad, Nyanza, Nyassa, Tanganika.

Hory: Atlas k severo-západu. Mesiacové hory (Mondgebirge, holdhegy.) na východe. Kong hory na západe. Predhorie nádeje (Jóreményfoka) na poludni.

Podoba. Afrika je takmer jeden preveliký trojhran (trojuhel) k polnoci široký, k poludňu končitý. Južná stránka je zem hornia a vysoko-roveň, ktorá sa azdá práve až po stredok rozprestiera. Na polnočno-východnej stránke sú též menšie vyšiny, a potom nesmierna dolnia a pieskovita pustatina Sahara 120.000□m. kde ani vody, ani stroma, ani zviera niet. Len zriedka kde nájde sa tu pojeden oaz, tojest: miestečko, hde prámeň vody, nekolko stromov a trožku pažiti jest.

Podnebie je v Afrike zvätša horúce: chladno je len na najvšších vrchoch. Inde dve částky roka zjavujú sa: dluhá suchá horúčosť a krátky daždovný čas s hroznými búrky a lejavicami. V Sahare zjavia sa nekedy pálčivé a strašné vetre, Samum, Harmattan, ktoré zviera a človeka horúčostou a jedovýtými parami zabijú.

Plody z ríše zvierat: slony, velbludy, gazelly, ľvi, tygre, nalpy (opice), giraffy, štruci (ptáci) hadí a. t. d.; — z ríše rastlín: palmy, datoly, pomeranče, sv. janský chleb, ryž, kava, a. t. d.; z riše nerosty: zlato, striebro, sol, med, zelezo.

Africké štaty 1. Egypt pod ochránou tureckou s krajinami: Nubiou. Sennár a Kordofanom.]Mesta: Kairo, Alexandria Damiette, Chartum). 2. Habissinia [mesto; Gondor]. — 3 Berberia, a sice: a) Tripolis [mesto: Tripolis). b) Tunnis [mesto: Tunis]. Obidva té krajiny sú pod turkom. — c] Algir [mesto: Algir, Oran, Constantine, pod mocou francuzskou. — 4. Fez a Marokko císárstva [mesta: Fez, Tetuan, Tanger]. — 5. Senegambia, velica horúci kraj, majetek anglický, francúzský, portugalský. [mesta: Bathurst, St.-Louis, Goree].—6. Saharské oazy. — 7. Sudán, aneb Nigritia, tojest: Bambarra, Borgu, Bornu, Vadai, Darfur, Masina, murinké krajinsky (mesto: Tombuktu). — 8, Západné pomorské krajinky, vyšnia, nižnia Guinea a strednia Afrika (zvätša europské osady]. — 9. Pohorie (Capland) anglický maje- (mesto: Kapstadt) — 10. Natal, aneb Viktoria. — 10. Na východnom brechu Kaffer, Suahel, Somal krajiny. 11. Juž-

no-africká vysoko-roveň ešte je málo známa. — 12. Ostrov Madagaskar (mesto: Tannanárivo). — Ostatnie ostrovy africké sú v rukách europských.

Amerika.

Amerika, od Europy k západu leží za atlanským oceánom a bývа „Novým svetom“ menovaná, lebo ju Kristoț Kolumbus v 1492. roku, teda len pred 380 rokami vynalezol: meno svojo dostala od Ameriga Vešpúzia, ktorý ju poprvé opísal. Amerika je triraz väťšia, nežli Europa (750.090.□ Obyv: kolo 100 milliony, rozličných národnosti a náboženstva). — Amerika deli sa na severnú, strdeniu a južnú. (Hranice? . . .)

Mora. Severné ľadovo; atlantský ocean; veliký čili tichý ocean; všetke té svetomora tvoria v Amerike veľké zátoky. (Hudson, Sv. Vavrinc, mexikánska, Honduras, karaibská. — Kalifornická, panamská a úžina Magelhaens.)

Potoky a rieky. Amerika má té najväťšie rieky na svete: Missisipi, Sv. Vavrinc (St. Laurent), Rio-Colorado, Kolumbia čili Oregon, Amazon čili Maranon, najväťšia rieka celého sveta. (776 mile dl. a pri výtoku 17 mile široká), Orinoko, Magdalena, La-plata a. t. d.

Jezerá. Medvedie j; Otrokov j; Athabasca, Vinipeg, Vyšnie, Michigan, Húron, Erie, a Ontario (medzi Erie a Ontario je ten svetochyrný vodopád Niagara): Titicaca a Maracaibo.

Hory. Kordilleri čili Andes, ktoré jako 1900 miľ dlhý reťaz tiahňu prez Ameriku, jejichžto vrchy: Sorate, Ankonkagua, Chimborazzo, sú len málo menšie, nežli hymalajské. V týchto amerikanských horách, zvlástne strednej Amerike jesú kolo 30 sopky, a medzi tými väťšie sú: Kotopaxi, Antisana, Gvalatieri.

Ostrovy a polostrovy. Aljaska, Kalifornia, Yukatan, Florida, Nový-Schottland, Labrador polostrovy. — Najznamenitejšie ostrovy sú v atlantskom: Nový Fundland, bermudské a bahamské (medzi tými Gvanahani, čili San-Salvador, kde Kolumbus prvšíraz došol); velké Antilly

(Kuba, Haiti, Jamaika Portoriko), malé Antilly, Ohňova zem Falkland. V tichom svetomorí: Vancouver, Gallopagos, Chiloe. — V severno-ľadovom: Grönland, Cumberland a. t. d.

Podoba a prírodzené vlastnosti. Amerika rozprestiera sa od severnoľadového mora k poludňu na 2000 mile dluho. Stredok tejto stránky sveta povymivaly dva svetomora, tak že Amerika je prírodzene na dve částky, severnú a južnú rozdielená, a té částky len skrz úžinu zeme Panama šú vjedno spojené. Prez té dve částky tiahnie pohorie Kordilleras, a delí Ameriku na východnú a západnu. Západná je úzky pás, ktorý od vrchov hned do tichého mora upadá, preto ani nemá tak ohromne rieky, jako východná Amerika. V tejto poslednej rozprestierajú sa prevelike roviny (Savanny) Pampasy, Llanossy) a prez ne tečú najvätšie rieky sveta.

Podnebie je dľa polohy rozličné. Päť rozličné pásy podnebia amerického sú: severno-ľadový, mierný, horúci, mierný a chladný. V Amerike je trožku chladnejšie, nežli po miestach starého sveta pod tou istou liniou ležiacich. Ničmenej ale Pán Bôh požehnal Ameriku tými najrozmanitejšími dary, zo všetkých troch ríš. Má Amerika té najbohatšie bane na striebro, zlato, diamanty, med, zelezo a. t d. Má prevelike lesy, v horúcom pásme palmy 30 šiahy vysoké, a rozličné, nad mieru bujné rostliny. Kákao, vanilia, dohan, kava, rýža, cukrová trsť, bavlna, zemiaky, kukurica, pšenica, ovoc a jine veci hojne rodia sa v Amerike. Zvieratá sú tu též veľmi rozmanité. Ten najvätši orel: kondor, a té najmenšie krásne ptáčata: kolibry; jaquar, kaiman, alligator, láma, opice, papagali, strašné hadi, nesčislné, i divo žijúcie, rožné statky a. t. d. žijú v Amerike. Praobyvatelia (starodávne obyv.) čili Indiani prisluhajú k červeno-brunatej fajte (plemeňu). Z týchto ale pre ukrutnosť europejských národov veľa vyhynuli, dneš je ich už len málo.

Štáty americké:

a.) Štaty severnej Ameriky sú: 1. Krajina slobodných Jndianov a Grönland [mesto: Friedrichshafen). — 2. Spitzbergy (neobývatelné) tu v lete je štyrimesiačný deň, a v zime štyrimesiačna noc. — 3. Anglické osady, jakžto Kanada, britská Kolumbia, Nový-Braunscnveig, Nová-Škotia, Nový-Fundland, Labrador a ostrovy Bermudy (mestá: Queback, Montreal, Halifax, Ottava, London). — Spojené severo-americké štáty (do vjedna 37 krajiny, 166500□ m. Obyv: 35 milliony) tvo-

ria respubliku a sú najmocnejšim štátom americkým. Tento štát je v najvätšom kvete a má najviac priemyšlu a vélké kupectvo s celým svetom. (Hl. m. Vaschington. Velmi zn. m. Nový- York (Nevyork. 1 million obyv), Philadelphia, Nový- Orleans, sv, Louis, San-francesco, Cinčinnati a. t. d.). — 5. Mexico s polostrovom Kalifornia, bohate, na striebro a zlato (Zn. m. Mexico, Puebla, Veracruz, Queretaro, v nomž Maximiliana císára zastrelili).

b.) Štáty strednej Ameríky sú: 1. Gvatemala (m. Gvatemala). -- 2. San-Salvador (m. San- Salvadov). — 3. Honduras (m. Comayagua). — 4. Nicaragua (m. Nicaraqua). — 5. Costa-Rica [m. San- José]. — 6. Západná Jndia [ostrovy] najviac v rukach europských. Na ostrove Haiti sú dve murinské republiky.

c.] Štáty južnej Ameriky sú: 1. Kolumbiacké respubliky: Kolumbia, Venezuella Ecuador [m. Santa fe de Bogota, Caracas, Quito a Maracaibo]. — 2. Pern [m. Lima]. — 3. Bolivia [m. Chuquisaca]. — 4. Chile [m. St- Jago]. — 5. Paraguay [m. Assumption]. — 1. Rio de la Plata [m. Buenos-Ayres]. — 7. Uruguay [m. Montevideo]. — 8. Brasilské čisárstvo [m. Rio Janeiro]. — 9. Guyana [m. Paramaribo, Esqnesebo]. — 10. Patagonia a ostrovy tak zvanej ohňa zeme.

Australia.

Australia záleží z ostrovov medzi indickým a tíchým svetomorom sa nachádzajúcich, preto sa aj Polynesia, tojest: Mnohoostrov menuje, Rozs: 162000□ m. Obyv: kolo 4 milliony, najviac diví pohání malajského plemeňa. Na poludňo-východnej stránke má vatšie hory; stredek Australie je ešte nepoznaný. Najvätši potok je: Muray. Podnebie príjemné a trožku teplejšie, nežli u nás. V Australii sa už též mnoho europčanov usadilo. Nedávno tu odokryli bohaté rudy zlata a medi. Australia má zvlastné zvieratá a rostliny.

Táto stránka sveta delí sa na 4 částky; té sú: 1. Nová- Hollandia, 2. Vnútrne ostrovy. 3. Zevnítrne ostrovy. 4. Osobne ležiace ostrovy.

I. Nová- Hollandia s 5 anglickými osadymi [gyarmat. Colonie], totižto: 1. Nový-južný- Vales [m. Sidney a Bathurst. — 2. Viktoria [m. Melbourne]. — 3. Južná- Australia [m. Adelaide], — 4. Západná- Australia [m.Perth]. — 5. Severná- Australia [m. Viktoria].

II. Vnútrne ostrovy: Nová- Britania, Nový-Irland, Admiralské, Santa- Cruz, Hebridy, Novo- Caledonské ostrovy.

III. Zevnitrné oštrovy: Marianny, Karoliny, Marschalské, Gilbertské Priateltké, Lodnické a. t. d. ostrovy.

IV. Osobné ostrovy: Nový- Seeland, Sandvichy a Vandimensland.

Úlohy. Opakujte všetky hory, jezerá, potoky, mora týchto 5 strán sveta. — Jaké krajiny ležia kolo ladového, atlantského a. t. d. mora? — Probujte vyrajsovať Afriku, Ameriku a. t. d.

PEVNÁ ZEM A MORO.

Té opísané 5 stránky: Europa, Asia, Afrika, Amerika, Australia, tvoria pevný, suchý povrch zeme. Ale najvätšiu časť zeme zakrývajú morá. Len $^1/_3$ časť je zem pevná, $^2/_3$ částky povrchu zeme zaujímajú morá. To jest $2^1/_2$ milliony □ míl jest pevniny, a $6^7/_{10}$ milliony □ míl jest mora; povrch tehda celej zeme urobí $9^1/_5$ milliony □ míl. — Jako pevná zem, tak aj moro delí sa v 5 stránky: severnóladovo, atlantské, tiché čili veľké, indické a južno-ladovo svetomoro.

Moro nie všade je jednak hlboké. Dakde voda je len po kolena, a dakde na 45.000 šúchy hlboko ešte nenášli spodka. Možeme si mysleť, že spodek čili dno mora je práve také, jako pevná zem, tu je dolina, roveň; inde vyšina, hora. Ostrovy sú vyšiny. aneb hory, ktoré z hlbokosti, nad hladinou mora sa vyzdvíhujú. Barva morskej vody je pri jasnom nebi belavá (modrá), pri mračnom tmavo-zelená, keď z nej do sklenici nabereme, je celkom čistá a prezračná. Ona je horkasto-slaná. Pri povrchu je najteplejšia, dolu v hlbokostí zimnejšia. Moro sice neteče, jako potok, avšak keby vždy na jednom mieste stala, mohla by sa zakaziť a jako močiare škodlive výpary vydychávať; preto múdrosť božská urídila, aby i morská voda sa pohybovala. Pohyby mora sú rozličné. Na mori vždycky duje vieter a skrze neho povstávajú vlny, ktoré nekedy i 60—70 šúchy bývajú vysoké. Krom vlnenia má moro ešte jiný, podivný pohyb: každý deň totižto zdvíha sa dvarazy za šest hodín neustále, a trvá potom v rozvodnenom svojom stave za štvrť hodiny, potom sa tichúčko nazpát uťahuje, tak že jedna částka morského dna holou zostane. Toto uťahovanie trvá zas za štyry hodiny. To-

to pohybovanie mora voláme prítokom a odtokom. Učení ľude tvrdia, že prítok a odtok mora zapričinuje príťažlivá sila mesiaca. — Má moro ešte aj iné pohyby. Od ľadových môr zimná voda valí sa spodkom ku horúcemu pásmu a z tade tiská teplejšiu ku ľadovým pásmom. Sú v morách i toky veľikým riekam podobné, tak k. pr: od zátoky mexikanskej ku Europe valí sa v morí ohromne veliký potok teplej vody. V mori žijú rozličné zvierata, ba najdú sa i celým lesom podobné rostliny.

ŠTVRTÝ BEH.

Podoba a pohyb zeme.

Zem je teleso okruhlé čili guľaté. O tom presvedčíme sa z nasledujúčích príčin: 1. Obzor, kdekoľvek stojíme vidí sa nám byť ohruhlým.

2. Když na velikej rovni, alebo na mori cestujeme i tých najvyšších predmetov (hôr, väž) prvširaz len vrchy vidíme z ďaleka a čim bližej dojdeme, tým viac a viac vidíme z ních.

3. Mnohí lodníci (Magellan, Draké, Cook a jiní) po morách obešli celú zem a po dluhom cestovaní, z protivnej strany, zas tam došli z kade vykročili.

4. Tým, ktorí na východe bývajú, ráno skorej vychodí slunko, nežli tým, co na západe bývajú; bo keby zem nebola guli podobná, ale rovná plocha, vtedy slunko každému by na raz vychodilo.

5. Tieň zeme, ktorý v prvej a druhej štvrti padá na mesiac, je guľatý, čo by nebolo, keby i zem samá v sebe nebola guľatá.

(Okruhlosť zeme neprekaznjú i té najvätšie hory, lebo ony porovnavájúc ích s ohromnosťou celej zeme sú len jako drobné zrnká piesku, na prjhlad, na jednom jablku).

Ale zem predca nenie dokonalá guľa. Ona je na dvoch proti sebe ležiacich punktoch (bodoch) tľapkatá. Té dva punkty volajú sa točná čili osy a ležia jeden na polnoci

(severná os) a druhý na poludni (južná os). Myslíme sebe teraz jednu rovnú liniu prez stredek zeme od jednoj osy až po druhú preťahnutú. Tá linia volá sa osa zeme, alebo priemer zeme; ona by bola 1720 míl dluhá; ale poneváč tlapkatosť urobí kolo 6 míle, tehda osa zeme je 1714 míle dluhá.

Zem sa okolo svej osy toči (krutí) za 24 hodín raz; toto točenie kolo osy učinkuje, že nám raz slunko svietí a raz nesvieti, tojest: máme deň a noc. Teda nie slunko točí sa — jako sa nám zdá byť — kolo zeme, ale zem kolo svej osy, a sice ona sa toči od západu ku východu.

[Že slunko kolo zeme sa toči, to je len taká zdánlivosť, jako, keď k. pr: na vože rýchle vezeme sa, zdá sa nám, jakoby my stali a stromy pri ceste po pri nás utekalý].

Zem sa nie len kolo svej osy točí za 24 hodín. ona sa i kolo slunka toči čili koluje za 365 dni 5 hodiny, 49 minuty; to jest za jeden rok. Následkom toho kolovania kolo slunka máme rozličné částky roka: jar, leto, jeseň, zimu·

Okolo zeme je kruh povetria, jehožto výjavy sú nám známé. Stupeň teploty podnebie (povetrnosť) nie všade je jednaký na celej zeme. Jest pásmo zimné, pásmo mierne a horúce:

UMELECKÁ (zrobená) ZEMEGUĽA.

K lepšiemu porozumeniu a prehľadu zeme učení ľude zrobili umeleckú zemeguľu. (Hla tu je!). Ona je obrazom zeme. Podstatné jej částky sú:

1. Prez severné a južné jej točno preložená je jedna dluhá ihla, kolo ktorej sa celá guľa krútiť môže; ihla tá vyobrazuje osy zeme. Na vrchu je severná, na spodku južná. (Sarkok, Pole).

2. Na stredku gule, medzi dvoma osama, vidíme jednu kružnú liniu, ktorá práve prez stredek objíma zemeguľu. Liniu tú voláme rovníkom. (Aequator). Rovnik delí zem na dve rovné polovice, na polovicu severnú a južnú.

Každý kruh, aneb krúžná linia delí sa na 360 stupne (grady); tehda i rovník též. Jeden grad rovnika je 15 míl dluhý. Tehda objem (körkerület, Peripherie) celého

rovníka urobí: 360 × 15 = 5400 míle. — A poneváč povrch
každej gule obsahne sa, keď sa objem kruha množí s prieme-
rom. (Priemer zeme ale čili osa má 1720 míl). Tehda mno-
žiac 5400 × 1720 = 9.288.000. — To jest povrch celej ze-
me urobí: 9,288.000 □ mile.

3. Z obách strán rovníka vidíme jiné kruhy k polnoci
a poludňu. Tých meno je: menšie rovnobežné kru-
hy. — Pomocou tých rovnobežnikov možeme vymerať
vzdálenosť každého miesta od rovnika, a tá vzdále-
nosť volá sa: zemepisná šírka (földrajzi szélesség,
geographische Breite). Na polnočnej polovici bude polnočná,
na južnej južná šírka. — Keď poviem k. pr. Košice ležia na
$48^3/_5$ stupni polnočnej šírky ($48^3/_5$ × 15), to znamená, že
Košice od rovníka k polnoci ležia na $729^1/_2$ mile.

Úlohy. Vypočtnjte v jakej šírke leži Pešt, Debrecin. Sege-
din, Prešov, Bardiof a t. d. — Vypočtujte v jakej šírke leží najpo-
ludnejši — najsevernejši pnnkt Uhorska? — Kolko míl má tehda
Uhorsko od polnoci k poludňu. — Vypočtujte v jakej şírke leži
francúzsko, — Europa — Afrika a t. d.

Velmi dôležité sú medzi tými rovnobežníkami dva
obratníky (térítö, Wendekreise) — a dva uholniky
(sarkkör, Polarkreise). Severný obratník volá sa obratní-
kom ráka; južný obratník ale obratníkom kozorožca.
Této menované obratniky a uhelniky sú povážné z ohladu
pásov podnebia. — Pod rovníkom od jedného obratní-
ka až po druhý je pásmo horúce; od obratníkov po uhel-
níky sú pásma mierne; od uhelníkov po osy sú pásma
zimné čili ladové.

Úlohy. Menuj všetke kraje pásma horúceho, mierneho,
zimného.

4. Od polnoci k poludňu vidíme zas mnoho kruhov,
ktoré rovnika na každom stupni prerivujú; jedenkaždý teh-
da delí zem na dve polovice, vychodnú totiž a západ-
nú. Té kruhy sú poludníky (délkörök, Meridiane). pre-
to ták nazvané, lebo na každom mieste, ktoré pod jedným
poludníkom ležia naraz je poludne. Najdôležitejším je me-
dzi poludníkami prvý poludník, ktorý prez jeden z kanar-
ských ostrovov beží. Keby sme zemegulu smerom toho po-
ludníka prerezali, mali by sme zem vo dvoch polgulach, jak
sa ony obyčajne na papieri vyobrazujú.

Poludníky nám služia i ku vymeraniu vzdálenosti rozličných miesť **od prvého poludníka**. A táto vzdálenosť volá sá: **zemepismá dlžka**. Pomocou týchto kruhov tehda ľakko nájdeme polohu každého miesťa na zemi.

Úlohy. V jakej šírke a dlžke leží Pešt, Prešporek, Kološvár? — Marmarušská, trenčianská stolice? — Uhorsko, Europa a t. d.

Kruh povetria a jeho výjavy (vidz na strane.

POVETRNOSŤ ZEME.

I. Južná polguľa zeme je chladnejšia, nežli severná; lebo na tamtej je mnoho viac vody, ktorá sa ani tak neohreje, jako pevná zem, a potom skrze výparovanie mnoho tepla zaviaže.

2. Od západu k východu teplo též ubýva.

3. Starý svet je teplejši, nežli nový svet: lebo tu je viac výparov.

4. Povetrie na veľkých pevninách (pov. názemské). je teplejšie, nežli na pobreži morskom a na ostrovoch.

5. Povetrie námorske je stejnotvárnejšie (egyformább, gleichmässiger) nežli názemské, to jest: blízko mora menší je rozdiel medzi stupňom tepla v rozličných částkoch roka.

6. Nad hladinou mora na vysokosti ubývá; pod hladinou morskou v v hlbokosti též ubýva teplo.

7. Pod rovníkom na doľniach nikdy nepadá sneh, a miesto zimy sú tu lejavice.

8. Medzi obratníkami padá dažd a sneh.

9. Medzi uhelníkami vždy len sneh padá dažd nikdy.

10. Na pobreží morskom častejší padá dážd, nežli inde.

Rolnictvo.

Rolnictvo zavisí od podnebia od teploty, vlhkosti (svetla a hromoviny). Možno je tehda zem od rovníka ku uhelníkom, tak jako aj od hladiny morskej ku snehovej linie, do vysokosti, na pásma rastlinstva podeliť.

1. Rastlinstvo od rovnika kú uhelníkom ubýva tak z ohlädu bujnosti, jak aj z ohlädu mnohonásobností. Preto v horúcom pásme je najrozličnejších a najvätších rostlín. V zimnom najmenej a najmenších. Podobne aj na horách dla vysokosti rostliny ubývajú. Linia snehu je aj medza rastlinstva.

2. Horní kraj je bohatší na rozličnosť druhov (fajty) nežli dolní kraj, lebo v horách je viac pásov podnebia.

3. V horúcom krají zostávajú stromy vždy zelené, v miernom a zimnom pásme listia v zime odpaduje.

Zvlastné a rostliny rozličných pasiem podnebia sú:

a) Horúceho pasma: palmy, bambus, chlebový strom, sv. janský chleb, banany, kaktusy. ananas. bataty. maniok, rýža, kukurica, bavlna, cukrová trsť, kava, thea, vonavé koreniva, balsamy, drahé smoly (gummi) a najvoňavšie kvety.

b) Mierneho pásma; stynné lesý, bohaté trávniky, obília (zrnivo), zemiaky, lan, konopä: v južnejšom krají pásma tohoto: kastany. pomeranče figy, myrtus, olivy, ovocina, víno, dohan, v severnejšom krají pásma tohoto: ihličnaté stromy, brezy, jaseň a. t. d.

c) Zimné pásmo len málo co rastlín má: zakarpatelé vrby; kosodrevina, jalovec, moch, a nekolko bylín raste tu.

Živočihy.

Živočíchy též zavisia z jednoho ohladu od podnebia. Kde rastlinstvo je bujné a rozmanité, tam i živočíchy sú mnohy. 1. Vzrost, krása, sila a rozmanitosť plemieň živočíhov od rovníka ku uhelníkom ubýva. Naproti ale v morí najvätšie živočíchy žijú blízko ladových môr. 2, Nový svet nemá ani tak velkých, ani tak silných živočíchov, jako starý. Dakedy ale i v Amerike žilý tak velké a silné živočíchy; o tom nás presvedčia nalezené kosti v zemi.

Zvlastné živočíchy rozličných pásiem podnebia sú:

a] Horúcého pásma: rozličné opice, ukrutné dravcí, jako: lvi, tygrí, leopardi, hyeny, slôni, nosorožci, vodni kôň, tapir, vlbludi, zebra, žiraf; — velké a pekné ptáci, jako: pstroš [štruc], kondor [orel], kasuar, papagali, rajský ptėk a. t. d.; — strašne jedovité hadi, krokodyli a. t. d.

b) Mierného pásma: náš domáci statek, koň, osel, mulica, krava, vôl, ovca, koza, nekolko dravci: medved, vlk, vys (ostrovid, Luchs, hiúz), líska, kuna; — jeleň, sŕn, zajac; — naše ptáci niesú

tak veľké a pekné, jako ptáci pod rovníkom, naši ale peknejšie spievajú.

c) V zimnom pásme žijú: sob (Renthier), pes, nektoré kožušňaké zvieratá, jako: hermelín, sobol, ľadový meďveď, líška; — vodnie ptáci nesčíslné a všetci majú hustú mekúčku perinu; v morách veliké ššavci, jako velryda, tuleň (fóka, Robbe-, morské tela); — z rýb tökehal, (Stockfisch) a. t. d.

Človek.

Pokolenie ľudské, celkom kolo 1400 millionv duše, jak nás písmo svaté učí, z jednoho síce kmeňa pochádza, avšak pre rozličnosť vyživenia a podnebia, najviac z ohľedu barvy na 5 ťajty sa delí. Té sú: kaukázska, mongolská, murinská (aethiopská), americká a malajská.

1. Kaukázska fajta je bielej tváry a žije v Europe, v severnej Afrike, a v najvätšej čiastke Asie. 2. Mongolská má menšie oči a pažltkavú tvár, žije v strednej a východnej Asie. 3. Murínska má hrubé pýsky, čierne vlne podobné, kandraté vlásy, tvár čiernu, žije najviac pod rovníkom v Afrike. 4. Americká, k nej patria praobyvatelia americkí (Indinaí), je medeno-červenej (ryšavej) barvy. 5. Malajská čili australická je bladej, aneb trožku počiernavej barvy; žije v južných končinách Asie a v Australii.

Kaukázského otca a murínskej matky dieťa volajú mulatom: kaukázského otca a indianskej matky dieťa ale mesticom. Krom tých je i nekela albinov, co majú tvár a vlásy veľmi biele, oči ale trožku červené.

Reči sú na zemi blízko 6000. — Dľa náboženstva ľude sú: 1. Co sa jednemu Bohu klaňajú: kresťaní, židí, mahomedaní konfučistí. 2. Co sa mnohím Bohom klaňajú, to jest pohání buddhaistí, brahmaní, fetischí, a.t.d.

Svet.

Pod menom: svet rozumieme nebe, zem a všetko, co v ních je. Na nebi vidíme mesiac, slunko, hviezdy. Naša zem je též hviezda.

Hviezdy sa nám maličkými zdajú byť, ony sú ale preveliké gule, sú svety, jako naša zem, ba ešte tisíc a tisíckrát väčšie. Zem, mesiac, slunko, hviezdy volajú sa *telesa nebeské*.

Medzi tými nektoré zdajú sa nám vždy na jednom mieste nepohnutelne zostávať. Té sú hviezdy *stálice* a sú ohromné *slunká*. Jíné zase pohybujú sa z miesta na miesto a krútia sa kolo stálic čilí kolo slunkov. Té sú hviezdy *bludice* (planéty), ktoré bývajú osvetlené a ohriaté od svich slunkov. Sú i také, ktoré nie len kolo svého slunka, ale aj kolo jednej väčšej blúdice a s tou spolu kolo jedneho slunka točia sa. Té sú *pobočné bludice* čili *mesiace*. Náš mesiač je taká pobočná blúdica. — Nektoré sú nám len zriedka kedy viditlné, poneváč po nesmierne dluchých dráhach bežia a len o mnoho rokov dôjdu zas tam, kde je oko ludské videť može; takého bludice majú obyčajne za sebou dluhé svetlo, jako nejakú *šticu* čili vlásy, preto volajú sa *vlasatice* (kométy):

Dakde hvezdy sú tak husto posiaté, že v jedno splynú, pôsobiac potom svetlejšiu časť neba; taký je ten pás nesčíslných hviezd, ktorý *mliečnou cestou* nazývame. Dakde vidíme hromadky hviezd, tétó voláme *súhviezdím*. K. pr. *kosa*, *kurátka*, *veľký a malý voz* a. t. d.

Nektoré z tých súhviezd zdajú sa nám jakoby vyobrazovaly nejaké zvieratá. Z týchto pre nás sú veľmi znamenité té, ktoré jedno 20 stupňov široké pásmo oblohy nebeskej pokrývajú. V tomto pásme zdá sa nám pohybovať slunce, mesiac, zem a nektoré planéty. Toto pásmo voláme *zvieratníkom* (zodiacus, állatkör, Thierkreis). V tomto zvieratníku 12 takových súhviezd je: *škopec*, *býk*, *blíženci*, *rak*, *lev*, *panna*, *váha*, *štúr* (škorpion), *strelec*, *kozorožec*, *vodnár* a *ryby*. — Hovoríme že v 20-im Marcu slunko vojde do znamenia *škopca*, vtedy začne sa nám jar: hovoríme, že v 22-im Sept. vojde slunko do váhy, vtedy začne sa nám jeseň a t. d.

Mesiac.

Mesiac je gulaté, tmavé teleso nebeské (pobocná zeme bludica), ktoro sa kolo zeme a s ńou kolo slunka krúti a od neho osvietené býva. Mesiac sa kolo zeme a spolu kolo svéj osy raz obráti za 27 dni, 7 hodiny 44 minúty. Za ten cas tvár jeho sa štyriraz premení. N o v, p r v á štvrť, p l n i a, p o s l e d n i a štvrť. To z toho pohádza, ze jeho, k nám obrátená tvár nie jednak býva slunkom osvietenou. (Kedy je nov? plnia? a. t. d.

V mesiaci vidíme svetlejšie a tmavšie miesta. Hvezdári hovoria, že té svetlejšie částky sú ohromne veliké hory; a té tmavšie, ohromne veliké a hlboké doliny.

Za čas n o v a nekedy, stáva sa, že mesiac padne do rovnej linii medzi slunko a zem; vtenkrat nám pred očima zakryje alebo jednu částku, alebo celú tvár slunka — vtedy býva z a t m e n i e s l u n k a. — Naproti ale za čas p l n e stáva sa, že zem vstúpi do rovnej čiare medzi mesiac a slunko, vtenkrát stín zeme dosiahne až po mesiac — vtedy býva z a t m e n i e m e s i a c a.

Mesiac je 50 raz menší, nežli naša zem a od zeme je oddalený na 50.000 míl. Tak že na pr. keby cesta bola do mesiaca a my by každý deň 5 míl išli, za 27 roky i 145 dni by sme do mesiaca došli.

SÚSTAVA SLUNEČNÁ (naprendszer, Sommersysthem).

Hviezda stálica cili slunko v jedno s bludicami, ktoré kolo neho sa krutia tvorí jednu s ú s t a v u s l u n e č n ú.

Na nesmiernom nebi nešcíselných je s ú s t á v s l u n e č n ý c h, my ale len tú jednu poznáme (snad i tú nie do celá), ku ktorej naša zem prislúcha. Tejto ústave strediskom je našo slunko.

Slunko je hviezda s t á l i c a. teleso nebeské gulaté, možno, že je teleso tmavé (nie ohnivé, jakým sa nám byt zdá), ktoro Stvoríteľ opatrel svetlom svietacim a ohrievajúcim. — Možno je, že slunko je obklúčené nejakým v z d u-

chom alebo jiným živlom (elementom), ktoro svietí a ohrieva.

Slunko je ohromme veliké teleso. Ono je 1,400.000 krát väčšie, nežli naša zem. Hvezdári vypočtovali, že keby slunko z dnu prázne bolo, $1\frac{1}{4}$ milliony takých guľ by sa doňho vmiestilo, jaká je naša zem; alebo, keby zemeguľa v ňom bola i s mesiacom, mesiac by sa mohol kolo zeme krutiť, hoc by nie len na 50.000, ale i na 100.000 míle bol od zeme vzdálený.

Slunko je prevelice ďaleko, na 21,000.000 míl, od nás a jeho svetla pablesk predca za 8 minuty dôjde k nám. — Vzdálenosť tú sotva možeme pochopiť. Učení vypočtovali, ze keby do slunka cesta bola a my by kazdý deň 6 míľ cestovali, ani za 9000 roky by sme do slunka nedošli.

Kolo toho slunka krutia sa mnohé bludice čili planéty. Možno je, ze ešte o ních všetkých nevieme. Z týchto ale o ktorých vieme, znamenitejšie sú: najblizsie slunka 1. Merkur. Potom 2. Venus čilí zornička. 3. Zem so svojím mesiacom. 4. Mars. 5. Jupiter, má 4 mesiace. 6. Saturn, má 8 mesíace a 3 prstene čilí kruhy. 7. Uran, má 4 mesiace. 8. Neptun, má 2 mesiace. Táto poslednia planéta je od slunka na 624 milliony míl vzdalená. To je vzdialenosť nepochopitedlná, a té hviezdy sú predca najbližej ku nám!

A kde sú ešte tamté jiné, nepočitedlné stálice a slunka, ktoré slebodným okom vidíme, jejíchz velikosť a vzdialenosť ani mluvou, ani čislom vysloviť nemožeme; kde sú ešte tamté jiné svety, ktoré len osbrojeným okom vidíme, alebo te, ktoré zádne oko ľudské videť nemoze? Všetké té krásne, divné, nevyskúmatelné svety tvoria Všehomir (világegyetem, Weltall, Universum). Sú dielo Stvoriteľa, a nad všetkými tými svety oko Bozie bedlí; nad všetkymi tými Bôh zije a kráľuje, Jemuž česť a sláva na veky.

Ob

Prvš

Dom

1. Škola, a co okolo nej jest .
2. Obzor a jeho štyry hlavné stra
3. Kde bývame . . .
4. Pevná zem . . . .
5. Voda . . . .
6. Zemeplody . . .
7. Plan, mappa domoviny .
8. Okolica, stolica, krajina .
9. Kruh povetria (vzduchu, luftu)

Druh

Uhorská krajina.

1 Obec, Obecnosprávny aneb slú
járás) . . . .
2. Košický pochod (kassai járás)
3. Stolica . . . .
4. Pochody (okresy) abaujskej st
5. Slobodné královské mesto
6. Krajinská okolica (kerület, Dis
7. Predtisská okolica . .
8. Predtisskej okolice podoba a p
9. Predtisskej okolice 10 stolice

Obsáh.

Prvší Beh.

Domovina.

	Strana.
1. Škola, a co okolo nej jest	5
2. Obzor a jeho štyry hlavné stránky	8
3. Kde bývame	10
4. Pevná zem	13
5. Voda	16
6. Zemeplody	18
7. Plan, mappa domoviny	19
8. Okolica, stolica, krajina	20
9. Kruh povetria (vzduchu, luftu) a jeho výjavy	22

Druhý Beh.

Uhorská krajina. Uhorské královstvo.

1 Obec, Obecnosprávny aneb slúžny pochod (okres) szolgabirói járás)	25
2. Košický pochod (kassai járás)	26
3. Stolica	27
4. Pochody (okresy) abaujskej stolice	28
5. Slobodné královské mesto	29
6. Krajinská okolica (kerület, Distrikt)	30
7. Predtisská okolica	30
8. Predtisskej okolice podoba a prirodzené vlastnosti	31
9. Predtisskej okolice 10 stolice	32

10. Zátisská okolica 38
11. Zátisskej okolice podoba a prirodzené vlastnosti . . 39
12. Zátisskej okolice 16 stolice 39
13. Preddunajská okolica 46
14. Preddunajskej okolice podoba a prirodzené vlastnosti . 47
15. Stolice preddunajskej okolice 47
16. Zádunajská okolica 54
17. Zadunajskej okolice podoba a prirodzené vlastnosti . 54
18. Zádunajskej okolice 11 stolice 55
19. Okolica za kralovskou výšinou, čili Sedmohradsko . . 59
20. Sedmohradskej podoba a prirodzené vlastnosti . . . 60
21. Sedmohradské kraje, stolice a znamenité miesta . . 61
22. Společenské, aneb bratrské krajiny 64
23. Podoba a prirodzené vlastnosti týchto společenkých krajin 64
24. Kraje a krajiny společenské 64
25. Prehlad krajín koruny sv.-štefanskej 68
26. Rozsiahlosť, a poloha uhorskej državy 68
27. Podoba. Hory 68
28. Doliny a rovnie 72
29. Rieky. potoky, jezerá 72
30. Podnebie 74
31. Plody 75
32. Priemisle (remeslá) a kupectvo (handel, obchod) . . 71
33. Kupecké (obchodné) prostredky 97
34. Obyvatelstvo 78
35. Duševná vzdelanosť (učenosť] a jej prostredky . . 78
36. Ústava (konstitucia) 79
37. Krajín koruny sv.-štefanskej cimeri, farby a svatí patroní 80
38. Súsedné krajiny a hranice koruny sv.-štefanskej . . 80
39. Rakússko-uhorský stát (magyarosztrák állam) . . . 81
40. Stránky sveta 82

Tretí Beh.

Stránky sveta.

1. Europa. Štáty Europské 83
„ I. Naša vlasť 83
„ II. Rakússké čisárstvo 83

2. Podoba a prirodzené vlastnos
3. Prehlad krajin čisárstva rakús
4. Hranice čisárstva rakúsského
5. Jiné štáte europské .
6. Hranice a prehlad Europy
7. Jiné stránky sveta. Asia .
8. Afrika . . . .
9. Amerika . . . .
10. Australia . . .
11. Pevná zem a more . .

Štvrt

Merovedec

1. Podoba a pohyb zeme .
2. Umelecká (zrobená) zemegula
3. Poveternosť zeme . .
4. Rastlinstvo . . . .
5. Živočihy . . . .
6. Človek . . . .
7. Svet . . . , .
8. Mesiac . . . .
9. Sústava slunečná (naprendszer,

2. Podoba a prirodzené vlastnosti čisárstva rakúsského . 83
3. Prehlad krajín čisárstva rakússkéso 84
4. Hranice čisárstva rakúsského 87
5. Jiné štáte europské 88
6. Hranice a prehlad Europy 96
7. Jiné stránky sveta. Asia 99
8. Afrika 101
9. Amerika 103
10. Australia 105
11. Pevná zem a moro 106

Štvrtý Beh.

Merovedeczky zemepis.

1. Podoba a pohyb zeme 107
2. Umelecká (zrobená) zemegula 108
3. Poveternosť zeme 110
4. Rastlinstvo 110
5. Živočihy 111
6. Človek 112
7. Svet 112
8. Mesiac 114
9. Sústava slunečná (naprendszer, Sonnensysthem) . . 124

———※———

V Kossicach,
TLAČOM KARLA WERFERA KR. AKAD. KNIHTLAČÁRA.
1872.

